

YAŞAR
ÜNİVERSİTESİ

SPECIAL ISSUE ON 3RD INTERNATIONAL EUREFE CONGRESS
e - Journal of Yaşar University / eJOY

ISSN: 1305-970X

Özel Sayı/Special Issue
Şubat 2020/February 2020
Cilt: 15/Volume: 15

Editörden

Journal of Yaşar University Dergisi'nin III. Uluslararası EUREFE Kongresi için hazırlanmış olduğu özel sayıdır. Kongremize katılan değerli katılımcılarımız arasından seçilen, Türkçe ve İngilizce dillerinde çalışmaların olduğu; hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Derginin bu özel sayısında işletme, ekonomi, maliye ve uluslararası ilişkiler alanlarından hakem değerlendirme sürecini başarı ile tamamlamış olan altı çalışmaya yer verilmektedir. Amacı akademik olarak bilimsel açıdan üst düzeyde olan Journal of Yaşar University Dergisi'ne kongremiz adına teşekkürlerimi sunarak başlamak isterim.

Journal of Yaşar University dergisinin cilt onbeş, 3. Uluslararası EUREFE Kongresi Özel Sayısı'nda yer alan Özlem Madak ve Ebru Gençalp tarafından yazılan *2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri Müdahale Girişimi* başlıklı yazıda, Avrupa Birliği'nin Arap Baharı sürecinin bir parçası olan Libya Krizi'ndeki tutumu incelenmektedir. Avrupa Birliği'nin Libya Krizi'ne yönelik kurumsal tutumu incelenmekte ve Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'ya odaklanarak üye ülke tutumları etraflıca ele alınmaktadır.

Zehra Nuray Nişancı ve Jülide Kaymak Demirören'in *Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamalarının İş Güvenliği Kültürüne Etkisi* başlıklı çalışmalarında, işletmelerdeki davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının iş güvenliği kültürüne etkisini ve işletmelerde pozitif güvenlik kültürü oluşturmadaki rolünü, daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanarak ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, davranış, davranış odaklı iş güvenliği, güvenlik kültürü, negatif/pozitif güvenlik kültürü, davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının güvenlik kültürüne etkisi, yerli/yabancı, offline/online literatür tarama ve derleme yöntemi ile ele alınmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucu elde edilen bulgulara göre, işyerlerinde güvenli çalışma ortamı oluşturmanın en etkili yolu, pozitif güvenlik kültürünü benimsemek ve uygulamaktan geçmektedir.

Özge Bolaman Avcı'nın *Interaction between Cds Premiums and Sell Transactions of Foreign Investors* başlığı ile yer alan makalesinde, yabancı yatırımcıların satım yönlü işlemleriyle ülke kredi riskinin bir göstergesi olarak kullanılan CDS primleri arasında ilişki incelenmektedir. Çalışmanın sonunda değişkenler arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Türkiye'de Döviz Kurundaki Değişimlerin İthal Girdi Maliyeti Üzerinden Üretici Fiyatlara Etkisi başlıklı çalışmalarında Özcan Karahan ve Ali Selçuk Güncür; kur değişimlerinin üretim malı fiyatları üzerinde yarattığı etkileri aylık veriler kullanılarak 2006 ile 2017 yılları arasındaki dönem için incelemektedir. Ampirik yöntem olarak Etki-Tepki Fonksiyonu (Impulse Response Function) ve Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) tekniklerini içeren VAR (Vector Autoregression) modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, kur değişimlerinin ithal girdi maliyetleri üzerinden üretim malları fiyatlarını etkilediğini göstermiştir.

Şaban Ertekin ve Mehmet Dam tarafından kaleme alınan *Türkiye'de Çevre Vergilerinin Çevresel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme* başlıklı çalışmada, 21. yüzyılda çevre kirliliği ve

küresel ısınma yoksulluk, açlık, terör, salgın hastalıklar gibi en önemli sorunlardan birisi olarak ele almaktadır. Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan çevre vergilerinin istenilen düzeyde çevresel etkiye sahip olamadıkları görülmektedir. Bu sebeple çevre kirliliği ile mücadele kapsamında diğer mali ya da piyasa araçları ile birlikte çevre vergileride etkin olarak kullanılmalıdır.

Zekiye Çamlıca ve Hüseyin Şenkayas'ın *Kümedenme Potansiyelinin Belirlenmesi: TR32 Bölgesi İmalat Sektörlerinde Bir Uygulama* başlıklı imalat sektörlerini esas alan çalışmalarında, istihdam verileri kullanılarak uygulanan analizlerle öncelikle sektörel yoğunlaşmalar saptanmış, sonrasında sektörlerin rekabet gücü irdelenmiştir. Sektörel yoğunlaşmaların saptanmasında Location Quotient (Bölgesel Yoğunlaşma), rekabet gücü yüksek sektörlerin belirlenmesinde ise Shift Share (Değişim Payı) analizlerinden faydalanılmıştır. Belli bir dönem içinde bölgedeki sektörel yoğunlaşmalarda meydana gelen değişimin büyüklüğü ve yönü dikkate alınarak yapılan değerlendirme ile sektörlerin doğru konumlandırılabilmesi mümkün olmaktadır.

Okuyuculara faydalı olma temennisi ile çalışmalarınızda kolaylıklar dileriz.

III. Uluslararası EUREFE Kongresi adına
Dr.Öğr. Üyesi Hatice AKDAĞ

2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri M¼dahale Girişimi***2011 Libyan Crisis and the Military Intervention Attempt by the European Union**

Özlem MADAK, Aydın Menderes Üniversitesi, T¼rkiye, ozlem.madak@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-2185-4932

Ebru GENÇALP, Aydın Menderes Üniversitesi, T¼rkiye, ebru.gencalp@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-5759-0492

z: İkinci D¼nya Savaşı sonrası yeniden şekillenen d¼nyada bölgesel rg¼tlere duyulan ihtiyaç artmış; bu durum Avrupa için de geçerli olmuştur. Ekonomik, siyasi ve askeri birliğe ulaşma çabaları kurulduğu g¼nden beri devam etmekte olan Avrupa Birliği'nin, ekonomik birlik sağlama konusunda elde etmiş olduğu başarıyı siyasi ve askeri alanda aynı oranda gerçekleştiremediği gr¼lmektedir. Bug¼ne kadar yaşanan uluslararası krizlerin çoğunda Avrupa Birliği'nin, ortak dış politika retmeyerek özellikle g¼venlik ve savunma alanlarında ortak tutumlar geliştirmemiş olması Birlik'in hem bölgesel hem k¼resel boyutta etkili ve g¼¼ bir g¼venlik aktör¼ haline gelmesini engellemektedir. Avrupa Birliği'nin ilgi alanına sadece Avrupa kıtasındaki ülkeler d¼hil değildir. Avrupa g¼venliđine etki edebilecek her bölge Avrupa Birliği açısından önem teşkil etmektedir. 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketleri, kısa s¼rede sıçradığı Libya'da rejim değişikliği ve Muammer Kaddafi'nin ld¼r¼lmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer uluslararası rg¼tler gibi Avrupa Birliği de Libya'da yaşanan s¼rece d¼hil olmuş ve çeşitli politikalar üretmiştir. Geçmişte Libya ile genelde ye ülkelerin ticari ilişkileri boyutunda teması olan Avrupa Birliği, Libya Krizi'nde Ortak Dış Politika ve G¼venlik Politikası açısından ortak bir tutum izleyememiştir. Bu alışmada, Avrupa Birliği'nin Arap Baharı s¼recinin bir parçası olan Libya Krizi'ndeki tutumu incelenmiştir. Askeri operasyonun NATO'ya devredildiği ana kadar gelişen olaylar başlıca aktörler açısından detaylıca irdelenmiştir. Öncelikle Avrupa Birliği'nin Libya Krizi'ne yönelik kurumsal tutumu incelenmiş ve ardından Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'ya odaklanarak ye ülke tutumları etraflıca ele alınmıştır. Çalışmada, adı geçen ye ülkelerin tutumları karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmiştir. ye ülkelerin s¼reci birbirinden farklı değerlendirmesi sonucunda AB, askeri operasyonu bağımsız olarak gerekleştirmeyerek NATO'ya devretmiştir. Çalışmada Avrupa Birliği'nin operasyonu tek başına gerçekleştirmeme sebepleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Szc¼kler: Avrupa Birliği, ODGP, Arap Baharı, Libya Krizi, G¼venlik

JEL Sınıflandırması: F51, F53, F54, F55, D74

Abstract: Regional integrations became a global essentiality following the end of the World War II and Europe experienced this necessity, too. The European Union has developed in economic, political and military integrity and achieved remarkable economic unity. However, the same success has not been reflected in political and

* Bu alışma "2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Askeri M¼dahale Girişimi" başlıklı tezden t¼retilmiřtir.

Makale Gemişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 12 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 8 Mart / March 2020

military domains. With regard to political and military integrity, the European Union has failed to present a common foreign policy making and defence mechanism within itself when facing the international crisis since its foundation, which has rendered its capacity to evolve into not only an effectively regional but also a global security actor. Interests of the European Union have always gone beyond its physical borders. Regions that may have impact upon the security of Europe weighs a valuable asset for the European Union. Civil uprisings that began in Tunisia in 2010, the Arab Spring, had an impact on Libya as a result of which the leader Muammer Kaddafi was killed and the regime changed. Like the other international organizations, the European Union played its role during the process and tried to impose its policies on Libya. In the past, the members performed only individual trade relations with Libya rather than integrally; furthermore, the European Union failed to draw a common framework in terms of Common Foreign and Security Policy. In this study reactions of the European Union to the Libyan Crisis as a part of the Arab Spring has been investigated. We give a detailed review of actors presenting significant contributions during the events that occurred until the intended military intervention was replaced by NATO. The present study focuses on the attitudes of the United Kingdom, France, Germany and Italy as well as the integral role of the European Union. The Union failed to perform a military intervention due to the distinctive evaluations of abovementioned four actors. The study tries to give insights of the failure of the European Union military intervention by presenting the findings resulting from the comparison of the attitudes portrayed by the beforementioned actors.

Keywords: The European Union, CFSP, The Arab Spring, Libyan Crisis, Security

JEL Classification: F51, F53, F54, F55, D74

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB) kurulduğu günden bu yana sadece sınırları içerisinde cereyan eden olaylarla değil diğer coğrafyalarda olup bitenlerle de ilgilenmektedir. AB açısından güvenlik ve savunma boyutu çerçevesinde önem teşkil eden bölgelerden bir tanesi de Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'dir. Bu bölge kendine has özellikleri dolayısıyla ile her zaman Avrupa'nın dikkatini çekmiş bir alandır. Jeopolitik önemine ek olarak sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları dünyanın bu bölgesini diğer ülkelerin gözünde her daim kontrol edilmesi gereken yerler haline getirmiştir. Bölge genelinde görülen otoriter rejimlerin demokrasiye ters düşen uygulamaları sebebiyle halkın çoğunluğu sahip olunan zenginlikten faydalanamamıştır (Prashad 2012, 118). Bu durumun uzun süre devam etmesinde dışsal etmenlerin de rolü olmuştur. Bu bölgeyi kontrol altında tutabilmek ve zenginliklerinden pay alabilmek adına bölgede hüküm süren tek adam tarzı rejimler bölge dışı güçlü aktörlerce el altından ya da açıkça desteklenmekteydi. 2010 yılının sonunda patlak veren Arap Baharı, bölge ülkelerinde uzun zamandır birikmiş olan olumsuzlukların bir sonucudur. Demokrasi ve reform taleplerinin görmezden gelinmesine ek olarak adam kayırmacılık, yolsuzluk, rüşvet gibi birtakım sosyal yozlaşma belirtilerinin artması, işsizlik oranlarının yükselmesi, hayat pahalılığına bağlı olarak yaşam kalitesinin düşük olması gibi etmenler bölge halkını olumsuz etkilemiştir (Sadıki 2012, 287).

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ayaklanmalar hızla diğer Arap ülkelerine sıçramış, kısa sürede tüm bölgeyi etkisi altına almıştır. 15 Şubat 2011'de olayların etkisi Libya'da da görülmeye başlanmış, ardından bu ülkedeki durum bir siyasi krize oradan da kabileler arası bir iç savaşa dönüşmüştür. Kırk iki yıldır kesintisiz bir biçimde kendi koyduğu kurallarla ülkeye hükmeden Muammer Kaddafi, dış aktörlerin de desteği ile muhaliflerce iktidardan düşürülmüş ve 20 Ekim 2011'de öldürülmüştür. Libya Krizi'ne müdahil olan bölge dışı aktörler arasında AB de bulunmaktaydı. İlk önce rejim güçlerince sivillere uygulanan şiddetin durdurulması

çağrısında bulunan AB, krizin ilerleyen günlerinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında bunu sağlamak adına askeri bir hava operasyonu planlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle AB'nin kurumsal açıdan Arap Baharı'nın bir parçası olan Libya Krizi'ni nasıl ele aldığı incelenmiştir. Ardından, seçilen dört üye ülkenin askeri müdahale kararına farklı yaklaşımları irdelenmiştir. Bu çalışma, AB'nin hangi sebeplerden dolayı Libya'ya askeri müdahaleyi bağımsız olarak gerçekleştiremediği sorusunun cevabını ortaya koyma amacını taşımaktadır.

2. Arap Baharı ve Libya'daki Yansımaları

2.1. Arap Baharı

“Arap Baharı”, Ortadoğu bölgesinde halkın iktidarı elinde tutan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı sesini yükseltmeye başlamasıyla ortaya çıkmış olan ayaklanmalara verilen addir. Bölge üzerinde bulunan birçok ülkede düzenlenen protesto gösterilerine halk tarafından büyük çapta katılım sağlanmış ve bu hareketler kimi ülkelerde rejim değişikliğine gidilmesine kimi ülkelerde ise iç savaşa ve hatta dış kaynaklı askeri müdahalelere sebep olmuştur. İlk olarak Aralık 2010'da Tunus'ta patlak veren olaylar, bölge ülkelerinin çoğunda yaşanmakta olan siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar ortak olduğundan, takip eden aylarda diğer bölge ülkelerine de sirayet etmiştir. Mısır, Bahreyn, Suriye, Yemen gibi ülkelerde olaylar isyanlar şeklinde görülürken, Cezayir, Irak, Ürdün, Fas, Umman'da büyük protestolar yaşanmış, Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra'da ise daha küçük çaplı gösterilerle sınırlı kalmıştır (Doğan ve Durgun 2012, 62).

Ancak bu toplumsal tepkinin arka planında halk hareketlerinin hazırlayıcısı olarak hem içsel hem de dışsal faktörler bulunmaktadır. İçsel faktörlerden öne çıkanlar tek-adam rejimlerinin uyguladığı yoğun baskının halk üzerinde yarattığı psikolojik çöküntü, rantiyeci devlet özelliğinin halk üzerindeki olumsuz etkileri, sosyal ve ekonomik yetersizliklerin günlük yaşamı olumsuz etkilemesi, sivil toplum kuruluşlarının olmayışı (Sadiki 2012, 287), hukuk sistemlerinin iktidar sahiplerince yönlendiriliyor olması, artan teknolojik bilinçlenme ile sosyal medyanın özellikle genç kesimi etkilemesidir (Perthes 2011, 81). Örneğin Suriye devlet başkanı Hafız Esad bir darbe ile göreve geldiği 1970 yılından öldüğü 2000 yılına kadar kesintisiz devlet başkanlığını sürdürmüştür. Libya'da Muammer Kaddafi iktidarı da bir darbe ile 1960 yılından 2011 yılına değin kesintisiz bir biçimde tek adam iktidarı olarak kırk iki yıl devam etmiştir. Benzer şekilde Mısır, 1981 yılından Arap Baharı'nın gerçekleştiği 2011 yılına kadar geçen otuz yıl boyunca Hüsnü Mübarek tarafından otokratik bir rejimle idare edilmiştir.

Arap ülkeleri demokratikleşme sürecini sağlıklı bir şekilde yaşamamış, patrimonyal¹ iktidar yapılarına sahip, genelde rantiyeci devlet özelliği gösteren ülkelerdir. Tek bir doğal kaynağın getirilerine dayanan bir ekonomi sistemi kurulması anlamına gelen bu rantiyeci devlet kavramı genelde petrol zenginliği yüksek olan Arap ülkeleri için kullanılmaktadır (Bilgen 2010, 27). Libya bu devlet tipine verilecek en iyi örneklerden biridir. 1959 yılında ülkede petrolün bulunması ile beraber rantiyeci devlet özelliğine bürünmüş olan Libya'nın toplam gelirleri içerisinde Avrupa'ya satmakta olduğu ham petrol ve doğal gaz gibi yeraltı kaynakları en önemli kalemi oluşturmaktadır. Rantiyeci devlet tipinde genelde yönetici ve çevresindeki elitler ülkedeki kaynakların dışarıya pazarlanması ile gelen zenginlikten faydalanan yegâne kesim

¹ Patrimonyal: Latincedeki *patrimonium* kelimesinden türetilmiştir. Baba tarafından intikal eden mülk, miras anlamlarını taşımaktadır. Bütün siyasi ve idari yapının idarecinin tekelinde olduğu bir iktidar tipini temsil etmektedir. İktidar sahibi olan kişi ülkeyi devleti ve tebaasını babadan kalmış bir mülk gibi algılar ve dolayısı ile bunların kontrolü konusunda kendinden başka otorite tanımaz (İnalçık 2008, 248).

olmaktadır. Geniş halk kitleleri bu zenginlikten hiçbir surette fayda görmemektedir. (Prashad 2012, 119).

Weber'in üç temel otorite tipolojisine göre Arap ülkeleri geleneksel ve karizmatik otorite tiplerinin bir arada görüldüğü bir özellik sergilemektedir (Weber 2014, 52). Bölgede varlığını uzun zamandır sürdürmekte olan karizmatik "tek adam" tarzı yönetimlerin yarattığı sıkıntılar Arap Baharı sürecinin oluşmasına etki etmiştir. Hüsnü Mübarek Mısır'da, Zeynel Abidin Bin Ali Tunus'ta, Muammer Kaddafi ise Libya'da iktidarı darbe yolu ile ele geçiren liderlerdir. Batı kaynaklı demokrasi anlayışı bölgeye ithal edilmeye çalışılmış ancak buradaki içsel dinamikler ve bölgeye özgü nitelikler dışlanınca sağlıklı bir sonuca varamamıştır, hatta köktendinciliğin güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Ağır 2006, 9).

Ayrıca bölge ülkelerinde hâkim olan nepotizm uygulamaları sebebiyle iç ve dış politikalar akraba, kabile, aşiret, klan bağları gibi ilişkilerin etkisiyle şekillenmekteydi. Bunun doğal bir sonucu olarak bölge ülkelerinde çoğulcu düşünce gelişmemiştir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının olmayışı bir başka olumsuzluktur. Bu yokluk otoriter rejimlerin keyfi uygulamalarını kuvvetlendirmiştir. Toplum ile devlet arasındaki denetim mekanizması görevini gören bu kuruluşların olmayışı otoriter liderlere bir anlamda güç katmıştır (Ağır 2006, 8). Buna benzer şekilde, sindirme, hapis, sürgün gibi cezalarla muhalefetin güç kazanmasına izin verilmemesi, ulusal meclislerin bağımsız olarak çalışmalarının liderlerce sınırlandırılması, seçimlerin özgür irade ile değil sembolik olarak gerçekleşmesi gibi olumsuzluklar Arap ülkelerindeki ayaklanmaların iç siyasi zeminini hazırlamıştır. (Tanrıverdi Yaşar 2013, 22).

Yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi uygulamalar yüzünden sosyal, ekonomik, sağlık ve eğitim reformlarının vaat edildiği derecede gerçekleşmemiş olması halk üzerinde negatif bir etki bırakmıştır. Bunun sonuçlarından biri bölge ülkelerinde işsizlik oranlarının artması olmuştur. (Herd 2011, 104). Son yıllarda artan fiyatlarla beraber halkın az olan alım gücü daha da düşmüş, özellikle gıda fiyatlarının yükselmesi halk tarafından öfke ile karşılanmıştır (Prashad 2012, 26).

Arap Baharı sürecini sadece içsel sebeplere bağlamak doğru bir yaklaşım değildir çünkü içsel sebeplerin yanı sıra bölge üzerinde etkili olan dışsal faktörler de bulunmaktadır. Bölge dışı aktörlerin en önemlilerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Ortadoğu politikaları bölgedeki dinamikleri derinden etkilemiştir (Altunışık 2012). 11 Eylül 2001'de yaşanan uçak saldırıları hem ABD'nin güvenlik algısında hem de üretilen Ortadoğu politikalarında değişimlere sebep olmuştur. Bu tarihten sonra ABD dış politikası daha müdahaleci bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca terör mücadelesi sadece ABD sınırları içerisinde kalmayıp tüm dünyayı kapsamaya başlamıştır (Gençalp 2004, 87). Ağustos 2003'te Ulusal Güvenlik Danışmanı sıfatıyla Condoleezza Rice Washington Post'ta çıkan "Ortadoğu'yu Dönüştürmek" adlı makalesinde Ortadoğu'da siyasi ve ekonomik özgürlük bulunmadığı için bu coğrafyada gerilim, şiddet ve terörün oluştuğunu öne sürmüştür. Aynı makalede bölge dâhilindeki yirmi iki ülkede dönüşüm sürecine gidileceğini ifade etmiştir (Rice 2003). Bu dönüşümün bir ayağını demokratikleştirme uygulamaları oluşturmaktadır. Ancak olumlu bir sonuç çıkmamıştır çünkü ABD'nin getirmeye çalıştığı demokrasi kültürel kökenini kendi iç dinamiklerinden alan bir özelliğe sahipken bölge ülkelerinin kendine özgü yapılarını hiçe saymaktaydı. Böyle olunca seçimler göstermelik birer olaya dönüşmüş, siyasal temsil sağlıklı bir zemine oturtulamamıştır. Seçme ve seçilme hakkını büyük ölçüde kullanamayan halkın gözünde siyasal iktidarlar güvenilirliğini yitirme noktasına gelmiştir. (Volpi 2004, 1065). Kısacası, Büyük Ortadoğu Projesi dâhilinde atılan adımların uzun vadede etkileri Arap Baharı'na temel teşkil etmiştir.

2.2. *Arap Baharı'nın Libya'daki Yansımaları*

Tunus'ta seyyar bir satıcının fitilini ateşlediği toplumsal protesto ve reform istekleri uzun bir süredir Kaddafi tarafından yönetilmekte olan Libya'ya da doğal olarak sirayet etmiştir. 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi'de toplanan yaklaşık altı bin Libyalı değişim ve reform isteklerini dile getirmek için sokaklara çıktığında güvenlik güçlerini karşılarında bulmuş ve çıkan çatışmalarda yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir (BBC 2011). Gösteriler kısa sürede diğer şehirlere de sıçrayarak Arap Baharı'nın Libya ayağını oluşturmuştur. Kaddafi yapılması muhtemel gösterilere güvenlik güçleri tarafından oldukça sert bir şekilde tepki verileceğini daha olaylar başlamadan önce duyurmuştur. Akabinde 17 Şubat'ta 'Öfke Günü' adı verilen dönüm noktası ile Libya'da rejim karşıtı ayaklanmaların fitili ateşlenmiştir.

21 Şubat 2011 günü Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Kaddafi'ye bağlı askeri birliklerin gösterici siviller üzerine uçak ve helikopterlerle saldırdığı haberleri karşısında duyduğu kızgınlığı ifade ediyordu. Bunun üzerine Libya'nın BM temsilcileri Kaddafi'nin görevi bırakması gerektiği yönünde açıklamalarda bulundular. Ertesi gün Kaddafi bizzat konuşma yaparak şehit olana kadar görevini bırakmayacağını ve Trablus'u ne olursa olsun terk etmeyeceğini duyurdu (Bölme vd. 2011b, 48). Tüm bu yaşananların arasında ülkedeki en güçlü aşiretlerden biri olan Warfalla'lar artık Kaddafi'ye destek vermeyeceklerini bildirdiler. Onları hızla başka kabileler takip etti ve Kaddafi güçleri birçok şehirde gücünü ve etkisini kaybetmeye başladı (Ayhan 2011, 13). Kaddafi'ye yakın isimlerden bazıları da istifa etti. Örneğin İçişleri Bakanı Abdülcelil ve bir diğer önemli isim olan Abdülfettah Yunus da askerleri ile birlikte Kaddafi güçlerinden ayrılmış, görevlerini bırakarak isyancı güçler tarafına geçmiştir (Brahimi 2011, 617). İronik olan şudur ki bu isimler hemen akabinde kurulacak olan ve Prashad tarafından "isyanın siyasal kolu" olarak adlandırılan Ulusal Geçiş Konseyi'nin (UGK), çekirdeğini oluşturacak olan isimlerdir (Prashad 2012, 160). 26 Şubat 2011 gününe gelindiğinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Libya'daki durumu görüşerek yirmi sekiz maddeden oluşan 1970 Sayılı Karar'ı çıkarmış ve Kaddafi Ailesi'ne yönelik yaptırım kararı aldığını açıklamıştır. BM adına atılan bu ilk adımın yeterli olmadığı ilerleyen günlerde çatışmaların hızlanması ile görülmüştür.

Muhafif güçler ile Kaddafi yanlılarının çatışmaları devam ederken 10 Mart 2011 tarihinde Arap Ligi, BM'ye Libya'nın Uçuşa Yasak Bölge (No-Fly Zone) ilan edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Aynı gün Fransa bir açıklama yaparak UGK'yı resmen tanıdığını ilan eden ilk ülke olmuştur. Tepki olarak Kaddafi hemen Fransa ile ilişkileri dondurduğunu açıklamıştır. 17 Mart'ta BMGK tarafından alınan 1973 Sayılı kararla Libya uçuşa yasak bölge ilan edilerek şiddetin son bulması çağrısı bir kez daha yinelenmiştir. Buna istinaden 19 Mart 2011 günü Fransa, Birleşik Krallık ve ABD tarafından kurulan koalisyonca Kaddafi güçlerine karşı hava saldırıları başlatılmıştır (Özgen 2016, 165).

Muhafiflerin Doğu Libya'yı ele geçirmesinden sonra UGK güç kazanarak bundan sonraki dönemde söz sahibi olan ve uluslararası toplumca muhatap kabul edilen yapı haline geldi. 23 Ağustos 2011 günü Kaddafi yanlılarının Trablus'tan çıkarılması ile "Cemahiriyye" yönetimi son bulmuş oluyordu (Brahimi 2011, 620). Kaddafi, doğum yeri olan Sirte kentinde muhafiflerce 20 Ekim 2011 tarihinde yakalanarak öldürüldü ve böylece Libya tarihinde kırk iki yıl süren Kaddafi dönemi kapanmış oldu (Fraihat 2016, 23).

Yukarıda aktarılan olaylar zincirine bakıldığında, Libya'da çok kısa bir sürede sivil can kayıplarının artması yüzünden, olayların Tunus ve Mısır'da yaşananlardan çok daha farklı seyredebileceği ihtimali ortaya çıkmıştır. Ardından Libya'da "yumuşak bir geçiş süreci" olamayacağı, çatışmaların bir krize hatta iç savaşa dönüştüğü görülmektedir. Devreye giren

yabancı ülkeler ve uluslararası örgütler de hesaba katıldığında Libya olaylarının diğer Arap Baharı hareketlerinden bariz bir biçimde ayrıldığı açıktır. Bu noktada artık Arap Baharı, Prashad'ın deyimiyle "Libya'da kışa dönmüştür" (Prashad 2012, 12). Bunun sonucunda can kayıpları artmaya başlamış ve savaştan en çok etkilenen kesim siviller olmuştur (Human Rights Watch 2012).

3. Avrupa Birliği'nin Libya Krizi'ne Yönelik Askeri Müdahale Girişimi

Arap Baharı sürecinde protestoların başladığı andan itibaren uluslararası toplumun dikkati de bu bölgeye yönelmiştir. BM, AB, Arap Ligi, Afrika Birliği, İslam Konferansı Örgütü, NATO gibi önemli uluslararası örgütler de konuya müdahil olma gereği duymuştur.

3.1. AB ve Libya Krizine Yönelik Tutumu

AB, Libya'daki olayların ilk başladığı andan itibaren durumu dikkatle takip etmeye başlamıştır. Arap Baharı ve özellikle Libya Krizi, AB'nin Lizbon Anlaşması sonrası karşı karşıya kaldığı ilk önemli krizdi. Howorth'e göre "AB hedeflerine ulaşma yolunda siyasi enstrümanların yanına sert gücü de katmalıdır. AB insan hakları, insan güvenliği, uluslararası kuruluşların verimli işleyişi ve uluslararası hukukun öne çıkması için normlara dayalı çok yönlü siyasi çabalarına devam ederken bir yandan da bu hedeflerin gerçekleşmesi için önemli derecede sert güce ihtiyaç duymaktadır" (Howorth 2010, 465). Tam da bu görüşlerin öne sürüldüğü bir zamanda patlak veren Arap Baharı, AB için bahsi geçen sert gücün kullanımı açısından önemli bir sınav olabilirdi.

Bu anlamda Libya olayları, 2009'da yürürlüğe girmiş ve ODGP adına beklentileri yükseltmiş olan Lizbon Antlaşması'nın gerçekte bu beklentilere cevap verip veremeyeceğini de gösterecek bir nitelik kazanmıştı (Menon 2011, 86). Birlik adına ilk tepki 20 Şubat 2011 tarihinde Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton tarafından yapılan açıklamadır. Açıklamada AB'nin gelişmelerden duyduğu endişe dile getirilerek Libya'da yaşananların AB için önemli olduğunun altı çizilmiştir. Akabinde 23 Şubat 2011 tarihli bir diğer beyanatta AB-Libya Çerçeve Antlaşması görüşmelerinin askıya alındığı yine Ashton tarafından ilan edilmiştir. Ayrıca İtalya'nın resmi talebi üzerine FRONTEX (Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı) tarafından Birleşik Sınır Operasyonu Hermes düzenlenmiştir. Söz konusu operasyon ile Kuzey Afrika kaynaklı göçmen hareketlerinin yönetimine yardımcı olunması, hava ve deniz yolu aracılığıyla sınır yönetiminin sağlanması, aynı zamanda da uluslararası korumaya ihtiyaç duyan sığınmacıların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

28 Şubat 2011 tarihinde AB Konseyi Libya için BM tarafından alınan 1970 sayılı yaptırım kararını destekler nitelikte bir karar almış ve BM tarafından uygulanacak yaptırımların AB tarafından da titizlikle uygulanmasına karar vermiştir (Koenig 2011, 14). Bu kararların alınmasında Birleşik Krallık ve Fransız delegasyonlarının payı büyük olmuştur.

Avrupa Konseyi 11 Mart 2011 günü Libya'daki gelişmeleri görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 51). AB Konseyi Başkanı Van Rompuy, Libya'da bir soykırım gerçekleşmek üzereyken AB'nin bunu bir kenarda seyredemeyeceğini belirtmiştir. Toplantıda Sarkozy ve Cameron tarafından ortaklaşa dile getirilen askeri operasyon seçeneğini ele alınmıştır (European Council 2011, 13). Birçok üye ülke farklı sebeplerden dolayı teklife karşı çıkmış ve oybirliğine ulaşılamamıştır. Örneğin Polonya Dışişleri Bakanı Radoslaw Sikorski Libya'daki gelişmeleri "Libya'nın içişleri" olarak nitelemiş ve Başbakan Donald Tusk, Avrupalı liderleri tutarsız davranmakla suçlamıştır. Polonya'nın Libya'daki rejim değişikliğine destek verdiğini ancak askeri operasyonun parçası olmak istemediklerini

belirtmiştir (Reuters 2011b ve BBC 2011). Estonya da benzer şekilde askeri operasyona karşı çıkmıştır. Estonya Cumhurbaşkanı Toomas Hendrik Ilves “Polonya ve Estonya despotik bir rejimi yıkmanın kolay olduğunu çok iyi bilmektedir ancak asıl zor olan yeni demokratik bir toplumu inşa etmektir. Polonya Libya’da ne yapılması gerektiğini istikrarın devamı adına diktatörleri destekleyenlerden daha iyi bilmektedir” diyerek Estonya’nın askeri operasyon seçeneğine temkinli yaklaşacağını işaretini vermiştir. İsveç de askeri güç kullanımından yana olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca İsveç Başbakanı Carl Bildt “İsveç rejimleri değil devletleri tanır” diyerek Libya’da yeni kurulan UGK’yı tanıdığını bir gün önce beyan eden Fransa’yı eleştirmiştir (Louati 2011). Romanya Cumhurbaşkanı Traian Basescu askeri operasyon için doğru zaman olmadığını ve bunu sadece NATO’nun yapabileceğini belirtmiştir (Shrivastava 2011). Romanya gibi Bulgaristan da askeri operasyonun AB tarafından yapılmasına karşı çıkmıştır. Başbakan Boyko Borisov askeri operasyonu bir macera olarak değerlendirmiş ve Fransa ile Birleşik Krallık’ın operasyonu gerçekleştirmeyi petrol çıkarları için istediğini iddia etmiştir (Ruffin ve Mubangizi 2013, 76). Dolayısı ile tüm bu farklı görüşlerden sonra bir uzlaşmaya varılamamış ve operasyon kararı alınamamıştır. Ancak ortak görüş olarak AB’nin yeni kurulmuş olan UGK’ya her konuda destek vereceğinin altı çizilmiştir.

Olağanüstü Libya Zirvesi sonrasında yayınlanan deklarasyonda, AB’nin Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan demokratik gösterileri dramatik değişimlere yol açma konusunda umut yaratan hareketler olarak değerlendirdiğinin altı çizilmiştir. Libya rejiminin sivil halka yönelik ağır insan hakları ihlalleri kınanarak BM’nin almış olduğu 1970 sayılı kararı desteklediğini bildirmiştir. AB Konseyi’nde Libya’da rejim güçlerinin sivillere yönelik askeri güç kullanımının kabul edilemez olduğu ifade edilerek bunun bir an önce durdurulması çağrısında bulunulmuştur. Konsey, Libya’daki sivillerin korunması amacı ile her türlü tedbirin acil bir şekilde alınması gerektiğini vurgulayarak AB üyesi ülkelerin tüm seçenekleri değerlendirmesinin şart olduğunu bildirmiştir. AB’nin bu konuda Arap Ligi, Afrika Birliği, BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışması gerektiğinin de altı çizilmiştir (European Council 2011, 30).

Aynı deklarasyonda Kaddafi rejiminin artık meşruluğunu yitirdiği ve bundan böyle AB’nin politik muhatabı olmadığı ifade edilmiştir. AB’nin bölgedeki rejim ve ona bağlı güçlerin ellerinde tuttuğu mülklerin yönetimi ile ilgili yaptırım kararı aldığı belirtilmiştir. Libya’da demokrasiye düzenli bir şekilde geçilmesi gerektiği ve AB’nin Bingazi’de yeni kurulmuş olan UGK’yı politik muhatap olarak kabul ederek destek vereceği de bu toplantı sonucunda açıklanmıştır. AB’nin Libya’ya hukuk çerçevesinde anayasal bir düzene geçiş konusunda her türlü desteği vermeye hazır olduğu ifade edilerek ülkede ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda Libya halkından gelecek isteklere de cevap vermeye istekli olduğu bildirilmiştir (European Council 2011, 30).

11 Mart 2011 tarihli toplantıda ele alınan bir diğer konu da “göç” olmuştur. Libya’daki olayların bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük çaptaki yasadışı göç durumunun da endişe verici boyutlara ulaştığı belirtilmiştir. AB’nin önceliğinin bölgedeki savaştan kaçmaya çalışan AB vatandaşları ve diğer ülke vatandaşlarının emin bir şekilde bölgeden uzaklaştırılması olduğu bildirilmiştir. (European Council 2011, 31).

19 Mart 2011 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy’nin daveti ile toplanan Paris Zirvesi’nde Libya’daki gelişmeler görüşülmüştür. Zirveye Fransa dışında Birleşik Krallık, Almanya, İtalya, Polonya, Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda, Yunanistan, Irak, Katar, Ürdün, Fas, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD, AB Konseyi Başkanı Van Rompuy, ODGP Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa katılmıştır (Reuters 2011a). Bu zirvede 11 Mart 2011 tarihli AB olağanüstü Zirvesi’nde alınan kararlar bir

kez daha vurgulanarak savaş suçlarının Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nce yargılanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca BM'nin almış olduğu 1973 sayılı karar gereğince Libya'da şiddetin durdurulması için gereken tüm tedbirlerin askeri seçenekler de dâhil olmak üzere uygulamaya konması gerektiği belirtilmiştir. AB'nin Libya'daki UGK'yı politik muhatap kabul edip, açık destek vereceğini ilan ettiği 11 Mart 2011 tarihli AB Konseyi toplantısının hemen akabinde gerçekleşen bu zirve ile ABD, Kanada, Avrupalı liderler ve Arap ülkelerinin liderleri Libya konusu özelinde işbirliği içerisinde hareket edeceklerinin işaretini vermişlerdir. Bu noktada dikkat çekici bir detayı belirtmek gerekir: Elize Sarayı'nda liderler Libya konusunu görüşürlerken Fransız Rafale ve Miraj tipi savaş uçakları Libya'ya yönelik hava operasyonlarına başlamışlardır.

Paris Zirvesi ardından 24-25 Mart 2011'de toplanan Avrupa Konseyi sonrasında bir deklarasyon daha yayınlayan AB, BM kararlarının ötesinde daha geniş bir yaptırım belgesi ortaya çıkarmıştır. (Adler-Nissen ve Pouliot 2014, 898). Bu belgede 11 Mart ve 19 Mart 2011 tarihli toplantılara atıfta bulunulmuştur. BM'nin aldığı 1973 sayılı karar uyarınca sivillerin korunması amacı ile başlatılan hava operasyonlarının şiddet son bulana kadar devam ettirileceği bildirilmiştir. Adı geçen iki toplantıda alınan kararlara tekrar vurgu yapılarak UGK'ya her türlü desteğin verileceği ve Arap Ligi gibi organizasyonların desteğinin çok kıymetli olduğunun altı çizilmiştir. AB'nin, BM'nin aldığı yaptırım kararını desteklediğini ve bundan daha kapsamlı birtakım yaptırımları uygulamaya koymaya kararlı olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Libya'da petrol ve doğalgazdan gelen kazancın Kaddafi ve rejimine ulaşmaması için gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir (The European Council 2011, 39).

31 Mart 2011 tarihi AB'nin Libya Krizi çerçevesinde bilhassa önem taşımaktadır. Bu tarihte AB, AGSP kapsamında yaptığı tüm planlama ve askeri müdahale hazırlıklarına rağmen Libya operasyonunu NATO'ya devretmiştir. (NATO 2011). Bu tarihten itibaren AB daha sivil nitelikli çalışmalarla kriz yönetimi icra etmeye çalışmış ve askeri açıdan bir varlık gösterememiştir (Menon 2011, 88). Hava harekâtları NATO müttefiki ülkelerin katkıları ile 31 Ekim 2011 tarihine kadar devam etmiş, 20 Ekim'de Kaddafi doğum yeri olan Sirte kenti sınırları içerisinde ele geçirilerek muhaliflerce öldürülünce hava harekâtının son bulduğu ilan edilmiştir.

3.2. AB Üyesi Ülkelerin Libya Krizine Yönelik Tutumları

AB üyesi ülkelerin Arap Baharı sürecinden geçmekte olan diğer bölge ülkelerinden bazılarında verdiği tepkiler ile Libya olaylarına karşı sergilediği tutumlar birbirinden oldukça farklı seyretmiştir. Sadece Libya özelinde askeri bir müdahale kararı alınması da bunun bir göstergesidir. Örneğin Fransa, Mısır'da Tahrir Meydanı'nda yaşanan olaylarla ilgili sadece itidal çağrısı yapmakla yetinmiştir. Tunus'ta olayların çabuk bastırılacağını düşünerek Fransız kuvvetlerini destek kuvvet olarak göndermeyi teklif etmiştir. Ancak Fransa'nın Libya için tepkisi sert olmuş, askeri müdahale seçeneği ilk etapta ortaya atılmıştır. (Louati 2011). Birleşik Krallık da benzer bir şekilde Arap Baharı'nı yaşayan diğer ülkelere sert tepki vermezken, Libya konusunda yumuşak güçten yana tavır almamıştır. Üye ülkelerin farklı yaklaşımlarına bir diğer örnek Polonya'nın tutumudur. Geleneksel olarak Atlantikçi çizgide bilinen bu ülke, Libya Krizi'nde sürpriz bir tutum sergilemiş ve AB içerisindeki tartışmalarda askeri müdahale kararını desteklememiştir. Sonuç olarak AB askeri operasyon fikrinde hemfikir olamamıştır. Yani Avrupa ülkeleri kendi aralarındaki birtakım fikir ayrılıklarını gideremedikleri için bu askeri müdahaleyi AB eli ile gerçekleştiremeyip NATO imkân ve kabiliyetlerine bir kez daha muhtaç olmuşlardır. Operasyon NATO'ya devrolduktan sonra yirmi yedi üye ülkeden beş tanesi hava bombardımanına katılmıştır. Bu ülkeler Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Belçika ve Danimarka'dır. İsveç, İspanya, Hollanda ve Yunanistan'ı kapsayan dört üye ülke hava desteği

sağlamakla yetinmiştir. Silah ambargosunu desteklemek için gerçekleştirilen deniz operasyonunda ise Bulgaristan ve Romanya görev almıştır. Geriye kalan AB üyeleri hiçbir surette operasyonlara katkı sağlamamıştır.

3.2.1. Birleşik Krallık'ın Libya Krizi'ne Yönelik Tutumu

Birleşik Krallık'ın Libya olaylarını ele alış biçimini incelemeyen önce bu iki ülkenin geçmişlerinde nasıl bir ilişkileri olduğuna değinmek gerekmektedir. 1984 yılında Libya büyükelçiliği binası önündeki Kaddafi karşıtı gösterilerde görev yapmakta olan Yvonne Fletcher adlı polis memuru elçilikten açılan ateşle hayatını kaybetmişti. Ancak bunu kimin yaptığı yıllar geçmesine rağmen bulunamadı. Bu olaydan sonra iki ülke ilişkileri kopma noktasına gelmişti. Bu olayın dört yıl sonrasında Lockerbie faciası adıyla hatırlanan uçak bombalama olayının da sorumlularının Libyalı olduğu düşünülüyordu. Uçaktaki 258 kişi ve kasabada yaşayan 17 kişi ile birlikte toplam 275 kişinin öldüğü bu olay zaten gergin olan ilişkileri iyice kötüleştirmiştir (Independent 2018).

Kaddafi'nin 1999 yılında Lockerbie şüphelilerini teslim etmesi ve ardından 2003 yılında kitle imha silahlarını kullanmayacağını duyurması neticesinde 2004 yılında bir araya gelen Kaddafi ve dönemin Başbakanı Tony Blair yeni bir dönemin başladığını bildiren açıklamalarda bulunmuşlardı. Bu tarihten sonra ticari ilişkilerde canlanma olmuş, siyasi ilişkiler de normalleşme yoluna girmişti (House of Commons Foreign Affairs Committee 2016, 5). Libya Krizi ortaya çıktığında iki ülke arasındaki ilişkiler bu anlatılan çerçevede dâhilinde seyretmekteydi.

Birleşik Krallık, Libya Krizi'nin ilk aşamasından itibaren oldukça etkili bir aktör olmuş hatta Fransa ile beraber liderlik pozisyonu almaya çalışmıştır. Krizin başladığı günlerde Başbakan David Cameron tarafından İngiliz kamuoyuna Kaddafi'nin uyguladığı şiddeti kınayan açıklamalar yapılmış ve gelişmelerin dikkatle takip edildiği duyurulmuştur. 28 Şubat 2011 günü Cameron, Libya'nın uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmesi teklifini sunmuştur (Lindström ve Zetterlund 2012, 31). Birleşik Krallık daha önce bahsi geçmiş olan terör olayları dolayısı ile Libya konusunda hassas bir durumda olduğundan bu teklif ile beraber Cameron'un öne sürdüğü Birleşik Krallık'ın bir askeri operasyonun mimarı ve parçası olması önerisi hemen kabul görmüştür. En yakın rakibi olan muhalefetteki İşçi Partisi'nin lideri Ed Miliband'ın da desteğini alan Cameron'un teklifi parlamento tarafından 557'ye 13 gibi ezici bir çoğunlukla onaylanmıştır (House of Commons Foreign Affairs Committee 2016, 6). Muhalefet Cameron'a destek verirken uyardığı da ihmal etmemiştir. Askeri operasyonun sınırlarının net çizilmesi gerektiğini belirterek sadece sivilleri koruma adına yapılabileceğini "ne daha az ne de daha çok" ifadelerini kullanarak ifade etmiştir. Ayrıca askeri operasyon seçeneği henüz yeni konuşulmaya başlamışken bunun maliyetinin ne olacağı ve karşılınıp karşılanamayacağı konusunda endişelerin olduğu da muhalefet tarafından dile getirilmiştir (Ralph 2014, 15).

Yeni kurulmuş olan İngiliz Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (İUGK) de katkıları ile yürütülen çalışmalar sonucunda Cameron, Libya'da ilerlemekte olan hareketleri izlemek için bir çalışma grubu oluşturmuştur. Andrew Mitchell'i Libya'da istikrarın sağlanabilmesi için, Irak'tan çıkarılan dersler ışığında bir plan hazırlamakla görevlendirmiş, bu konuda birinci elden bilgi almak amacıyla ülkeyi yakından tanıyan uzmanlar ve Kaddafi tarafından ülkeden çıkartılan sürgün Libyalılar ile özel görüşmelere girişmiştir. (Lindström ve Zetterlund 2012, 34) .

Birleşik Krallık, Libya'daki sivillerin korunması amacıyla askeri operasyon yapılmasının gerekli olduğunu savunurken bir yandan da bunu gerçekleştirebilecek olan gücün ABD olduğunun da farkındadır. Kriz süresince Fransa ile ters düşülen nadir noktalardan biri bu

olmuştur. Fransa, başından beri askeri operasyonun “Fransız liderliğinde” oluşturulacak olan Avrupa gücü ile gerçekleştirilmesini savunurken Birleşik Krallık’ı da olası ortağı olarak işaret etmiştir. Ancak Atlantik bağları oldukça güçlü olan Birleşik Krallık ise operasyonun Avrupa tarafından gerçekleştirilemeyeceği kesinleşince yönünü geleneksel olarak Atlantik’in diğer yanına çevirmiştir. ABD liderliğinde bir operasyonun Avrupa için daha kolay olacağı gerçeği Birleşik Krallık için geçerliydi. ABD operasyonun liderliğini devretmek istediğini belirtince Birleşik Krallık ilk olarak NATO seçeneğini tercih etmiştir. NATO’nun daha önceki yıllarda yürüttüğü çok uluslu operasyonlar dolayısı ile oldukça tecrübeli olması da Birleşik Krallık’ın bu tercihi öne çıkan sebeplerden biridir. Bu süreçte Birleşik Krallık yönetimi, Fransa’yı NATO komutasında yapılacak operasyona ikna etmek için NATO’yu ve işleyişini çok iyi bilen Genelkurmay Başkanı Ed Llewellyn gibi isimleri kullanmıştır (Ralph 2014, 16).

31 Mart tarihinde askeri operasyon resmi olarak NATO’ya devredildikten sonra Birleşik Krallık bir NATO müttefiki olarak hava harekâtına destek vermiştir. Kraliyet Hava Kuvvetleri’ne bağlı uçaklar hava harekâtında son ana kadar önemli bir rol oynamışlardır. 27 Temmuz 2011’de Birleşik Krallık, Libya’daki UGK’yı resmen tanıdığını ilan etmiştir. Aslında UGK kurulduğundan beri destek verilmiş ancak resmi açıklama bu tarihe kadar yapılmamıştır. Ayrıca bu tarihten hemen sonra, Londra’da kalmış olan Kaddafi döneminde görevlendirilmiş diplomatlar da sınır dışı edilmiştir (RUSI 2012, 8).

3.2.2. Fransa’nın Libya Krizi’ne Yönelik Tutumu

1989 yılında yaşanan Fransız UTA 772 yolcu uçağının Çad üzerinde seyrederken bombalanması eylemi Fransa ile Libya arasında büyük bir gerginliğe sebep olmuştur. Bombalamanın ardında Libya ve Kaddafi olduğu düşünülmekteydi. Bu eylemin 1987 yılında Libya’yı Çad’dan çıkarmak için destek veren Fransa’dan öç almak için yapıldığına inanılıyordu. 2003’te Kaddafi’nin kitle imha silahlarını kullanmama kararını açıklamasından sonra ilişkiler düzelmeye ve canlanma yoluna girmiştir. Fransa-Libya ilişkileri kriz öncesinde daha çok ticari anlamda ilerlemekteydi. Kriz öncesi dönemde Fransa petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Libya’dan karşılamaktaydı. Ayrıca 2007 yılında Sarkozy’nin Kaddafi ile Trablus’ta görüşmesi sonucunda yapılan on milyar dolarlık silah satışı anlaşması da bu ticari ilişkilerin bir parçasıydı (Behr 2008, 93). Kaddafi, (otuz yıl sonra ilk kez) Paris’e iadeyi ziyarete giderek Elize Sarayı’nın karşısına meşhur Bedevi çadırını kuracak ve beş gün boyunca orada konaklayacaktı. Sarkozy’nin daveti ve ardından bu hareket Fransa’da kamuoyu ve muhalefetten şiddetli eleştiriler alacak hatta hükümet üyelerinden bile rahatsızlıklarını dile getirenler olacaktı (Sciolino 2007).

Kriz ortaya çıktıktan sonra da Libya ile bağlar koparılmadı. Şubat 2011’de Trablus’taki Fransız Büyükelçiliği kapandıktan sonra, Fransız diplomat Antoine Sivan Fransa Özel Temsilcisi olarak Bingazi’ye gönderildi. Ağustos 2011’de Fransız Büyükelçiliği tekrar açıldı. Krizin ilk günlerinde, yani şubat ayının sonlarında Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy uçuşa yasak bölge ilanı isteyen ilk Avrupalı lider oldu. Ayrıca 10 Mart 2011 tarihinde Libya’da yeni kurulmuş olan UGK’yı Libya’nın resmi siyasi temsilcisi olarak ilk tanıyan devlet yine Fransa’ydı. Sarkozy’nin bu kararı Avrupa Konseyi’nin 11 Mart tarihli olağanüstü toplantısından bir gün önce açıklamış olması dikkat çekicidir. Bazı AB üyesi ülkelerin açıkça eleştirdiği bu hareketin zamanlaması en yakın işbirlikçisi olan Birleşik Krallık’ı da şaşırtmıştır. AB üyeleri arsından gelen eleştirilere örnek olarak İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt verilebilir. Bildt, 11 Mart tarihinde toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Fransa’nın hareketini biraz “belirsiz” olmakla nitelendirmiş ve bir anlamda Fransa’yı eleştirmiştir (Bloomberg 2011).

Gelişmeleri değerlendirmek üzere Sarkozy 18 Mart 2011’de Birleşik Krallık Başbakanı Cameron ve ABD Dışişleri Bakanı Clinton ile Paris’te bir araya gelmiştir. Sarkozy bu krizde liderlik eden devletin Fransa olması için elinden geleni yapıyordu. 19 Mart 2011’de başlatılan hava harekâtında ilk uçuşları gerçekleştirenler Fransız Hava Kuvvetlerine (Armeé de l’Air) bağlı Rafale savaş uçaklarıydı. Aynı gün Paris’te, Libya’daki son durumu görüşmek üzere birçok devlet ve hükümet başkanının, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’un, Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa’nın ve AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton’un katıldıkları önemli bir toplantı düzenlenmekteydi.

Sarkozy, bu günlerde ABD’nin tek başına liderliğini sürdürmek istemediği askeri operasyona komuta etmek için Birleşik Krallık’ı ikna etmeye çalışıyordu. Fransa’ya göre liderlik Anglo-Fransız ortaklığı altında yürütülmeliydi. Çünkü AB bu krizle başa çıkabilecek kapasiteye sahipti. Maliyet açısından oldukça yüklü bir sorumluluğun altına girilecek olması bile Fransa’yı ürktümemişti. Fransa’nın NATO’ya geleneksel bakışı dolayısı ile operasyonun liderliğini AB’nin yapmasını istediği açıktır (Akgül 2011, 57). Dahası, 21 Mart günü Dışişleri Bakanı Juppe, Arap Ligi’nin de operasyonun kontrolünde NATO’yu görmek istemediğini açıklayan bir konuşma yaptı (Erlanger 2011). Arap Ligi’nin de desteğini alarak Birleşik Krallık’ı ikna etme çabaları bu günlerde devam etmekteydi. Ancak sonuçta Fransa askeri operasyonun NATO liderliğinde gerçekleştirilmesine onay vermek zorunda kaldı.

22 Mart’ta Fransa Dışişleri Bakanı Juppe, bir Libya Temas Grubu kurulması önerisini getirdi. 29 Mart tarihinde Londra’da toplanan Dışişleri Bakanları toplantısında Libya Temas Grubu resmen kuruldu. Kuruluş amaçları kriz sürecinde uluslararası çabaların koordinasyonun sağlanması ve sonrasında geçiş sürecine destek verilmesi olarak belirlenmiştir (Lindström ve Zetterlund 2012, 18). Bundan sonraki hafta boyunca Fransız yetkililer operasyonun AB tarafından özellikle de İngiliz-Fransız ortaklığında yürütülmesi konusunda ısrarcı olmuşlar ancak görüş ayrılıkları aşılamayarak askeri operasyon 31 Mart 2011’de NATO’ya devredilmiştir. Bundan sonra, Fransız Hava Kuvvetleri üzerine düşen görevi eksiksiz yerine getirerek operasyonların sonladığı tarihe kadar destek vermeyi sürdürmüşlerdir.

Askeri operasyonun NATO tarafından yürütülmeye başlanmasından sonra Fransa hala aktif bir şekilde Libya Krizi sürecine katılmış, askeri desteklerinin dışında sivil çaplı girişimlerde de bulunmuştur. 29 Haziran 2011’de Fransız askeri yetkilileri Nafusa dağlık bölgesinde konuşlanmış olan muhaliflere destek amacı ile havadan silah indirdiğini doğrulayan bir açıklamada bulundular (RUSI 2011). Ayrıca 1 Eylül’de altmış üç ülkenin katılımı ile Paris Zirvesi düzenlenerek, Libya ekonomisinin tekrar canlanabilmesi için, Libya limanları ve şirketlerine uygulanan yaptırımların bir bölümünün kaldırılması konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Zirve’nin düzenlenmesi ve ev sahipliğini Fransız lider Sarkozy, Birleşik Krallık Başbakanı Cameron ile birlikte yapmıştır (The Guardian 2011).

3.2.3. Almanya’nın Libya Krizi’ne Yönelik Tutumu

Kriz öncesi Almanya-Libya ilişkilerini anlamak için ikili ilişkilerde sancılı geçen bir dönemi gözden kaçırmamak önemlidir. 5 Nisan 1986 tarihinde Libya’nın desteklediği bir terörist eylemde Berlin’de genelde ABD askerlerinin gittiği bir diskoda bomba patlatılmıştı. Sonuçta iki yüz yirmi dokuz kişi yaralanmış, ikisi ABD askeri, biri Türk asıllı üç kişi hayatını kaybetmişti. Bu olaydan sonra yakalanan dört şüpheliden biri Alman, diğer üçü ise Libya asıllıydı (Erlanger 2001). Bu olayın ardından kopma noktasına gelen ilişkiler zamanla beraber ticari yönde gelişmeye döndü. Kaddafi rejimi ile siyasi ilişkiler ne çok dostane ne de çok gergindi. Almanya-Libya ilişkileri kriz öncesi dönemde genel olarak ticari ağırlıklı gidiyordu. 2011 Krizi’nden önce Almanya, Libya petrolünü alan ülkeler arasında İtalya’nın ardından ikinci

sıradaydı. Libya ise Almanya'nın dördüncü sıradaki petrol sağlayıcısı ülke durumundaydı (Bölme vd.2011a, 36).

Libya Krizi sürecine Almanya'nın verdiği ilk tepkilerden biri 26 Şubat 2011 günü Alman Hava Kuvvetlerine bağlı bir uçağın Libya'ya giderek Wintershall AG adlı firmada çalışan yirmi ikisi Alman vatandaşı toplam yüz otuz dört çalışmanı bölgeden güvenli bir şekilde tahliye etmesi olmuştur. Alman Hava Kuvvetleri hızlı bir şekilde organize olarak kısa sürede etkili bir kurtarma operasyonu gerçekleştirmiştir. Almanya'nın Libya Krizi sürecinde izlediği politikalar Birleşik Krallık ve Fransa ile birçok noktada ters düşmüştür. Almanya bunun ilk işaretlerini BMGK'da yapılan oylamada uçuşa yasak alan oluşturma konusunda kullandığı çekimser oyla göstermiştir (Brockmeier 2013, 63). Birleşik Krallık ve Fransa'nın aksine askeri operasyon kararı konusunda istekli olmayan bir Almanya bulunmaktaydı. Bu hareket, AB içerisinde ODGP adına bir fikir birliği olmadığını bir işaretidir. Almanya, 12 Nisan'da alınan petrol ve gaz ambargosu kararına sıkı sıkıya uymuştur.

16 Mart günü Birleşik Krallık, Fransa, Lübnan ve Arap Ligi'nin çabaları sonucu uçuşa yasak bölge çağrısı konusunda taslak metin hazırıldı. ABD'nin de buna destek vereceğinin sinyallerini alan Almanya yönetimi gece geç saatlerde bir araya gelip durumu inceledi. Şansölye Merkel, Dışişleri Bakanı Westerwelle ve Savunma Bakanı Maiziere ile istişare ederek yapılacak olan oylama için Almanya'nın duruşunu tespit etti. İç politikada net bir birlik yoktu, farklı partilerden zıt görüşler geliyordu; hatta aynı partiden bile farklı görüşler ifade ediliyordu (Miskimmon 2012, 398). Almanya'daki bu durum oylamada çekimser bir tutuma dönüşmüştür.

Libya Krizi sürecinde Almanya içerisinde iki grup düşünce hâkimdi. Birinci gruptaki siyasi elitler sadık bir NATO müttefikleri olarak askeri operasyonun bir parçası olunması gerektiğini iddia ederken daha geniş katılımcısı olan ikinci grup, Almanya'nın her türlü şiddet dışı harekete destek verip kesinlikle askeri boyutta bir operasyonda yer almaması gerektiğine inanıyordu (Overbeck 2014, 588). Örneğin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle bu gruba dâhildi ve uçuşa yasak alan oylamasında verilen çekimser oy kararının ardında büyük ölçüde bu siyasinin rolü olduğu söylenmekteydi. Westerwelle'nin başı çektiği bir grup Alman politikacıya göre askeri operasyon seçeneğinde karşılaşılabilecek olan potansiyel riskler kazanımlardan daha fazla görünüyordu (Koenig 2014, 263). 19 Mart günü ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın oluşturduğu koalisyon güçlerinin başlattığı hava harekâtında Alman Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçaklarının yer almayışı da bu görüşü ispatlar niteliktedir (Brockmeier 2013, 76).

Kriz süresince Almanya'nın attığı politik adımlar ülke içerisinde birtakım eleştirilere yol açmıştır. Fransa ve Birleşik Krallık'ta görülen kamuoyu desteği Almanya'da görülmemekteydi. Yapılan anketlerde askeri operasyon seçeneğinin doğru yaklaşım olmadığını destekler nitelikte sonuçlar çıkmaktaydı (Miskimmon 2012, 399). Ayrıca iç politikada özellikle Merkel ve Westerwelle, Almanya'nın Güvenlik Konseyi'nde almayı beklediği daimi üyeliği "yıllar ile ifade edilebilecek kadar" geciktirmekle suçlandılar. Yine aynı kitle Merkel ve Westerwelle'yi Almanya'nın Avrupa'daki ortakları olan Birleşik Krallık ve Fransa tarafından dışlanmasına izin vermekle itham ettiler. Ayrıca Almanya'nın NATO ve ABD gözünde de değer kaybetmesine sebep olmakla suçlayan ifadeler kullandılar (Roussou 2011). Bir diğer içsel eleştiri konusu da olası operasyonun mali külfeti konusundaydı. Savunma Bütçesi'nde hâlihazırda ciddi bir kesintiye gitme kararı alındığı bir dönemde Libya Operasyonu Almanya bütçesini sarsabileceğinden iç muhalefet, Merkel ve ekibine operasyon konusunda mali açıdan dikkatli düşünüp karar verilmesi yönünde baskı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 29).

3.2.4. İtalya'nın Libya Krizi'ne Yönelik Tutumu

İtalya ile Libya arasındaki ilişki diğer AB üyesi ülkelerinkinden çok farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılığın daha açık ortaya konulabilmesi için kriz öncesi döneme detayları ile değinmek gerekmektedir. İtalya 1911 yılında bölgeyi işgal ederek sömürge toprağı haline getirmiştir. İlerleyen yıllarda bu durum İtalya'nın burada nüfuzunu ve etkisini gittikçe artırmasına sebep olmuştur.

Libya Krizi'nden önceki yıllarda iki ülke arasında sağlam temelli ticari bağlar kurulmuştu. Libya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılması ile iki ülkenin ticaret bağları daha da kuvvetlenmiştir. Bankacılık, enerji ve imalat alanında çalışan büyük firmalar Libya pazarına giriş yapmış ve ilişkilerin hacmi oldukça genişlemiştir (Miranda 2011, 10). İtalya, hemen hemen her dönemde geçerli olmak üzere Libya'dan en fazla miktarda petrol ve doğalgaz satın alan ülke konumundadır. Kriz öncesi döneme bakıldığında, 2008 yılı itibarı ile % 38 ile birinci sırada gelen ihracat ortağı olarak İtalya görülmektedir. İki ülke arasında gerçekleşen petrol, doğal gaz, demir-çelik ticareti önem taşımaktadır. Aynı dönem için Libya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında %22,2 ile yine İtalya başı çekmekteydi (CIA World Factbook 2009).Dönemin İtalyan Başbakanı Silvio Berlusconi ile Kaddafi arasında 30 Ağustos 2008'de Bingazi kentinde imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması ile birlikte iki ülke ilişkileri daha da ilerlemiştir. Birçok şirket, özellikle İtalya'nın büyük petrol şirketleri, bu bölgede yatırımlar yapmıştır. 2000 ile 2007 yılları arasında kapsayan dönemde İtalya'ya yasadışı yollarla gitmeye çalışan göçmenlerin geçiş rotası olan Libya ile İtalyan donanması arasında kaçak göçmen trafiğinin azaltılması konusunda işbirliği yapılması da kararlaştırılmıştır (Miranda 2011, 11).

Diğer Avrupalı liderler ile arası iyi olmayan Kaddafi'nin Silvio Berlusconi ile sıkı ve dostane ilişkiler geliştirdiği görülmekteydi. Olayların kızışmaya başladığı Şubat 2011'de Berlusconi kendisine Kaddafi ile görüşüp görüşmediği sorulunca henüz durumun netlik kazanmadığını düşündüğü için Kaddafi'yi "rahatsız etmek istemediğini" belirtmiştir. Takip eden günlerde ülke çapında eleştirilere hedef olan Berlusconi, ilişkilerinin samimiyetini kullanıp Kaddafi'yi arayarak şiddet kullanımına son vermesi konusunda ikna etme çabasına girmek yerine, geri planda kalıp ortam dinamiklerini gözlemlemeyi tercih etmiştir (Koenig 2011, 9).

Krizin tırmanma noktasında olduğu 26 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Frattini 2008 Dostluk, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın "de facto" olarak askıya alındığını belirten bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama ile beraber İtalya'nın ilk günlerdeki pasif tavrı değişmeye başlamıştır (Miranda 2001, 14). AB'nin de desteklediği BM ekonomik yaptırım kararına ilk başta karşı çıkan İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın yoğun baskısına maruz kalınca tavrı değişikliğine gitmiş ve karara uyacağını bildirmiştir. Ardından ABD yaptığı açıklamalarda koalisyon güçlerince başlatılan hava operasyonunun liderliğini devretmek istediğini belirtmiştir. İtalya, bu noktada operasyonun özellikle NATO'ya devredilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Olası bir İngiliz-Fransız komutasını değil NATO'yu tercih ettiğini açıkça belirtmiştir (Coticchia 2011, 61). Berlusconi hükümeti uzlaşma sağlandıktan sonra, 25 Nisan'da İtalyan Hava Kuvvetleri'nin operasyona dâhil olması için onay vermiştir.

3.3. *Askeri Müdahalenin AB Tarafından Gerçekleştirilememesinin Olası Nedenleri*

AB liderliğinde gerçekleştirilmesi tasarlanan askeri müdahale 31 Mart 2011 tarihinde NATO'ya devredilmiştir. Bu aşamaya gelinene kadar yaşanan gelişmelerin ışığında AB üyesi ülkelerden Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve İtalya'nın kriz sürecini oldukça farklı biçimlerde ele aldığı görülmüştür. Bu farklı yaklaşımlar, AB içerisinde ODGP alanında üye

ülkeler arasında bir uyumun olmadığına göstergesidir. Avrupa güvenliğini yakından ilgilendiren ve AB çıkarları için önem taşıyan bu kriz, AB açısından askeri anlamda bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Özgen 2016, 169). Bu başarısızlığı hazırlayan olası sebepler bulunmaktadır. İncelenen örnek ülke tutumları göstermiştir ki bu etmenler birden fazladır.

Birleşik Krallık önceki yıllarda Libya kaynaklı terör olaylarından olumsuz etkilenmişti. Bunun da etkisi ile en başından itibaren askeri operasyon yanlısı bir tutum izlemiştir. Krizde liderlik pozisyonunu ele almak için Fransa ile birlikte çabalamıştır. Fransa için durum biraz farklıdır; Libya krizine bakışını etkileyen birçok etmeden en çok dikkati çeken o dönemde yaklaşmakta olan 2012 seçimleriydi. Sarkozy'nin bir nevi seçim yatırımı olarak gördüğü kriz süreci iyi yönetilirse sonuçta Hem Sarkozy'ye hem de her daim petrol ihtiyacı olan Fransa'ya kâr sağlayabilirdi (Louati 2011). Avrupa'nın üç büyüklerinden bir diğeri olan Almanya ise İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren geliştirmeye çalıştığı barışsever, demokratik ve insan haklarına saygılı ülke imajı çerçevesinden dışarı çıkmak istememiştir. Bu yanıyla Birleşik Krallık ve Fransa'dan çok ayrı bir tutum sergileyerek operasyon karşıtı duruşunu kriz süreci boyunca korumuştur. İtalya için Libya Krizi oldukça kişiseldir. Eski sömürge toprağı Libya ile tarihi ve çok sıkı ticari bağları olan bu ülke, bölgedeki eski nüfuzunu yeniden güçlendirmek ve Libya petrolüni pastasından her zamanki gibi en fazla faydalanan ülke olmaya devam etmek için hareket etmiştir.

Askeri müdahale kararı alınamayışının ilk sebebi, AB kimliğı ve çıkarlarının üye ülke perspektiflerinde ikinci planda kalmış olmasıdır. Daha önceki uluslararası krizlerde de benzer yaklaşımlar sergileyen AB üyesi ülkeler bu defa da aynı tavrı sergilemekten kaçınmamıştır (Özgen 2016, 169). İncelenen her dört ülkede de ulusal çıkarları ön planda tutarak davranma eğilimi görülmüştür. Örneğin Birleşik Krallık ilk etapta askeri müdahalenin AB tarafından yapılmasına çok istekli gibi görünse de, bu ihtimalin Almanya'nın tavrı dolayısı ile gerçekleşemeyeceğini anlayınca gelenekselleşmiş güçlü Atlantik bağları yüzünden askeri müdahalenin NATO tarafından yapılmasını tercih etmiştir (Akgül 2011, 57). Birleşik Krallık, Almanya'yı ikna etmek adına yeterli çabayı gösterememiştir. İtalya da ilk etapta ulusal çıkarlarının peşine gitmeyi tercih etmiştir. Ticari bağları oldukça sağlam olduğundan, eski sömürgesi Libya'yı hemen karşısına almak istememiştir. Hala üzerinde nüfuzu olan bu ülkede çok ciddi yatırımları olan İtalya için askeri operasyon kararı almak, kârlı ticari ilişkilerin bozulması ihtimali anlamına geliyordu. İtalya'nın ilk günlerdeki sessiz ve etkisiz duruşunun altında yatan sebep ulusal çıkarı olmuştur.

Detaylıca irdelenen örnek ülke tutumlarından yola çıkıldığında askeri müdahale kararını engelleyen ikinci bir sebep oybirliğı ilkesinin geçerli olmasıdır. (Maastricht Treaty 1992). Bu durum, ODGP açısından karar alma süreçlerine olumsuz etki eden bir pürüze dönüşmektedir. Libya örneğinde AB üyeleri arasından sadece bir tanesi bile onay vermediğinde karar alma süreci kilitlenmektedir. Nitekim bu kez de öyle olmuştur. Önce İngiliz-Fransız ortaklığı, ardından ikna olan İtalya askeri müdahaleye olumlu bakarken Almanya, Polonya, Estonya, Bulgaristan, Romanya ve İsveç askeri müdahalenin karşısında tavır almışlardır. Biraz da Almanya'nın içsel dinamiklerinden dolayı şekillenen askeri müdahale karşıtı tutumu, tüm AB'yi etkilemiş ve bir anlamda olası operasyonun kaderini tayin etmiştir (Overbeck 2014, 589). 2007 yılında Lizbon Antlaşması imzalandığında AB'nin ODGP alanındaki etkinliğinin artacağı ve daha otonom bir yapıya kavuşacağı umut ediliyordu. Ancak, oybirliğı ilkesi güvenlik ve savunma ile ilgili kararlarda geçerliliğini korumuştur. Bu durum AB'nin ortak paydada buluşmasını engelleyen bir hale dönüşmüştür.

Avrupa'da yaşanan mali krizler de alınan kararlara etki etmektedir. AGSP geniş ölçüde parlamenter meşruiyet gerektiren bir politikadır (Brok ve Gresch 2005, 181). AB Konseyi'nde

herhangi bir askeri operasyon kararı alındığında, üye ülkelerin ulusal parlamentolarında görüşülüp onaylanması gerekmektedir. Operasyona asker gönderip göndermeme, silah ve gerekli teçhizatın askeri kuvvetlere sağlanması, operasyon bütçesini karşılama gibi kararlar, üye devletlerin ulusal parlamentolarının yetki alanı dâhilindedir. Operasyonların mali boyutlarının ele alınması da bu karar alma aşamalarını etkileyebilmektedir. Libya operasyonu, 2008 krizinden sonra üye ülkeler gibi mali anlamda sıkıntıda olan AB üzerine de oldukça büyük bir yük bindirecekti. Prosedür gereği operasyonların bir kısmı AB tarafından finanse edilebilmektedir. Geriye kalan maliyetler üyelere pay edildiğinden (Maastricht Treaty 1992) Almanya ve Birleşik Krallık gibi üyeler operasyonun daha geniş imkânlarla sahip olan NATO'ya devredilmesi taraftarı olmuştur. İncelenen dört ülkeden gayri safi milli hasılası en yüksek olan Almanya, iç politikada bu hesabı yapmış ve Alman kamuoyuna açıkça olası risklerin maliyeti karşılama ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna vardıklarını ilan etmiştir (Lindström ve Zetterlund 2012, 30). Aynı şekilde, İngiliz muhalefeti de Cameron'a bu yönde dikkatli davranma çağrısı yapmıştır (Lindström ve Zetterlund 2012, 38).

Hâlihazırda büyük çapta uluslararası operasyon tecrübesi bulunan ve her türlü askeri kapasite açısından AB'den üstün durumda olan NATO'nun hazır bulunuşunun da AB üyesi ülkeleri karar aşamasında etkilediği söylenebilir. Köklü bir askeri geçmişi olan NATO ittifakını oluşturan ülkelerin çoğu AB üyesi durumundadır. NATO askeri operasyon konusunda ilk seçenek olarak öne çıkmaktadır. Çünkü uzmanlık alanı güvenlik ve savunma olan NATO, askeri operasyon konusunda hızlı ve etkili bir biçimde harekete geçebilecek olan bir örgüttür. Askeri tecrübeleri büyük ölçüde barış koruma, insani yardım görevleri, polis gücü operasyonları gibi küçük çaplı uygulamalarla sınırlı olan AB ise henüz etkin bir güvenlik aktörü kimliği taşımamaktadır (Howorth 2012, 4).

4. Tartışma

Lizbon Antlaşması sonrası dönemde AB'nin ODGP açısından kapasitesinin arttığını gösterecek tarihi bir fırsat olarak nitelendirilen Libya Krizi, AB'nin tutumu açısından hayal kırıklığı yaratmıştır. AB'nin en güçlü üyelerinden olan Birleşik Krallık'ın Libya Krizi süresince verdiği tepkilere bakıldığında ilk baştan itibaren İngiliz hükümeti olası bir askeri operasyonun başrolünde yer almak amacı ile yola çıktığı görülmektedir. Öncelikle, daha önceden Libya kaynaklı terör olaylarının yaşanmış olması siyasi gruplar arasında bir birlik duygusu yaratmıştır. Hafızalardan henüz silinmemiş olan bu geçmiş olaylar Libya konusunda İngiliz muhalefeti ile iktidarının ortak tutum belirlemesine aracılık etmiştir. Ayrıca 2011 yılı itibarı ile yönetim kademesinde olan ve orta yaşlarını süren birçok İngiliz politikacı, geçmiş dönemde Bosna'da yaşanmış olan Srebrenitsa katliamını hatırlamaktadır. AB'nin bu olaylardaki sessizliği ve etkisizliği İngiliz politikacılarınca bizzat deneyimlenmişti. Bu duygusal etki ile Libya Krizi'nde çabuk hareket edilerek sivil can kayıplarının engellenmesi amacına hizmet etmek üzere askeri operasyon kararı alınmaya çalışılmıştır.

Birleşik Krallık'ın askeri operasyon konusunda ısrarcı olmasının sebeplerinden bir diğeri de Cameron Hükümeti döneminde yeni oluşturulmuş olan İUGK'nin fonksiyonelliğinin Libya krizi çerçevesinde bir nevi test edilecek olmasıydı. Konsey'in ilk ciddi uygulamaları bu krizde görülecekti. İngiliz kamuoyuna ve muhalefete konseyin verimli ve etkin bir biçimde çalıştığının ispatlanması için Libya Krizi bir fırsat aracı haline gelmiştir. Libya'daki olayların tırmanması ile beraber boşlukların bölgede var olan terörist gruplarca doldurulabileceği endişesi AB askeri operasyonu girişiminde önemli bir etmendir. Birleşik Krallık'ın bir diğer korkusu da Kaddafi'nin tekrar güç kazanıp 1980'li yıllardaki gibi terörü destekleyici hareketlerde bulunabileceğiydi. Başbakan Cameron, krizin henüz ilk günlerinde Libya'lı muhaliflerle ve Birleşik Krallık'ta bulunan ve Kaddafi döneminde sürgün edilmiş önemli isimlerle görüşmüştü.

Kaddafi'nin bertaraf edilmesinden sonra gelecek olan yeni Libya yönetimi ile masaya oturulabilir ve Birleşik Krallık-Libya ticari ilişkileri eskisinden çok daha iyi boyutlara taşınabilirdi. Cameron açısından bir diğer önemli değerlendirme boyutu da kamuoyu görüşüdür. Halkın askeri operasyona Birleşik Krallık'ın katılımı konusunda Cameron'a desteği geniş çapta olmuştur. Aslında 2015 yılına kadar yeni bir seçim planlamayan Birleşik Krallık'ta halkın verdiği bu destek Cameron'un siyasi duruşunu kuvvetlendirecek bir etki yapabilirdi. Cameron, bu krizdeki tavrının sonuçlarını gelecek seçimlerde oy olarak geri alabileceğini hesaba katarak hareket etmiştir. Ayrıca Cameron, muhalefetin verdiği şartlı desteği de arkasına alınca daha rahat bir tutumla askeri operasyon talebini dile getirmiştir.

Diğer bir AB üyesi Fransa'nın Libya Krizi sürecindeki tutumunu birden fazla etmen belirlemiştir. Libya Krizi'nde ivedi hareket etme arzusu Srebrenitsa Katliamı'ndaki geç kalışın ve sessizliğin bir vicdani yansımasıdır. Bu defa aynı insanlık dramı yaşanmadan bölgeye müdahale etmek amacı ile Fransa atak davranmayı tercih etmiştir. Muhalefet ve Fransız halkı tarafından pasif kalmakla suçlanan Sarkozy, yaklaşan seçimlerin de etkisiyle olaylar Libya'ya sıçrar sıçramaz itibarını düzeltmek adına harekete geçme isteği duymuştur. Fransa'nın General De Gaulle zamanından gelen "Avrupa gücü" hayali ve bunun tek lideri olma arzusu, AB dâhilinde bir askeri operasyon yanlısı tavrın itici gücü olmuştur. Fransa'nın ilk etapta olası askeri müdahalenin AB liderliğinde ve yalnızca AB kapasiteleri kullanılarak yapılması fikrinde ısrarcı olmasının altında yatan sebep budur.

NATO'ya bakış konusunda gelgitler yaşayan Fransa, 1966'da terk ettiği NATO askeri kanadına yıllar sonra dönüş yapmış ve Libya Krizi bu dönüşün ilk operasyonel safhası olmuştur. Yani bir anlamda Fransa'nın NATO askeri kuvvetine vereceği destek gerçekten samimi bir katılımcı olup olamayacağını da gösterecekti. İlk başta operasyonun NATO tarafından değil de AB askeri gücü tarafından yönetilmesi taraftarı olan Fransa, bunun gerçekleşemeyeceğini anlayınca operasyonun NATO tarafından idaresine zoraki de olsa onay vermiştir. Ancak gözlemlenen odur ki 31 Mart tarihinden itibaren Fransa pasif duruma geçmemiş, aksine aktif ve katılımcı bir NATO müttefiki olduğunu bir anlamda yıllar sonra ispatlama yolunu seçmiştir.

Askeri operasyon kararı konusunda Sarkozy'nin ısrarcı tavrının altında yatan bir diğer etmen de Kuzey Afrika bölgesinde daha etkili rol oynayan bir Fransa görmek istemesidir. 1800'lerin sonu ve 1900'lü yıllarda Fransa, Kuzey Afrika'da en sözü geçen ve güçlü aktörlerden bir tanesiydi. Libya taşıdığı jeopolitik özelliklerle, sahip olduğu zengin yeraltı kaynaklarıyla kriz sonrası süreçte birçok ülkenin ilgi alanına girecek bir ülkedydi. Bunların arasından sıyrılıp bu önemli bölgede en güçlü aktör olma isteği Fransa'yı krizde rol almaya sevk etmiştir.

Fransızların bir diğer öngörüsü de kriz süreci sonrası tepe noktasına ulaşabilecek olan mülteci sorunudur. Birleşik Krallık coğrafı olarak Fransa ya da İtalya kadar etkilenmeyeceğinden bu konuda daha rahat davranabilmiştir. Ancak durum Fransa için böyle değildir. Yasadışı göç konusunda cazip bir rota konumundaki Fransa olası bir mülteci krizine karşı da hazırlıklı olmak için Libya olaylarına müdahil olmayı tercih etmiştir. Daha çatışmaların ilk günlerinde bile binlerce insan Akdeniz'i aşip karşı kıyıya ve Avrupa'ya ulaşmak için çabalıyordu. Bunu gören Fransa sorun daha fazla büyüyüp Fransa'yı sancılı bir döneme sokmadan Libya sınırları dâhilinde halletmek istemiştir.

Avrupa'nın bir diğer önemli gücü Almanya'nın Libya Krizi sürecinde askeri olmayan çözümlere onay veren ancak sert güç kullanımına karşı duran tavrı Birleşik Krallık ve Fransa ile tezat oluşturmaktaydı. Libya Krizi başlangıcında yapılan BM oylamasında çekimser oy kullandığında, veto hakkı olmadan kullanılan çekimser oyun aslında hayır anlamına geldiğinin

bilinci ile hareket eden Alman Şansölyesi Merkel, askeri operasyonun kaderini değiştiren bir karar aldığını biliyor olmalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, yumuşak güce daha fazla önem veren bir ülke imajı çizmektedir. Siyasi ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi yolu ile etkili bir aktör olma çabasında olan Almanya için Libya Krizi hem AB içerisindeki rolünün hem de NATO'ya olan sadakatinin test edildiği bir süreç haline gelmiştir.

Almanya'nın askeri operasyon karşıtı tutumunun altında mali kısıtlar da yatmaktadır. Savunma bütçesinde 2014'e kadar yapılması planlanan ciddi bir kesinti olduğundan bu durum Libya'ya yapılması muhtemel operasyonlarda Almanya'ya düşen yüklerle beraber mali anlamda bir sıkıntı yaratabilecekti. Almanya'nın sert güç uygulamama isteğinin ardında ticari kaygılar da aranabilir. Almanya gibi büyük bir ekonomiye sahip bir ülkenin ihtiyaçları arasında önemli bir kalemi oluşturan petrolün önemli bir kısmı Libya'dan temin ediliyordu. Almanya tarafında kriz sürecini yumuşak güç enstrümanları ile atlattıktan sonra ticari bağların kuvvetlendirilmesi ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması isteği öne çıkmıştır.

İtalya'nın krize bakış açısı diğer Avrupalı ülkelere farklı olmuştur çünkü en sıkı yaptırımların geçerli olduğu dönemde bile İtalya ile Libya'nın ticari ilişkileri vardı. Koloni geçmişinden gelen bölgeye hassasiyetin de etkisiyle ilk etapta Berlusconi "eski arkadaşı" Kaddafi'nin ülkesindeki gelişmeleri biraz geriden gözlemlemeyi tercih etmiştir. İtalya Birleşik Krallık veya Fransa gibi hemen askeri operasyon talebinde bulunmamıştır. Aksine göç ve mülteci akını tehlikesini öngören Berlusconi, Frontex operasyonunu öncelikle İtalyan sınır güvenliğini sağlamak ve göç dalgası olasılığına karşı hazırlıklı olmak için talep etmiştir. Görüldüğü üzere İtalya'nın önceliğinde AB çerçevesinde bir güvenlik değil ulusal çıkarlar düzeyinde bir güvenlik sağlama çabası vardır.

5. Sonuç

İncelenen bu dört ülkenin krizdeki söylemleri ve tutumları AB içerisinde yıllardır kronik halde devam eden bir sıkıntıyı tekrar ortaya koymuştur. Her dört ülke de aynı refleksi göstermiş, AB kimliği ve çıkarları ikinci plana itilmiştir. Libya Krizi'nde daha önceki yıllarda yaşanan uluslararası krizlerde tecrübe edildiği gibi öncelik sahibi olan kavram yine "ulusal çıkarlar" olmuştur. Detaylarına daha önceki bölümde değinilen bu tutumların birbirinden çok farklı şekilde ve derecede olmasının en önemli sebebi AB kimliğinin önüne geçen ulusal çıkarların gözetilmesidir. İnkâr edilemez ehemmiyeti olan ikili ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri boyutları ile Libya Krizi sürecine etki etmiştir. Libya meselesinde ikili ilişkilerdeki hassas dengeleri korumak ve var olan kazançlı ticari ilişkileri sürdürmek adına bazı ülkelere AB kimliği ve çıkarları ile ters düşen tutumlar sürdürülmüştür. Bu anlamda dış politika yapımı konusunda AB için öncelikli çıkarlar ikili ilişkilere dayalı değil AB kimliğine dayalı olarak belirlenmeli ve bu düstura uygun hareket edilmelidir. Özellikle de dış politika yapımı, güvenlik meseleleri ve savunma gibi alanlarda ortak hareket etmeyi kolaylaştırmak adına örgüt içerisinde yapısal reformlara gidilmelidir.

Libya Krizi'nin yaşandığı 2011 yılı itibarı ile yirmi yedi üyesi olan AB yapısı gereği ODGP kapsamındaki kararları, özellikle güvenlik alanı olmak üzere, oybirliği ilkesi dâhilinde alabilmekteydi. Yani tüm üye ülkeler aynı fikirde birleşmek zorundadır. Bu kadar çok ulusal çıkarın gözetildiği ve farklı boyutlarda yaşanan endişelerin olduğu bir ortamda oybirliğine ulaşmak neredeyse imkânsıza yakındır. Bu prensip dolayısı ile tek bir ülkenin hemfikir olmaması çok büyük ters etkiye sahip olabilmektedir. Libya krizinde de bunun bir örneği yaşanmıştır. Ani gelişen krizlere askeri müdahalede bulunabilmek amacıyla ODGP karar alma mekanizmasını daha etkin biçimde değiştirmelidir. Birlik içerisinde güvenlik ve savunma alanlarını kapsayan kararlarda oybirliği prensibinden vazgeçilmeli ya da en azından esneklik

sağlayıcı prosedürlerde anlaşılmalıdır çünkü Libya Krizi'nde süreci kilitleyen ve çözümsüzlüğe sebep olan bu oybirliği kuralı olmuştur.

Askeri alanda ekonomik ve siyasi alan kadar güçlü olamayan AB, Libya Krizi sürecinde NATO imkânlarına mahkûm olmuştur. Bu noktada AB askeri operasyonu yapılamamasının bir diğer sebebi NATO ve ABD etkisidir. Birleşik Krallık ve diğer Atlantikçi ülkelerin baskısıyla operasyon komutası NATO'ya geçmiştir. Birçok politikacı ve akademisyenin hemfikir olduğu "NATO Avrupa'nın bir numaralı güvenlik sağlayıcısı ve koruyucusudur" düşüncesi büyük oranda hala geçerliliğini korumaktadır. Arap Baharı'nın bir uzantısı olan Libya Krizi, kısa vadede bunun pek değişecek gibi görünmediğini gözler önüne sermiştir. Birbirini ikna edemeyen AB üyeleri, uzun yıllardır olduğu gibi, yine çareyi Atlantik ötesinde aramışlardır. NATO Libya Krizi'nde hala dünyadaki en geçerli güvenlik aktörü olduğunu bir kez daha ispatlamıştır. NATO ile inişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olan AB, bu durumu bir düzene sokma ihtiyacı hâsıl olunca özellikle Berlin+ Düzenlemeleri ve Petersberg Görevleri ile bir nebze olsun otonomi kazanmaya çalışmıştır. Hava operasyonları NATO'ya devredildikten sonra birçoğu zaten AB üyesi olan müttefikler hızla planlanan harekâtı gerçekleştirmişlerdir. Ancak, hızla değişen dinamikler gelecekte ne olacağını belirsiz hale getirmektedir. O yüzden NATO'ya bel bağlamayacak, bağımsız ve güçlü bir Avrupa Askeri Gücü oluşturulmalıdır.

Almanya örneğinde görüldüğü üzere ciddi oranlarda kesintilere ve askeri personel ile teçhizat indirimine gidilmektedir. Bu durumda Avrupa askeri gücü NATO imkân ve kapasiteleri ile kıyaslanamayacak bir hal almaktadır. Bu sebeple Libya Krizi'nde atak ve yetkin bir AB askeri gücü görülemez. Hem askeri harcamalarla ilgili uygulamalar değişmeli hem de bu kalemlerin AB bütçesindeki payı ivedi bir şekilde artırılmalıdır. Birçok üyenin hassas olduğu savunma ve askeri harcamaları konusunda AB, üye ülkeleri ve kamuoyunu çıkarları doğrultusunda ikna etmelidir. Bu amaç gerçekleştirilmeden AB askeri gücünün artması ve güçlü bir savunma aktörü haline gelmesi zor gözükmektedir.

Libya krizi göstermiştir ki AB, sivil olarak aktif görüldüğü bu krizde askeri olarak etkin bir rol üstlenememiştir. İncelenen dönemin detaylarından anlaşılacağı üzere dış politika alanında ortak hareket etmeme alışkanlığı bu krizde de kendini göstermiştir. AB'nin en zayıf halkalarından biri olan dış politika konusunda ortak tutum belirleyememek askeri operasyonun gidişatını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Her ne kadar AB, yıllardır yumuşak gücü ön plana çıkaran, siyasi ve ekonomik yanı ağır basan bir örgüt yapısına sahip olsa da askeri anlamda da bir varlık gösterir hale gelmelidir. Bu anlamda oldukça yeni bir yapılanma olarak karşımıza çıkan Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (PESCO), AB'nin savunma alanında daha sıkı işbirliği ve koordinasyon amacıyla tasarladığı bir girişimdir. AB'nin küresel anlamda kalıcı ve güçlü bir güvenlik aktörü olarak kabul görmesi için atılabilecek adımlara etkili bir örnek teşkil edebilecek olan PESCO ile AB üyesi ülkeler savunma sanayileri ve teknolojileri bağlamında ilerleme kaydederek yapısal işbirliğine gidebilir. PESCO'nun uzun vadede umut verici bir adım olup olamayacağı ve günümüzde NATO'ya atfedilmekte olan küresel güvenlik aktörü sıfatını elinden alıp alamayacağı ancak zaman içerisinde belli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler-Nissen, Rebecca ve Pouliot, Vincent. 2014. "Power in Practice: Negotiating the International Intervention in Libya." *European Journal of International Relations* 20(4):889-911.
- Ağır, Bülent S. 2006. "Demokratikleşme Sürecinde Ortadoğu: Engeller, İnisiyatifler ve ABD'nin Güvenilirlik Sorunu." *Siyasa* 2(3-4):1-17.
- Akgül, Öner. 2011. "Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde?" *ORSAM Orta Doğu Analiz* 3(36):51-59.
- Altunışık, Meliha. 2012. "Arap Ayaklanmalarını Anlamak 2". *ORSAM Ortadoğu Analiz* <https://www.orsam.org.tr/tr/arap-ayaklanmalarini-anlamak-2/>.
- Ayhan, Veysel. 2011. "Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi." *Ortadoğu Analiz* 3(27):8-14.
- BBC News. 2011. "Poland Backs Libya Regime Change." April 11, 2011. <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-13125496/poland-backs-libya-regime-change>.
- Behr, Timo. 2008. "Enduring Differences? France, Germany and Europe's Middle East Dilemma." *European Integration* 30 (1):79-96.
- Bilgen, Onur. 2010. "Petrol ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf mu Yoksa Bela mı?" *Akademik Ortadoğu* 5(1):25-42.
- Bloomberg. 2011. "AB Liderleri Libya Krizi İçin Toplandı." Nisan 19, 2011. <https://www.bloomberg.com/guencel-siyaset/haber/866879-ab-liderleri-libya-krizi-icin-toplandi>.
- Bölme, Selin M., Ulutaş Ufuk, Özhan Taha ve Müjge Küçükkeleş. 2011a. "İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Rapor No:5* 1-59.
- Bölme, Selin M., Ulutaş Ufuk, Küçükkeleş Müjge, Özhan Taha ve Eda Bektaş. 2011b. "Batı ve Kaddafi Makasında Libya." *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Rapor No: 3*.
- Brahimi, Alia. 2011. "Libya's Revolution." *The Journal of North African Studies* 16(4):605-624. <https://dx.doi.org/10.1080/13629387.2011.630880>.
- Brockmeier, Sarah. 2013. "Germany and the Intervention in Libya." *Survival* 55(6):63-90. <http://dx.doi.org/10.1080/00396338.2013.862937>.
- Brok, Elmar. ve Gresch, Norbert. 2005. "Tanıklar ve Aktörler: Elmar Brok ve Norbert Gresch", Gnesotto, N. (Editör) *AB Güvenlik ve Savunma Politikası: İlk Beş Yıl*. İstanbul: Tasam.
- Coticchia, Fabrizio. 2011. "The 'Enemy' at the Gates? Assessing the European Military Contribution to the Libyan War." *Perspectives on Federalism* 3(3):48-70.
- Doğan, Gürkan. ve Durgun, Bülent. 2012. "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15(1):61-90.
- Erlanger, Steven. 2011. "Confusion Over Who Leads Libya Strikes, and for How Long." *New York Times*, March 21, 2011. <https://www.nytimes.com/2011/03/22/world/africa/22nato.html>.
- European Council. 2011. "Extraordinary European Council-11 March 2011 Declaration." March 11, 2011. <http://www.consilium.europa.eu/media/21347/qcao11001enc.pdf>.
- Fraihat, Ibrahim. 2016. *Unfinished Revolutions*. New Haven: Yale University Press.
- Gençalp, Ebru. 2004. "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikalarında Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP) Yeri ve NATO ile İlişkileri." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guardian. 2011. "Libya: Muammar Gaddafi Vows to Fight on." September 01, 2011. <http://www.theguardian.com/world/middle-east-live/2011/sep/01/libya-said-gaddafi-defiant-live-updates>
- Herd, Graeme. P. 2011. "The Arab Spring: Challenges, Obstacles and Dilemmas." *Connections* 10(4):103-120.
- House of Commons Foreign Affairs Committee. 2016. "Libya: Examination of Intervention and Collapse and the UK's Future Policy Options." Third Report of Session 2016-17.
- Howorth, Jolyon. 2010. "The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain?" *Journal of Common Market Studies* 48(3):455-474.
- Howorth, Jolyon. 2012. "CSDP and NATO Post Libya: Towards the Rubicon", *Egmont Security Policy Brief* 35: 1-6.
- Human Rights Watch 2012. "World Report 2012: Libya." <http://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/Libya>.
- İnalçık, Halil. 2008. *Doğu-Batı Makaleler II*. Ankara: Doğu Batı.
- Independent. 2018. "Lockerbie bombing 30 years on: What is the Truth Behind UK's Deadliest Terrorist Atrocity?" December 21, 2018. <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/lockerbie-bombing-30-years-pan-am-flight-103-megrahi-libya-gaddafi-swire-senussi-masud-truth-a8693421.html>.
- Koenig, Nicole. 2011. "The EU and the Libyan Crisis-In Quest of Coherence." *International Spectator* 46(4):11-30.

- Koenig, Nicole. 2014. "Between Conflict Management and Role Conflict: The EU in the Libyan Crisis." *European Security* 23(3):250-269.
- Lindström, Madelene ve Zetterlund, Kristina. 2012. *Setting the Stage for the Military Intervention in Libya: Decisions Made and Their Implications for the EU and NATO*. Stockholm: Swedish Ministry of Defence.
- Louati, Claudia. 2011. "Military Intervention in Libya: Where is ESDP?" *Nouvelle Europe*. April 20, 2011. <https://www.nouvelle-europe.eu/en/military-intervention-libya-wheresdp>.
- Menon, Anand. 2011. "European Defence Policy from Lisbon to Libya." *Survival* 53(3):75-90.
- Miranda, Valérie V. 2011. "Striking a Balance Between Norms and Interests in Italian Foreign Policy: The Balkans and Libya." *IAI Working Papers* 11(11).
- Miskimmon, Alister. 2012. "German Foreign Policy and the Libya Crisis." *German Politics* 21(4):392-410.
- NATO. 2011. http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_71867.htm?selectedLocale=en.
- Overbeck, Maximilian. 2014. "European Debates During the Libya Crisis of 2011: Shared Identity, Divergent Action." *European Security* 23(4):583-600.
- Özgen, Cenk. 2016. "Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nda İlk Çatlak: Libya Krizi." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 15:143-176.
- Perthes, Volker. 2011. "Europe and the Arab Spring." *Survival* 53(6):73-84.
- Prashad, Vijay. 2012. *Arap Baharı, Libya Kışı*. İstanbul: Yordam.
- Ralph, Jason. 2014. "The Liberal State in International Society: Interpreting Recent British Foreign Policy." *International Relations* 28(1):3-24.
- Reuters. 2011a. "TEXT-Statement from Paris summit on Libya." March 19, 2011. <https://www.reuters.com/article/libya-summit-text-idAFLDE72I0JY20110319>.
- Reuters. 2011b. "Polish PM chides Europe over Libya hypocrisy." April 09, 2011. <http://www.reuters.com/article/us-poland-eu-libya/polish-pm-chides-europe-over-libya-hypocrisy-idUSTRE7381G620110409>.
- Rice, Condoleezza. 2003. "Transforming the Middle East." *The Washington Post*, August 07, 2003. <https://www.thewashingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd>.
- Rousseau, Richard. 2011. "Why Germany Abstained on UN Resolution 1973 on Libya." *Foreign Policy Journal*, June 22, 2011. <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/06/22/why-germany-abstained-on-un-resolution-1973-on-libya/>.
- Ruffin, Five, Mubangizi, John. C. 2013. "The Morality and Politics of Humanitarian Intervention." *Politeia: South African Journal for Political Science and Public Administration* 32(2):60-83.
- RUSI. 2012. "Short War, Long Shadow The Political and Military Legacies of the 2011 Libya Campaign", Johnson, Adrian. ve Mueen Saqeb. (Editörler) *Whitehall Reports*. Mart 16, 2012. <https://rusi.org/publication/whitehall-reports/short-war-long-shadow-political-and-military-legacies-2011-libya>.
- Sadiki, Larbi. 2012. "Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy." *International Studies* 49(34):285-314.
- Sciolino, Elaine. 2007. "Divided, France Welcomes and Condemns Qaddafi." *New York Times*, December 11, 2007. <http://www.nytimes.com/2007/12/11/world/europe/11france.html>.
- Shrivastava, Sanskar. 2011. "Nations Oppose Military Intervention in Libya." *The World Reporter*, March 18, 2011. <https://www.theworldreporter.com/2011/03/nations-oppose-military-intervention-in.html>.
- Tanrıverdi Yaşar, Nebahat. 2013. "Komplo Teorileri ve Ortadoğu'da Sokak Siyaseti." *Ortadoğu Analiz* 57(5):20-27.
- The CIA World Factbook. 2008-2009. <http://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
- The Maastricht Treaty. 1992. <http://data.europa.eu/eli/treaty/teu/sign.html>.
- Volpi, Frédéric. 2004. "Pseudo-Democracy in the Muslim World." *Third World Quarterly* 25(6): 1061-1078.
- Weber, Max. 2014. *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres.

Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamalarının İş Güvenliği Kültürüne Etkisi¹²

The Effects of Behavior-Oriented Safety Practices on Occupational Safety Culture

Zehra Nuray NİŞANCI, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye, zehranuray.nisanci@ikc.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-1782-237X

Jülide KAYMAK DEMİRÖREN, Gülport A.Ş., Türkiye, jdemioren@gulport.com

Orcid No: 0000-0003-0010-7396

Öz: Bu çalışmanın amacı, işletmelerdeki davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının iş güvenliği kültürüne etkisini ve işletmelerde pozitif güvenlik kültürü oluşturmadaki rolünü, daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanarak ortaya koymaktır. Bu kapsamda, davranış, davranış odaklı iş güvenliği, güvenlik kültürü, negatif/pozitif güvenlik kültürü, davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının güvenlik kültürüne etkisi, yerli/yabancı, offline/online literatür tarama ve derleme yöntemi ile ele alınmaktadır.

Teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi başta olmak üzere, her an yeni işkollarının ortaya çıkması, yeni makine/teçhizatlar ihtiyacı duyulması ve edinilmesi, yeni kimyasalların üretilmesi, iş yerlerinde yeni sorunlarla karşı karşıya kalınmasına ve devam eden proseslerde iş güvenliği konusunun her geçen gün daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur. Günümüzde kendi kendini yenileyen, evrilen bir iş güvenliği sistemine sahip işletmelerin hayatta kalmayı başaracağına vurgu yapılmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği küresel boyutta bir sorun ve çözümler üretilmesi gereken bir alandır. Her yıl işle ilgili kaza ve hastalıklar sonucunda üç milyondan fazla kişi hayatını kaybetmektedir. Ayrıca her yıl yüzaltmış milyon yeni meslek hastalığı vakası ile üçyüz milyon ölümcül olmayan iş kazası yaşanmaktadır. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu istatistik verileri de ölümlü iş kazası oranlarının ciddi rakamlarda olduğunu göstermektedir. Bu veriler, iş sağlığı ve güvenliği konusunun önemli olduğu kadar, evrensel olduğunu göstermek adına anlamlıdır.

Gerçekleşen iş kazalarının büyük bir oranı çalışanların hatalı davranışlarından kaynaklanmaktadır. İşte, davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının temel amacı, çalışanların hatalı ve güvensiz davranışlarını olumlu/güvenli davranışlarla değiştirmek ve bunu pekiştirerek alışkanlık haline getirmelerini sağlamaktır.

Yapılan literatür taraması sonucu elde edilen bulgulara göre, işyerlerinde güvenli çalışma ortamı oluşturmanın en etkili yolu, pozitif güvenlik kültürünü benimsemek ve uygulamaktan geçmektedir. Pozitif güvenlik kültürü ise, davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarına dayanmaktadır. İşletmelerin, mevcut durumlarını detaylı bir biçimde analiz ederek, negatif güvenlik kültüründen pozitif güvenlik kültürüne geçme sürecinde gerekli

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans projesinden üretilmiştir.

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen III. Uluslararası EUREFE’19 Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 20 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 5 Şubat / February 2020

adımları tavizsiz uygulamalarının, iş kazası sıklık hızı ve ağırlık oranı gibi önemli iş güvenliği istatistik verilerinde düşüş sağlayabileceği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Güvenliği, Güvenlik Kültürü, Negatif/Pozitif Güvenlik Kültürü, Davranış, Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamaları

JEL Sınıflandırması: M10, M54, L20

Abstract: The aim of this study is to reveal the effect of behavior-oriented occupational safety practices on the safety culture in enterprises and its role in creating a positive safety culture in enterprises by making use of previous studies. In this context, behavior, behavior-oriented occupational safety, security culture, negative / positive safety culture, behavior-oriented occupational safety practices and their impact on safety culture are handled through the method of domestic and foreign, offline / online literature reviews and compilation.

The progress of technology at a dizzying speed, the emergence of a new line of business every moment, purchase of new machinery and equipment for enterprises and production of new chemicals have caused new problems in the workplaces and the issue of occupational safety and have become more and more important in the ongoing processes. It is emphasized that today's enterprises with a self-renewing, evolving / changing occupational safety system will only survive.

Occupational health and safety is a global problem and an issue that needs the solution to be produced. Each year more than three million people die as a result of work-related accidents and illnesses. In addition, one hundred and sixty million new occupational disease cases and three hundred million non-fatal occupational accidents occur each year. Social Security Institution in Turkey statistical data also shows that the rate of fatal occupational injuries in serious numbers. These data are important to show that occupational health and safety is as important as it is universal.

A large proportion of occupational accidents are caused by misconduct of employees. Here, the main purpose of behavior-oriented occupational safety practices, to replace the wrong and unsafe behaviors of employees with positive / safe behaviors and to make them habit.

According to the findings of the literature reviews, the most effective way to create a safe working environment in the workplace is to adopt and implement a positive safety culture. The positive safety culture is based on behavior-oriented safety applications. If the enterprises analyze their current situation in detail and perform the necessary steps in the process of transition from negative security culture to positive security culture without compromising, It is stated that there will be a decrease in important occupational safety statistical data such as frequency and weight ratio of occupational accidents.

Keywords: Occupational Safety, Safety Culture, Negative / Positive Safety Culture, Behavior, Behavior Oriented Occupational Safety Practices

JEL Classification: M10, M54, L20

1.Giriş

İş kazaları ve meslek hastalıkları, doğrudan ve dolaylı maliyetleri ile birlikte değerlendirildiğinde işletmeler için önemli bir maliyet unsurudur. Gerçekleşen iş kazası sonucunda yaralanan veya hayatını kaybeden kişilerin vicdani yükü ise hiçbir metrik sistemle ölçülemeyecek niteliktedir. Türkiye’deki genel durum göz önüne alındığında 2017 yılı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) istatistiki verilerine göre toplam 1633 ölümlü iş kazası gerçekleşmiştir. İş Sağlığı ve İş Güvenliği ile ilgili verilere göre 2016 yılında iş kazalarında en az 1.970 kişi; 2017 yılında da en az 2.006 kişi hayatını kaybetmiştir (Türkiye Makine Mühendisleri Odası İş Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu, 2018:30).

2007 yılı verilerine göre dünyada her saniyede üç içi iş kazası sonucu yaralanmakta, her üç dakikada bir içi, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu hayatını kaybetmektedir (ILO, 2007; Kuru, 2000: 5). 1990 yılında yaşanan dünya ölümlerinin % 6-7'sinden kazaların sorumlu olduğu, kaza kaynaklı yaralanmaların ise ülke sağlığı açısından bir tehdit oluşturduğu ifade edilmektedir (Murray ve Lopez, 1997; akt. Lund & Aarø, 2004:271). Son verilere göre, yaklaşık 2,3 milyon çalışan işle ilgili kaza ve hastalıklardan ölmekte; 474 milyondan fazla insan meslek hastalıkları ve ölümcül olmayan kazalardan muzdarip olmaktadır. Bunların maliyeti 2.8 trilyon ABD dolarını veya gayri safi yurtiçi hasılanın %4'ünü açmaktadır. Bu oranların, on yıl öncesine göre en az yüzde on arttığı (Takala, 2014, 2005; Akt. Pillay, 2015:1839); daha da artacağı (Leveson, 2004:239) ifade edilmektedir. Yine Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, her 15 saniye içerisinde 160 içi iş kazası geçirmekte; her gün yaklaşık olarak 6.400 kişi iş kazası ya da meslek hastalığı sebebiyle hayatını kaybetmektedir. Her yıl yaklaşık üçyüzelli bin kişi iş kazası, iki milyon kişi meslek hastalıkları sebebiyle yaşamını yitirmektedir. Her yıl 270 milyon iş kazası meydana gelmekte, 313 milyonu aşkın işgören ölümcül olmayan iş kazası geçirmekte; bu, bir günde sekizyüzaltmış bin işgörenin iş kazasına maruz kaldığı anlamına gelmektedir”(Türkiye Makine Mühendisleri Odası İş Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu, 2018:1).

Birleşmiş Milletlerin yetmiş yılı; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün 90 yılı aşan yoğun çabalarına rağmen iş kazaları ve meslek hastalıkları önlenememiştir (Türkiye Makine Mühendisleri Odası İş Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu, 2018:2). Kazaları azaltmak, iş kazaları ve meslek hastalıklarının artan ekonomik ve sosyal maliyetlerini minimuma indirmek, akademisyenler, politika yapıcılar, uygulayıcılar ve araştırmacılar için bir sorun olmaya devam etmektedir (Pillay,2015:1839). Bu veriler, iş sağlığı ve güvenliğinin, önemli olduğu kadar, küresel ve evrensel bir sorun olduğunu; hem ülkemiz hem dünya açısından acilen çözüm üretilmesi gereken bir alan olduğunu göstermek adına anlamlıdır.

Türkiye’de çalışan insanların büyük çoğunluğunun güvenlik kültürü konusuna bakış açıları ve risk algıları, diğer doğu toplumlarında olduğu gibi sorunludur. “Daha önce defalarca yaptım bir şey olmadı”; “Biz Türk’üz bize bir şey olmaz”; “Atın ölümü arpadan olsun”; “Eski köye yeni adet getirme”; “Adı üstünde kaza işte olacağı varmış”; Kaderde varsa elden ne gelir” gibi atasözleri ve vecizeler dillere pelesenk olmuştur. Bu bakış açısı, doğal olarak bireyin bilinçaltına yerleşmekte ve bireyde patolojik düzeyde bir güvenlik kültürü algısı oluşmaktadır. Bunun sonucunda, toplumda kendi hayatlarını ve sağlıklarını hiç düşünmeden riske atma veya çok kısa bir zaman kazanmak için güvensiz hareketlerde ve davranışlarda bulunma eğilimine sahip çalışanlar, iş örgütleri için problem teşkil etmektedir. Bilinmelidir ki, öncelikle çalışanların psikolojik olarak derinlemesine analizi gerçekleştirilmeden güvenlik kültürü konusunda yol almak pek de mümkün değildir. “Literatürde, güvenlik kültürünün çok boyutlu bir kavram olduğuna ve işyerinde kazaları azaltmanın yolu olarak görüldüğüne dikkat çekilmektedir (Fernández-Muñiz vd.2007:627).

Gerçekleşen iş kazalarının büyük bir oranı çalışanların hatalı davranışlarından kaynaklanmaktadır. İşte, davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının temel amacı, çalışanların hatalı ve güvensiz davranışlarını olumlu yönde değiştirmek ve bunu pekiştirerek alışkanlık haline getirmelerini sağlamaktır. Bu alışkanlık döngüsünün işletmede yerleşmesi ise iş güvenliği farkındalığını yaratacak davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarından geçmektedir.

Bu araştırmada, işletmelerdeki davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının iş güvenliği kültürüne etkisi ve pozitif güvenlik kültürü oluşturmadaki rolüne odaklanılmaktadır. Bu kapsamda, davranış, davranış odaklı iş güvenliği uygulamaları ve bu uygulamaların güvenlik kültürüne etkisi ile negatif/pozitif güvenlik kültürü, yerli/yabancı, offline/online literatür tarama ve derleme yöntemi ile ele alınmaktadır.

2. Davranış, Davranışsal Güvenlik ve Davranışsal Güvenlik Yönetimi

Davranış; bir canlının, iç ve dış uyaranlara karşı gösterdiği bilinçli tepkidir (George ve Jones, 1999:532). Hareket ve davranış, buna neden olan bir etkene gösterilen karşıt tepki olup olmadığı noktasında birbirinden ayrılmaktadır. Davranış belli bir amaca hizmet etmekte, bir veya birçok nedenden kaynaklanabilmektedir. Davranış olarak kabul edilen insan hareketleri çeşitlilik arz etmektedir. Gözlenebilen, kaydedilebilen, ölçülebilen bütün tepkilerin davranış kapsamında olduğu ifade edilmektedir (Crider,1983:5, Akt.Eroğlu, 2013:1). Buna göre, tüm davranışlar, nedenli, güdülü ve amaca yöneliktir. Bu durumda rastgelelik ve nedensizlik ortadan kalkmaktadır (Eroğlu, 2013:1).

Sosyolojik açıdan davranış, “sosyal atom” olarak açıklanmaktadır. Moreno’ya göre sosyal sistemin en küçük birimi “sosyal atom”, yani davranış olup, birey değildir. Birey davranışının, yani sosyal atomun çekim alanına giren kişiler, zaman içerisinde bireyin arkadaşlık kurabileceği aday konumuna gelecek, onunla sosyal ilişkiler kuracak ve bir müddet sonra da bu bireylerin davranışlarını sergilemeye başlayacaklardır (Silah, 2005:33). Davranış odaklı iş güvenliği uygulamaları ile güvenlik kültürü odaklı işletmelerde güvenli davranışın, atom çekirdeği etrafında aynı yöne dönen elektronlar gibi yayılacağı beklenmektedir.

İşletmelerde riskli (güvensiz) davranış gösteren çalışanların davranışları incelenirken riskli davranışa (tepkiye) sebep olan faktörler değerlendirilmeli; iş yerlerinde bu faktörleri ortadan kaldıracak stratejilere ve uygulamalara öncelik verilmelidir. “Son otuz yılda bu alandaki araştırmalarda önerilen teori ve modeller giderek karmaşıklaşmıştır. Bazıları, davranışsal niyetin davranışın en iyi yordayıcısı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Davranışsal niyetler sadece tutumların değil, aynı zamanda sosyal etkilerin (sosyal normlar dahil) ve öz-yeterliliğin (veya algılanan davranışsal kontrolün) ürünü olarak kabul edilmektedir. Niyetler ve davranış arasındaki ilişki, kişinin gerçekte böyle bir davranışı gerçekteştirmek için gerekli becerilere sahip olup olmadığına bağlıdır (Lund & Aarø, 2004:272). Riskli davranış sergileyen bireyler, çoğunlukla bunu, kendilerince mantıklı bir tutuma, nedene ve hatta niyete dayandırabilmektedirler. Durumu objektif olarak değerlendirmek gerekirse, onların bu riskli davranışları göstermelerine yol açması nedeniyle aslında sistemin kendisinin kusurlu olup olmadığı sorgulanmalı; riskli davranışları anlamada bu davranışa neden olan aktivatörler ve diğer çevre şartları da dikkate alınmalıdır.

Gerçekleşen iş kazalarının neredeyse %88’inin, çalışanların hatalı davranışlarından kaynaklandığı bilinmektedir (Çelikkol, 1977: 28). Hatalı davranışa dayalı gerçekteşen iş kazalarının nedenleri, sektörel olarak değişiyor olsa da, acelecilik ve dikkatsizliğin, en temel iş kazası nedenleri olduğu söylenebilmektedir. Acelecilik ve dikkatsizlik, çalışanların gerçekteşen tehlikeli durumlar karşısında refleks davranışları göstermeleri yüzündendir. Bu nedenle yapılacak davranış odaklı iş güvenliği çalışmalarına başlamadan önce söz konusu işletmelerde gerçekteşen tüm iş kazalarının temel nedenleri detaylı olarak incelenmeli ve buna göre bir yol haritası çıkarılmalıdır. Bu yol haritası, her işletmenin kendine özel olmalıdır.

Davranışsal güvenlik, uygulamalı davranış analizi ilkelerinin uygulanmasına dayanan Örgütsel Davranış Yönetimi içerisinde bir uzmanlık alanıdır ve işçilerin içine (davranışına), ne yaptıklarına ve güvenli davranışı destekleyen veya caydırıcı olan güçlendirme koşullarına (öncelikleri ve sonuçlarına) odaklanmaktadır (Grindle vd. 2000: 34). Davranışsal güvenlik, iş

ortamındaki güvenlik problemlerine karşı gösterilen insan davranışları üzerine yapılan psikolojik araştırmaların sistematik uygulamasıdır (Cooper, 1998:225). Buna göre, davranışsal güvenliğin, çalışanların güvensiz davranışları üzerinde sürekli iyileştirme müdahaleleri içeren planlı yaklaşım olduğu ve önemli derecede işgücünün katılımını gerektirdiği söylenebilir.

Davranışsal güvenliğe son zamanlarda artan ilgi, iş kazalarına sebep olan güvensiz davranışların diğer olumsuzluklarla birleşerek daha ciddi sonuçlara sebep olmasından kaynaklanmaktadır (Esin, 2007:6). Davranışsal güvenlik programlarının işyerlerinde uygulanmaya başlanması ve bilinen iş güvenliği yaklaşımlarından farklı metodolojilerin uygulanmaya çalışılmasının en temel amacı, çalışanların gösterdiği güvensiz davranışları olumlu yönde değiştirmek, bunu pekiştirerek davranış alışkanlık haline getirmektir. Davranışsal güvenliğin benzersiz bir özelliği, genel bir sürekli iyileştirme müdahalesi oluşturmak için bir araya getirilmiş planlanmış bir etkinlik çizelgesinin uygulanmasıdır.

Davranışsal güvenlik yaklaşımı, iş güvenliğinin sadece mavi yaka çalışanlar ve iş güvenliği uzmanı/işyeri hekiminden oluşan İş Sağlığı Güvenliği (İSG) biriminin savaş verdiği tek cepheli geleneksel yaklaşımdan oldukça farklıdır. Bu yaklaşımda, üst yönetimden başlayarak aşağıya doğru her adımda yapılan her işin ve buna bağlı olarak daha alt kademelerde oluşacak diğer işlerin oluşturacağı riskli durumlar değerlendirilmektedir. Bu riskli durumlar güvensiz davranışların oluşumunu tetikleyecek ölçüde büyükse hangi aşamada olursa olsun bu durumların sürekli iyileştirme sürecinden çıkartılması veya riskli durum oluşturmayacak yöntemlerle değiştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada çalışanların sağlıklı ortamlarda çalışma hakkının dikkate alınması, iş yerlerinde riskli olan, kaza ve yaralanmalara sebep olabilecek her ortam ve durumun değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması kaçınılmazdır. Bu süreçte yararlanılabilecek en etkin araçlardan biri, davranış odaklı güvenlik yönetimidir.

Güvenlik yönetimi, ekonomi, mühendislik, endüstri ilişkileri, hukuk, yönetim, iş hijyeni, iş hekimliği, psikoloji ve sosyoloji gibi çok çeşitli alanlardan yoğun olarak faydalanan çok disiplinli bir alandır (Bahn, 2014; Quinlan vd. 2010; Akt.Pillay, 2015: 1839). Mühendisler, yöneticiler, psikologlar ve sosyologlar dahil olmak üzere farklı akademik ve profesyonel topluluklar, kaza nedenini ve güvenliğini bildiren çok disiplinli konularla sık sık uğraşmışlardır (Saleh vd. 2010). Davranış Odaklı Güvenlik Yönetimi (DOGY) ise iş yerlerinde riskli davranışların en aza indirilmesi ve güvenli davranışların benimsetilmesini sağlamada, psikolojideki davranışçı yaklaşımın temel varsayımlarından hareket etmektedir ve riskli ya da güvenli davranışın açık bir biçimde tanımlanmasını gerektirmektedir. “Açık ve net tanımlama, riskli durumun herkes tarafından benzer biçimde anlaşılabilmesi ve güvenli alternatifin doğru

bir şekilde tanımlanabilmesi için önemlidir. Bu, davranışı ortaya çıkararak faktörün/tetikleyen ne olduğu ile davranış sonucunda bireyin ne elde ettiğini belirlemek bakımından gereklidir (Vatansever vd. 2009:57).

Davranış Odaklı İş Güvenliği Yönetimi, sadece risk analizi çalışması yapılan statik bir işyerinden, zamanın gereklerine uyarak, örgütün dinamik bir pozisyona geçmesini sağlamaktadır. Davranış Odaklı İş Güvenliği Yaklaşımı sihirli bir değnek değildir; örgütlerin içinde bulunduğu mevcut durumu kısa zamanda iyi yönde değiştiremez. Bu yaklaşım, planlı ve aynı zamanda uzun vadeli bir süreçtir. İş güvenliği ile ilgili çalışanların gösterdiği güvenli davranışların alışkanlık haline dönüştürülmesinin sağlanması gerektiğinden, sürecin zaman alması normaldir. Gittikçe artan iş kazası ve meslek hastalığı oranları ile bunların sebep olduğu ekonomik ve sosyal maliyetleri azaltmada, “daha fazla yenilik stratejisi ve çözümüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, bu yapılmadan önce, (i) kazaların nasıl yapıldığına (ve dolayısıyla önlendiğine) dair ayrıntılı bir anlayışa ve (ii) organizasyonlarda güvenlik yönetimine sahip olmak yararlı olacaktır (Pillay, 2015:1839). Kazaların neden olduğu (ve dolayısıyla nasıl önlenebileceği) konusundaki anlayışın, beş düzeyde farklılaştığı ifade edilmektedir (Borys vd. 2009; Hale ve Hovden, 1998). İlk grup, teknoloji ile yakından ilişkilidir; ikincisi, davranış ve insan hatasıyla; üçüncüsü sosyo-teknik sistemle; dördüncüsü kültürle ve beşincisi esneklikle ilgilidir (Pillay, 2015:1839).

“Değer odaklı” ya da “insan odaklı” iş güvenliği yönetimi olarak da isimlendirilen Davranış Odaklı Güvenlik Yönetimi, örgüt üyelerinin/işyeri çalışanlarının riskli davranışlarının sıfırlanması veya azaltılması, istenilen davranışların benimsetilerek pekiştirilmesi amacıyla yapılan süreç yönetimidir (Sungur vd. 2009:54). Davranış odaklı iş güvenliği, ancak iş güvenliği ve çalışan sağlığını önceleyen bir örgüt kültürüne sahip iş yerlerinde oluşturulabilir. Ayrıca, üst yönetimin açık desteği, orta kademenin sürekli ilgisi, gözetmenlerin performansa odaklanması, çalışanların aktif katılımı ve olumlu algısı, sahadaki uygulamaların yerleşebilmesinde esnek bir çalışma sistemi gibi kriterleri gerektirmektedir (şerifoğlu ve Sungur, 2007:43). Davranış odaklı güvenlik yönetimi, çalışanların katılımını sağlamakta, riskli davranışları sonlandırmakta, daha olumlu bir iş sağlığı güvenliği iklimine katkı sağlamakta ve önemli kaza geçirme oranlarını düşürmeye olumlu etki yapmaktadır.

Sonuç olarak, sanayileşme alanında yaşanan hızlı değişme ve gelişmeler ve iş yerlerinde yeterince önlem alınmaması sonucu artan iş kazaları ve meslek hastalıkları, iş sağlığı ve güvenliği problemlerini kritik boyutlara ulaştırmıştır. Buradan hareketle, günümüz örgütlerinin,

davranış odaklı güvenlik yönetimi kapsamında davranışsal güvenlik uygulamalarından yararlanmasının zorunlu olduğu söylenebilir.

3. İş Güvenliği Kavramı ve Güvenlik Kültürü

Güvenlik, “toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” (TDK, <http://sozluk.gov.tr/10.6.2019>) olarak tanımlanmaktadır. Toplum içerisinde güvenlik, insanın kendini emniyette veya huzurda hissetme durumudur. “Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ikinci sırada yer alan güvenlik ihtiyaçı, fizyolojik ve doğal zararlardan korunma olarak değerlendirilmektedir” (Robbins ve Judge, 2013:205). Güvenlik ihtiyaçının kültür ve doğal olarak alışkanlık haline dönüşmesi, yapılan bir işin, gösterilen davranışın herhangi bir zarar ve/veya tehlike içermeme durumu, güvenli çalışma veya güvenli davranma olarak ele alınabilmektedir.

İş güvenliğine ilişkin, literatürde birçoğ tanıma rastlamak mümkündür. “Bir Őeyin zararlı ve riskli olmaması, onun güvenli olduğu anlamına gelmektedir, ancak bu duruma her zaman ulaşılamayabilir. Güvenliğin bir değer yargısı olarak algılanması gerektiği belirtilmektedir. Bir teçhizat ya da davranışta yaralanma riski kabul edilebilir düzeyde ise bu teçhizat ve davranış güvenli olarak kabul edilmelidir (Ringdahl, 2001:15). İş güvenliği; bir işin yapılması sırasında çalışanların karşılaştığı tehlikelerin ortadan kaldırılması veya minimize edilmesinde teknik önlemleri kapsamakta (Başbuğ, 2013:16); kısaca sağlığa zarar verebilecek durumların yok edilmesini de içeren ve daha iyi bir çalışma ortamı sağlamak için yapılan sistemli çalışmalar olarak ele alınmaktadır (Gerek, 2000:2). İş güvenliği, çalışanların görev yaptıkları çalışma alanları ile buldukları ortamda, tüm tehlikeleri ve riskleri en aza indirmek ve güvenli bir işyeri oluşturmak ile ilgili tüm önlemleri içermektedir.

Kültür, bireyin maddi ve manevi tüm yaşam pratiklerini içeren dinamik bir kavramdır; insanın hayata ilişkin tüm inanç ve değerlerini kapsamaktadır (Nişancı, 2012: 1281). Bu inanç ve değerler, sağlıklı ve güvenli bir yaşam için gerekli bütün ihtiyaçlar ile ilişkilidir. İnsanların temel ihtiyaçlarından olan güvenlik ihtiyaçının dışa yansımaları, yine insanlar tarafından oluşturulan toplumsal kültürde güvenlik kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumu etkileyen ve oluşturan faktörlerin farklılığı, güvenlik kültürüne ilişkin toplumsal algıyı değiştirmekte ve güvenlik kültürünün toplumda yayılma seviyesini farklılaştırarak toplumların farklılaşmasına sebep olmaktadır.

Örgüt kültürü, örgüt içerisinde iç bütünlük ve dış adaptasyon problemlerini çözmek için özel bir araştırmacı grup tarafından hazırlanmış ve geliştirilmif temel varsayımların bütünü

olarak tanımlanmaktadır (Schein, 1984; akt. Bergeron, 1995:58). Bu varsayımlar, “iş sağlığı ve güvenliği”ni dikkate alan ve önemseyen ilkeleri kapsamakta ise güvenli bir örgüt kültürüne, kapsamaması güvensiz bir örgüt kültürüne işaret etmektedir. Bu noktada “örgüt kültürü, örgüt üyelerinin davranışlarını kontrol altına alan sosyal bir sistem olarak (Demirel & Karadal, 2007:254) örgütleri birbirinden farklılaştırabilmektedir.

“Güvenlik kültürü” terimi, ilk olarak 1986’da Çernobil nükleer felaketinden sonra kullanılmaya başlanmıştır (Guldenmund, 2018: 21). Güvenlik kültürü kurgusu, örgütsel güvenlik başarısızlıklarını kapsamaya ve açıklamaya yöneliktir (IAEA, 1991; Akt. Cooper, 2018:47). Bireylerin veya örgütlerin zarar ve kayıpları önleme ve belirlenen hedeflere ulaşmada karşılaşılan risk ve tehlikelerle başa çıkabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Reason, 2000:7). Güvenlik kültürünü oluşturmanın amacı, Çernobil gibi yüksek şiddetli olayları ve ayrıca yüksek frekanslı, düşük etkili olayları (yani kişisel yaralanmalar, vb.) engelleyerek kurumlarda iş güvenliğini arttırmaktır (Cooper, 2018:47). Yani, güvenlik kültürü, genel anlamda örgütlerdeki güvenli ortamın garanti altına alınması olarak değerlendirilmektedir.

Güvenlik kültürü konusunda birçok araştırmaya öncü olmuş ve yine birçok çalışmanın dayanağı haline gelmiş teorileri ile Amerikalı ünlü sosyolog Westrum (1996) konuya açıklık getirmiştir. Yaptığı sınıflama ile örgütsel kültürlerin tipolojisini, örgüt tipleri ile ilişkilendirmiş ve güvenlik kültürünün temelinde patolojik, bürokratik ve üretken (generatif) organizasyonlar/örgütler olarak nitelendirilebilecek üç tip organizasyonun olduğuna dikkat çekmiştir (Westrum, 1996:51). Bu sınıflamadan yola çıkarak, Westrum’un bürokratik örgüt tipolojisini Hesaplı/Planlı olarak değiştiren Parker ve arkadaşları, bunlara ek olarak Reaktif ve Proaktif Güvenlik Kültür tipolojilerini ilave etmişlerdir (Parker vd.(2006:554). “Onlara göre, her bir örgütün kendine özgü organizasyon kültürü ve güvenlik kültürü vardır ve güvenlik kültürü örgütlerde beş farklı seviyede olabilmektedir; “Patolojik”, “Reaktif”, “Hesaplı”, “Proaktif” ve “Üretken (Hudson vd. 2000 ve Parker vd.2006; Akt. Kim vd. 2016:90). Ülkemizde işletme eğer yabancı ortaklı ve kurumsal bir yapıya sahip değilse, güvenlik kültürünün patolojik veya en iyi ihtimalle reaktif düzeyde olduğu ifade edilmektedir (<http://sosyalhakladernegi.org>).

Patolojik kültür, “bir güvenlik kültüründe, işverenler ve işçilerin güvenlik kurallarını ihlal etmeyi önemsememeleri durumudur. Bu, genellikle “bakımsız” güvenlik kültürü olarak adlandırılır. “Reaktif” güvenlik kültüründe güvenlik yalnızca bir kazadan sonra önem kazanmaktadır ki, buna genellikle “sorumlu güvenlik kültürü” denmektedir. “Hesaplı” güvenlik kültüründe, tüm tehlikeleri yönetmek için sistemler mevcuttur. Bu kültüre genellikle “planlı

güvenlik kültürü” denmektedir. “Proaktif” bir güvenlik kültüründe, işçiler sorunlarla karşılaştıklarında değil, çalışma ortamını iyileştirmek için sorunlar ortaya çıkmadan önce sorunlardan kurtulmaktadırlar. “Üretken” bir güvenlik kültürü ise güvenliğin, çalışma ve düşünme biçimlerinin içine yerleştirildiği dinamik bir güvenlik kültürünü anlatmaktadır (Kim vd. 2016:90). Bu anlayışlara uygun güvenlik kültürüne sahip örgütlerin davranışları şöyle örneklendirilebilir;

- Patolojik kültür; güvenlik de ne demek, birisi görmediği müddetçe kurallara uymaya gerek yok.
- Reaktif kültür; iş kazası oldu, geçmiş olsun. Evet, kurallara dikkat etmek gerekiyormuş.
- Hesaplı/Planlı kültür; örgütün tüm alt sistemleri kaza olma durumuna karşı hazırlıklıdır.
- Proaktif kültür; hem çevresel, hem insani tüm faktörlere dayanan olasılıklar önceden düşünülmektedir.
- Üretken kültür; iş sağlığı ve güvenliği konusu birinci önceliklidir.

Her bir örgüt/işletme, belirgin özelliklere sahip güvenlik kültürünü yaygınlaştırma çalışmalarına başlamadan önce mevcut durumunu analiz etmeli, sonraki ilerleme adımlarını duruma göre şekillendirmelidir. Güvenlik kültürü ve insan faktörünün iş güvenliğine olası etkileri konusunda uzun yıllar araştırmalar yapmış İngiliz psikoloji profesörü Reason (2000:9)’a göre güvenlik kültürüne sahip işletmelerin ortak bir takım özellikleri vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir;

- Açıklık kültürü; hataları gizlememek ve meydana gelen olayları tüm çalışanlara duyurmak.
- Adalet kültürü; itham etmek yerine gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmak, ödüllendirmek; herhangi bir ihmal söz konusu ise sorumlularını bulup cezalandırmak.
- Raporlama kültürü; tüm olayları kayıt altına alarak işyerinin iş güvenliği geçmişini içeren bir bellek oluşturmak.
- Öğrenme kültürü; olayları detaylıca irdeleyerek örgüt ile ilişkilendirmek.
- Bilgilendirme kültürü; kazanılan tecrübeleri yenilere ve sonraki nesillere aktarmak.

Raporlama kültürü, adil kültür, esnek kültür, öğrenen kültür gibi özelliklerin bir araya gelmesiyle oluşan genel bir kültür ile güven ve bilgilendirme/bilgili olma kültürünün örgüt içinde oluşması mümkün olabilir (Hudson, 1999:8). Yine bir örgütte oluşturulan yazılı talimatlar ve prosedürlerle ve üst yönetimin baskısıyla güvenlik meselesinin zorlayıcı bir şekilde çalışanlar tarafından kısa vadede dikkate alınması sağlanabilir. Fakat güvenlik kültürü

unsurları çalışanlara tam olarak benimsetilemezse, kullanılacak yöntemler yetersiz kalacak; çalışanların tutum ve algıları, beklenen kurumsal değerlerle örtüşmeyecektir (Hudson, 2001:20). Rochlin vd. (1987:78) de, güvenlik kültürünün, örgütteki inanç ve değer sistemi içerisinde tam olarak belirlenmesi ve sınıflandırılmasıyla ilgili olduğunu söylemektedirler. Bu nedenle güvenlik kültürünün tam olarak işletme içinde yaşayan bir yapı haline gelmesi, değer ve inanç sistemi ile güvenlik olgusunun bütünleşmesine bağlıdır. Aksi takdirde güvenlik kültürü kavramı askıda kalacak, güvenlik anlayışı şablonuna uymayacaktır.

Bir örgütün negatif veya pozitif güvenlik kültürüne sahip olması, o örgütte gerçekleştirilen iş güvenliği uygulamaları, politikaları, yönetimin iş güvenliğine ilişkin tutumu hakkında bilgi vermektedir. “Negatif güvenlik kültürü, çalışanların mevcut riskleri “risk” olarak görmediği, görse de önemsemediği, boş verdiği ya da riskler/tehlikeler karşısında kendine aşırı güven duyduğu bir kültüre karşılık gelmektedir ve olabildiğince dirençli bir yapı göstermektedir” (Uçkun vd. 2013:62; Aktay, 2011:13). Pozitif güvenlik kültürü, çalışanların güvensiz davranışları yapmaktan çekindiği bir çalışma ortamı oluşturmakta (Fernandez vd. 2007: 638) ve davranışsal iş güvenliği uygulamaları gibi birçok yöntemle güvenli davranışların alışkanlık haline dönüştürüldüğü tutumlar, politikalar kurumsal değerlerin bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Kirwan (2011:11), olumlu bir güvenlik kültürünün, karşılıklı güvene dayalı iletişim, iş güvenliğinin önemli olduğuna ilişkin algı paylaşımı ve etkin önleyici tedbirlere duyulan güven ile nitelendirildiğini ifade etmektedir.

Pozitif güvenlik kültürü, çalışanları olumsuz sonuçlara sebep olacak güvensiz davranışlardan çekerek, bu durumlara karşı duyarlı ve hassas davranmaya yönlendirmektedir. Pozitif güvenlik kültürünü bir örgütte oluşturmak, geliştirmek ve sürdürmek uzun zaman almakta, yoğun çaba gerektirmektedir ama mevcut iş güvenliği yönetim sisteminin iyileştirilmesi için kullanılan en etkin metottur. Bu kapsamda, öncelikle birey davranışlarının detaylı incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme sonrasında işyerinin içinde bulunduğu sosyal yapı dikkate alınarak koşullara uygun çalışma ortamı şekillendirilmeli ve geliştirilmelidir. Bu konuyu sadece işverenin yasal yükümlülüğü olarak düşünmek pozitif güvenlik kültürünü oluşturma işleminde baştan başarısızlığı kabul etmek demektir ve işe yaramayacaktır.

4. Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamalarının İş Güvenliği Kültürüne Etkisi

20. yüzyılda sanayileşme, yeni üretim metotları, yoğun makineleşme ve çok çeşitli kimyasalların üretime dahil edilmesi, iş yerlerinde kazalar ve meslek hastalıkları sonucu ölümler ve uzuv kayıplarının yoğun olarak yaşanmasına sebep olmuştur (Arpat vd. 2014:285).

Kaza oranlarının, ölüm ve organ kayıplarının azaltılmasında iş yerinin güvenlik kültürünün tüm çalışanlar için ortak bir değer olarak kabul edilebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.

Örgütler için işyerinin güvenli bir çalışma ortamı olduğunun en önemli göstergeleri, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından tanımlanan kaza sıklık ve kaza ağırlık oranlarıdır. İşverenler bu oranların azaltılması için birçok önlem almaktadırlar. Buna rağmen güvensiz davranışlar sergileyen çalışanlar ve buna neden olan fiziksel ortam nedeniyle gerçekleşen iş kazalarının sayısı oldukça fazladır. Bunun en önemli sebebi, söz konusu iş yerlerinde yaşayan bir pozitif güvenlik kültürünün oluşturulamamış olmasıdır. Çalışanların, üst yönetimce kabul edilip başlatılan şirket içi değişim yelpazesi içerisinde iş güvenliği kültürünü alışkanlık haline dönüştürmeleri, kaza verilerinin zamanla sıfırlanmasını sağlayabilecektir. Bu alışkanlık döngüsünün örgüt içinde tam olarak oturması iş güvenliği farkındalığını yaratacak davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarından geçmektedir. Sorunların çözümlenmesinde davranışsal güvenlik uygulamaları önemli bir araç olarak tercih edilmeli ve uygulanmalıdır.

Davranış Odaklı İş Güvenliği Uygulamaları ile ilgili ilk araştırmalardan birisi, Komaki (1978) tarafından bir unlu mamul işletmesinde yapılmıştır. Bu araştırmada verilen iş güvenliği eğitimleri ile çalışanların davranışlarında olumlu yönde değişimler olduğu gözlemlenmiştir (Komaki vd, 1978:437). Cooper vd. (1994:238), üretim işçilerinin sürekli, haftada 7 gün, 10 günlük bir döngü ile üç vardiya çalıştığı çok uluslu büyük bir şirkette bir saha çalışması yapmışlardır. Araştırmacılar şirketin kaza kayıtlarını analiz etmişler ve şirketin işgücünün rastgele %15 ini temsil eden bir örneklem grubu ile derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler yapmışlardır. Bu bilgilere dayanarak, araştırmacılar bölüm kontrol listeleri geliştirmişlerdir. Güvenlik gözlemcileri işe alınmış ve 2 günlük bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bir uygulama süresinin ardından her bölüme kontrol listeleri gönderilmiş; ayrıca her bölümden kritik (güvensiz) davranışlar için güvenlik hedefleri belirlemeleri istenmiştir. Her bölümdeki gözlem, tüm vardiyalarda departmanı gezen gözlemci tarafından yapılmış, tamamlanması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Haftalık gözlemlerin sonuçları, işgücüne, gelecek hafta dikkatlerini odaklayacakları noktayı bildirmek için gönderilmiştir. Araştırmacılar, bir bütün olarak fabrika genelinde güvenli davranış performansında istikrarlı bir küresel iyileşme bulmuşlardır.

Havold (2005:456), bir Norveç nakliye firmasında güvenlik kültürüne bakarak bir örnek olay incelemesi gerçekleştirmiştir. Denizcilik, tarihsel olarak dünyanın en tehlikeli mesleklerinden biridir. Yirmi gemi çalışanına şirketlerinin güvenlik kültürü ve güvenlik algısı sorularını da içeren kendi kendini tamamlama çalışması yaptırılmıştır. Araştırmacılar sonuçlara

ilişkin 24 faktör analizi yapmış ve dört faktör belirlemiştir; çalışan ile yönetimin güvenlik ve kaliteye olan tutumu; bilgi; güvenlik kurallarına/talimatlarına uyma; kalite ve güvenlik deneyimi. Araştırmacılar, uyruk, çalıştıkları gemi veya mesleğe bakılmaksızın, güvenlik kültürüyle ilgili olarak katılımcılar arasında yüksek derecede bir fikir birliği olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak herhangi bir müdahale veya eğitim uygulanmamış ve güvenlik davranışında herhangi bir nicel değişiklik de görülmemiştir.

Güvenlik kültürüne ilgi duyan Fang vd. (2006:328), Hong Kong'daki önde gelen bir inşaat şirketi ve taşeronları kapsamında tüm saha ve tüm çalışanlar için bir güvenlik iklimi araştırması gerçekleştirmişlerdir. 110 maddeden oluşan anketin faktör analizi sonucunda 15 farklı faktör bulunmuştur. Bunlardan ilk 10 tanesi; güvenlik tutumu ve yönetim taahhüdü; güvenlik danışmanlığı ve güvenlik eğitimi; denetçinin rolü ve çalışma arkadaşı rolü; risk alma davranışı; güvenlik kaynakları; değerlendirme, güvenlik prosedürü değerlendirmesi ve iş riski; uygunsuz güvenlik prosedürü; işçinin katılımı; iş arkadaşının etkisi; yetkinlik, şeklindedir. Guldenmund (2007:723) çalışmasında, iş güvenliği kültürüne, politika, yönetim, çalışan motivasyonu, iletişim, zaman baskısı, eğitim, çalışma ortamı, açıklık, risk algısı gibi birçok faktörün olası etkilerini incelemiştir. Nielsen vd. (2008:448) rüzgar türbinleri üreten aynı şirkete ait birbirinin aynı büyüklükteki iki ayrı tesisinde incelemeler yapmıştır. Aynı şirkete ait olmalarına rağmen B tesisinde A tesisine göre çok daha fazla hatanın var olduğu anlaşılmıştır. Çalışma öncesinde A tesisinde çalışanların katılımının olduğu davranış odaklı iş güvenliği uygulaması gerçekleştirilmiştir. Devamında, her iki tesisten birer grup bir haftalık iş güvenliği eğitimine katılmış, denetimler yapılmış ve anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Kaza verileri, her iki tesiste de başlangıçtan bir yıl öncesinden altı aya kadar toplanmıştır. Araştırmacılar, kişisel raporlanan kaza verilerinin B tesisinde azaldığını bulmuşlardır. Yine de araştırma esnasında çalışma ortamında hangi bilgilerin A tesisinden B ye aktarıldığının net olarak anlaşılması sebebiyle araştırmanın sonuçlarını yorumlama ve güvenlik kültüründeki değişiklik hakkında kesin bir açıklama yapamamışlardır.

ABD'de Davranış Odaklı Güvenlik Yönetimi'ne ilişkin 83 ayrı çalışmanın bulgularının incelendiği bir çalışmada, 33 araştırma kapsamında olumlu yönde bir değişim olduğu görülmüştür. Yine aynı çalışmaya göre, Thomas Krause'nin beş yıllık çalışmasında davranış odaklı yönetim sayesinde 73 işletmede yaklaşık 40 bin çalışan içerisinde kaza ve yaralanma oranı birinci yılın sonunda %26 azalmıştır; beşinci yılın sonunda ise bu oranın %69'u bulunduğu ifade edilmiştir (Sungur vd. 2009:54).

Zhou, Fang ve Mohamed (2011:93), bir Çinli inşaat firmasında üç yıl boyunca güvenlik iklim faktörü yapısını ve güvenlik iklim anketlerinin tutarlılığını incelemişlerdir. Şirketteki inşaat işçilerine 2004 yılında ve tekrardan 2007 yılında bir güvenlik iklimi anketi uygulanmıştır. Anket, işletmenin güvenlik ikliminin kilit konularını içeren 87 sorudan oluşmuştur. Araştırmacılar her iki yıl için maddeler üzerinde bir faktör analizi yapmışlar ve her iki yılın, dört faktörlü aynı güvenlik kültürü yapısını oluşturduğunu bulmuşlardır. Buna göre, güvenlik yönetmelikleri; güvenlik denetimi; güvenlik eğitimi, çalışma arkadaşlarının desteği ve yönetim taahhüdü; son olarak güvenlik tutumu olmak üzere dörtlü bir güvenlik kültürü yapısına ulaşmışlardır. Bu çalışma zaman içinde algıda bir değişiklik bulsa da, çalışmaya göre belirli bir güvenlik sorunu tanımlanmamış ve bu konuyu ele almak için bir müdahale veya eğitim uygulanmamıştır. Bu çalışma, herhangi bir nicel davranışsal güvenlik değişikliğine ışık tutmamıştır.

Akalp ve Yamankaradeniz (2013:108), İşletmelerde Güvenlik Kültürünün Oluşumunda Yönetimin Rolü ve Önemi, özel bir eğitim kurumu kapsamında iş güvenliği uzmanı adaylarına uyguladığı bir anket ile ortaya koymaya çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre yöneticilerin güvenlik kültürüne yönelik tutum ve davranışlarının, güvenlik kültürüne olan etkisinin tüm boyutlarda pozitif olduğu anlaşılmıştır.

Uslu (2014:65) yaptığı çalışmada güvenlik kültürünün oluşturulma amaçlarını belirlemeye çalışmıştır. Elde edilen sonuçlara göre amaçları, kaza ve yaralanmaları azaltmak amacıyla risk, kaza ve hastalıklarla ilgili aynı düşünce ve inançların paylaşılmasını sağlayacak davranış normları oluşturmak; dikkat çeken konularla ilgili güvenliği sağlamak; güvenliğe ilişkin ilgi ve katılımı sağlayarak kişilerin güvenliğe bağlılığını arttırmak; örgütün sahip olduğu sağlık ve güvenlik programının biçim ve yeterliliğine karar vermek ve iş güvenliğine dair gerçekleştirilen uygulamaların tarzını ve becerilerini belirlemek şeklinde ifade etmektedir.

Yirmi yedi işletme ve 854 çalışanla gerçekleştirilen bir araştırma, yönetim sistemlerinin güvenlik kültürü ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Özkan ve Arpat, 2016:220). Yapılan bir diğer çalışmada, Türk İnşaat sektöründe Güvenlik Kültürü-İş Güvenliği İlişkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, çalışanların eğitim seviyesi yükseldikçe risklere karşı farkındalıklarının arttığını, tecrübesiz çalışanlarda ise kazalara ilişkin duyarlılığın daha düşük olduğunu göstermektedir(Yıldız vd.2017:137).

Yapılan çalışmalarda, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı oluşturmada, güvenlik kültürünün anahtar bir rol oynadığı görülmektedir (Dursun, 2013:75). Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, bazı araştırmalarda davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının

doğrudan davranışa yansımaları söz konusu olmasa da algılarda farklılığa sebep olduğu; diğer araştırmaların çoğunun sonuçlarına göre ise, örgütlerde pozitif bir güvenlik kültürünün oluşmasında davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir.

İş yerinde güvenlik kültürünün oluşması ve çalışanlar arasında yaygınlaşmasında aşağıda sunulan örneklere benzer davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarından yararlanılabilir.

- Örgüt içerisinde, istatistiki verilere dayanarak, diğer bölümlerin kötü olduğu imajı oluşturulmadan iş güvenliği alanında en iyi bölümlerin diğer tüm bölümler önünde tanıtılması ve takdir edilmesi,
- İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü tarafından Türkçe 'ye çevrilerek desteklenen Elmeri gibi bir denetim programı ile örgütün her bir bölümünün aynı formatta denetlenmesi,
- İş güvenliği konusunda örnek davranış gösteren çalışanların, diğer çalışanları özendirerek şekilde ödüllendirilmesi,
- İş güvenliği konusunda çalışanın düşünce ve isteklerini rahatça ifade edebileceği bireysel öneri kutularının işlevsel hale getirilmesi,
- İş güvenliği konusunda tüm işletmeyi kapsayan etkinlikler (tiyatro, oyun, yarışma, toplantı kararları vb.) ile iş güvenliği konusunda ilginç afiş, slogan, karikatür ve haberlerin paylaşılacağı bir iş güvenliği iletişim panosunun oluşturulması.

Bu uygulamaların, sektörlere göre değişim gösterebileceği, azaltılıp çoğaltılabileceği, sıklık derecesinin ihtiyaca göre belirlenebileceği bilinmelidir.

7. Sonuç

Günümüzde yaşanan iş kazaları ve meslek hastalıkları ile bunların sosyal ve ekonomik maliyetleri, bugünün örgütleri için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Birincil derecede önemli yaşama hakkı ise tüm insanların en temel hakkıdır. İş sağlığı ve güvenliği kapsamındaki tüm gelişmeler, öncelikle yaşama hakkının ve birey sağlığının korunması amacıyla kazaların önlenmesi ve maliyetlerin minimize edilmesine yöneliktir. Çalışanların sağlık ve güvenliklerinin garanti altına alınması, işletmeler, uygulayıcılar, siyasetçiler, araştırmacılar için çözümlenmesi gereken sorunların başında gelmektedir. İşgörenlerin sağlık ve güvenlik alanındaki tüm haklarının korunması, öncelikle çalışanlarda güvenlik kültürü ve bilincinin oluşumunu gerektirmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, güvenlik, güvenlik

kültürü, davranış odaklı iş güvenliği uygulamaları ve bu uygulamaların güvenlik kültürüne etkisi hakkında bir literatür taraması yapılmıştır.

Küreselleşme süreci içerisinde faaliyetlerine devam eden örgütlerin, iş sağlığı ve güvenliği konusunda belirledikleri hedefler, gerçekleştirdikleri uygulamalar ve çalışanlar için tasarlanan ergonomik ortamlar, örgütün amaçlarına ulaşma yolunda, üretim verimliliği ve çalışanların yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. İş kazalarının önlenmesi ve azaltılmasında, birçok farklı bilim dalının bir araya gelerek gerçekleştirdikleri interdisipliner çalışmalar, farklı platformlarda konuya ilişkin problemlerin çözümlemesine katkı sunmaktadır. Tüm örgütler için sürdürülebilirliğin temel elementi, insan kaynağıdır. Çalışanlar için güvenli bir çalışma ortamı oluşturma ve onları motive etme, sürdürülebilirlik için zorunlu, aynı zamanda vicdani bir durumdur.

Tüm örgütlerde güvenlik, örgüt kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. İşyerlerinde güvenli çalışma ortamı oluşturmanın en etkin yolu, pozitif güvenlik kültürünü benimsemek ve uygulamaktan geçmektedir. Pozitif güvenlik kültürü davranış odaklı iş güvenliğine dayanmaktadır. Davranış odaklı iş güvenliği uygulaması ile pozitif güvenlik kültürü oluşturmak isteyen işyerlerinde konuya hem yönetimin hem de çalışanların sahip çıkması ve desteklemesi gerekmektedir. İş güvenliği eğitimlerinde sıkça bahsedilen devlet-işveren-çalışan-sendika dörtlüsüne üniversite/sektör ortak çalışmaları, araştırmalar, düzenli seminerler ve uygulamalar da dahil edilmelidir. Çalışmaların tüm paydaşlarca benimsenmesi ve desteklenmesi istenen sonuçlara ulaşmayı kolaylaştıracaktır. Özellikle alışanların, alet ve makinelerin kullanılmasından, belirlenen ilke ve kurallara uyulmasına kadar güvenliğe ilişkin tüm konularda bilinçli olması ve aktif bir rol üstlenmesi önem arz etmektedir.

Davranış odaklı iş güvenliği uygulamalarının örgütlerin güvenlik kültüründe pozitif yönde değişiklik yaptığı çalışma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Öncelikle, ülke düzeyinde sonra her bir örgüt/işletme/kurum seviyesinde etkin bir iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi oluşturulması için çalışmalar yapılmalıdır. Konuya ilişkin örgütler arası, hatta uluslararası iş birlikleri için gerekli adımlar atılmalıdır. İşgörenlerin alışma şartları, mikro seviyede bireyin, örgütsel düzeyde işletmenin/örgütün ve makro seviyede ise toplumun sağlığını etkileme potansiyeli taşımaktadır. Sağlıklı bir toplum için, işyerlerindeki eğitimlere özen gösterilmeli, davranış odaklı güvenlik uygulamalarına yer verilmeli, işyerleri ciddi bir biçimde denetlenmelidir. İşgörenlerin sağlık kontrolleri yapılmalı, iş kazası ve meslek hastalığı oranlarının azaltılmasında farklı bilim dallarından yararlanılmalı, çalışma ortamlarının ergonomik olmasına dikkat edilmelidir. Bunların tümü, iş kazaları ve meslek hastalıkları

oranlarını ve bunların sebep olduğu sosyal, psikolojik ve ekonomik maliyetleri dūřürecek, işgücü devir oranı ve devamsızlıkların azalmasına katkı yapacaktır. Bunların yanında, işgörenlerin, kendilerine değer verildiğine ilişkin algıları, dolayısıyla da iř tatminleri ve motivasyonları yükselecektir. Aynı zamanda, ürün ve hizmet kalitesinde iyileşme, etkinlik ve verimlilikte artış, bireysel ve örgütsel performansın yükselmesi söz konusu olabilecektir. Böyle bir iř ortamında sosyalleşen ve kültürlenmiş çalışanlar, sahip oldukları bu değerleri, davranışları aracılığıyla, yani sosyal atom ile hem iř yeri içindeki, hem de dışındaki bireylere aktarabilecek, böylelikle güvenlik, örgüt kültürünün bir parçası olabilecek, toplum kültürüne de yansıtılabilecektir.

Türkiye’de diğer birçok ülkenin üstünde olan ölümlü iş kazaların sayısının azaltılmamasının idari, hukuki ve ekonomik nedenlerinin yanında sosyal nedenlerinin de olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle iş güvenliği konusunda çalışma yapan her uzman, işletmelerde güvenlik kültürü olgusunu yerleştirip güvenli davranışları alışkanlık haline dönüştürmeyi amaçlamalı; bunun için de, öncelikle kültürel yapıyı, bu yapının sosyal boyutunu ve ortaya çıkardığı problemleri göz önünde bulundurmalıdır. İş sağlığı ve güvenliği, sadece devlet-işveren-çalışandan oluşan üç boyutlu bir yapı değil, tüm paydaşların ve farklı disiplinlerin entegre edilmesi gereken çok boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Son olarak, teknolojinin baş döndürücü bir hızla yol aldığı günümüzde, her an yeni işkolları ve meslekler ortaya çıkmakta, yeni makine ve teçhizatlara ihtiyaç duyulmakta, yeni kimyasallar üretim sürecinde yerini almaktadır. Bunların tümü, örgütlerin, yeni birçok tehdit ve güvenlik sorunu ile karşılaşacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle her işletme, sağlam bir iş güvenliği kültürüne ve sistemine sahip olmalıdır. İşletme içinde kendini yenileyen, teknoloji ile evrilen bir iş güvenliği yönetim sistemi, faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. İş güvenliği kültürü multidisipliner bir konu olduğundan, tek başına iş güvenliği uzmanı veya iş güvenliği biriminin çabalarının yeterli olmayacağı bilinmelidir. İşletmenin hiyerarşik yapısı içinde herkesin ortak katılımı ile güvenlik kültürü oluşturulmalı, davranış odaklı iş güvenliği uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akalp, G., Yamankaradeniz, N.(2013), İşletmelerde Güvenlik Kültürünün Oluşumunda Yönetimin Rolü ve Önemi, *Sosyal Güvenlik Dergisi, Haziran 2013*, 3 (2), 96-109.
- Aktay, N. (2011), İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi ile İş Güvenliği Kültürü Arasındaki İlişki, *İş Müfettiş Yardımcılığı Etüdü, ÇSGB*, İstanbul.
- Arpat, B., Yeşil, Y., Öter, N.D.(2014), Tekstil Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri Hakkında Çalışan Algıları ve Farkındalığı: Denizli İli Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), Aralık 2014, 281-318.
- Başbuğ, A. (2013) İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği, *Şekerİş Sendikası Dergisi*, Aydoğdu Ofset, Mayıs 2013.
- Bergeron, P.G.(1995). La Gestion Dynamique, Gaeten Morin Editeur. Montreal, Paris, Casablanca.
- Cooper, M.D. (1998). Improving safety culture: A practical guide. <https://www.bookdepository.com/Improving-Safety-Culture-Dominic-Cooper/9780471958215>
- Cooper,M.D., Phillips, R.A.,Sutherland,V.J.,Makin, P.J. (1994) ,Reducing Accidents Using Goal Setting and Feedback , *Journal of Occupational and Organizational Psychology* (1994),67-219-240.
- Çelikkol, A.; (1977), İş Kazalarında Ruhsal Etmeler, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, Doçentlik Tezi, İzmir.
- Demirel, Y.& Karadal, H.(2007). Örgüt Kültürünün Örgüt İçi bireysel becerilerin kullanımına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 12/3.253-270.
- Dursun,S.(2013), İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 61-75.
- Eroğlu, F.(2013). Davranış Bilimleri. Beta Yayın.
- Esin,,A.(2007), Davranışsal Güvenlik Nedir? *Mühendis ve Makine*, 48(567), 3-9.
- Fang, D., Li, M., Fong, P. S. W., & Shen, L. (2004). Risks in Chinese construction market—Contractors' perspective. *Journal of Construction Engineering and Management*, 130(6), 853-861.
- Fernández-Muñiz, B., Montes-Peón, J. M., & Vázquez-Ordás, C. J. (2007). Safety culture: Analysis of the causal relationships between its key dimensions. *Journal of safety research*, 38(6), 627-641.
- Gerek, N. H. (2000). İş Sağlığı ve İş Güvenliği. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Guldenmund, Frank W.(2018) Understanding Safety Culture Through Models and Metaphors pp.21-35. The Safety Culture Construct: Theory and Practice. In: Gilbert C., Journé B., Laroche H., Bieder C. (eds) Safety Cultures, Safety Models. SpringerBriefs in Applied Sciences and Technology. Springer, Cham. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-95129-4_5#citeas. September 2018. <https://www.researchgate.net/publication/327962842>
- Guldenmund,F.W. (2007), The use of questionnaires in safety culture research – an evaluation , *Safety Science* ,45 (6) 723-743.
- Grindle, A. C., Dickinson, A. M., & Boettcher, W. (2000). Behavioral safety research in manufacturing settings: A review of the literature. *Journal of Organizational Behavior Management*, 20(1), 29-68.
- Havold, J.I., (2005),Safety Culture in a Norwegian Shipping Company, *Journal of Safety Research*, 36(5):441-458.
- Hudson P.(1999). “Safety Culture – Theory and Practice”, içinde “The Human Factor in System Reliability Is Human Performance Predictable? [les Facteurs humains et la fiabilité des systemes – Les performances humaines, sont-elles previsible?]”, 1999, RIO MP-032 Report,8-3.
- Hudson, P.(2001). “Safety Management and Safety Culture: The Long, Hard and Winding Road”, içinde Occupational Health and Safety Management Systems, eds. W. Pearse, C. Gallagher ve L. Bluff (Melbourne, Australia: Crowncontent, 2001), 20- 21.
- ILO (International Labour Office), (2007), Key Indicators of the Labour Market, 5th Edition, International Labour Office, Geneva.
- George J.M, Jones G. R. (1999); Understanding and Managing Organizational Behaviour, Edition Second, an Imprint Of addition wesley, Longman, Inch., USA.
- Kirwan B.(2011), Incident reduction and risk migration, *Safety Science*, 49(1), 11-20.
- Komaki, J., Barwick, K.D.,Svott, L.R.(1978), Behavioral Approach to Occupational Safety: Pinpointing and Reinforcing Safe Performance in a Food Manufacturing Plant, *Journal of Applied Psychology* , 63(4), 434-445.
- Kuru, O. (2000). İş sağlığı ve güvenliğinde yeni oluşumlar. *TİSK İşveren Dergisi*, 28(8), 5-9.
- Leveson, N. (2004). A new accident model for engineering safer systems. *Safety science*, 42(4), 237-270.
- Lund, J., & Aarø, L. E. (2004). Accident prevention. Presentation of a model placing emphasis on human, structural and cultural factors. *Safety Science*, 42(4), 271-324.
- Nielsen, K.J, Rasmussen, K., Glasscock ,D.J.,Spangenberg, S.(2008), Changes in safety climate and accidents at two identical manufacturing plants, *Safety Science*, 46 (3),440-449.
- Nişancı, Z. N. (2012). Toplumsal Kültür-Örgüt Kültürü İlişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1279-1293.

- Özkan, Y. ve Arpat, B. (2016), İşletmelerde Uygulanan Yönetim Sistemlerinin Güvenlik Kültürü Üzerine Etkisi: Denizli İli – Metal Sektörü Örneği, *Siyaset, Ekonomi ve Yöntem Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 195-221.
- Parker, D., Lawrie, M. ve Hudson, P. (2006), A Framework for Understanding the Development of Organisational Safety Culture, *Safety Science*, 44(28), 554.
- Pillay, M. (2015). Accident causation, prevention and safety management: a review of the state-of-the-art. *Procedia manufacturing*, 3, 1838-1845.
- Reason, J. (2000). Safety paradoxes and safety culture. *Injury Control and Safety Promotion*, 7(1), 3-14.
- Ringdahl, L. H. (2001) Safety Analysis: Principles and Practice in Occupational Safety.
- Robbins, S.P. ve Judge, T.A. (2013). Örgütsel Davranış, Çeviri Editörü. İnci Erdem, 14. Basımdan çeviri, İstanbul, Nobel Yayınları.
- Rochlin, G. I., La Porte, T. R., & Roberts, K. H. (1987). The self-designing high-reliability organization: Aircraft carrier flight operations at sea. *Naval War College Review*, 40(4), 76-92.
- Silahlı M. (2005); Sosyal Psikoloji - Davranış Bilimi. *Seçkin yayınları. Geliştirilmiş 2.Bsk.* Ankara.
- Sungur, E.; Tiryaki, A.R. ve Vatansever, Ç. (2009). “Davranış Odaklı Güvenlik Yönetimi”. *Önlem Dergisi*, 54-56.
- Şerifoğlu, U. K. ve Sungur, E. (2007). “İşletmelerde Sağlık ve Güvenlik Kültürünün Oluşturulması; Tepe Yönetimin Rolü ve Kurum İçi İletişim Olanaklarının Kullanımı”. *Yönetim*, 58, 41-50.
- Türkiye Makine Mühendisleri Odası İş Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu (2018). Güncellenmiş 8. Baskı, Yayın No:689, Mart 2018, Ankara.
- Uçkun, G., A. Yüksel, B. Demir, İ. Yüksel (2013), “Kurumsal İtibarın Arttırılmasında İş Sağlığı ve Güvenlik Kültürünün Rolü ile Meslek Yüksekokullarında Bulunan İş Güvenliği Uzmanlığı Programlarının Analizi”, 3. Uluslararası Meslek Yüksekokulları Sempozyumu.
- Uslu, V. (2014), İşletmelerde İş Güvenliği Performansı ve İş Güvenliği Kültürü Algılamaları Arasındaki İlişki: Eskişehir İli Metal Sektöründe Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vatansever, Ç., Sungur, E., Tiryaki, A. (2009), Davranış Odaklı Güvenlik Yönetimi, *Önlem Dergisi*, (48-57).
- Yıldız S., Yılmaz M. Türk İnşaat Sektöründe Çalışanların Güvenlik Kültürü Düzeyinin ve Güvenlik Performansı ile İlişkinin İncelenmesi, *Politeknik Dergisi*, 2017, 1 (20), 137-149.
- Westrum, R. (1996). Human Factors Experts Beginning to Focus on Organizational Factors in Safety. *ICAO Journal*, 51.
- Zhou, Q., Fang, D., Mohamed, S., (2011) Safety climate improvement :Case study in a Chinese construction company. *Journal of Construction Engineering and Management*, 137(1) 86-95.
- http://sosyalhaklarderneyi.org/wp-content/uploads/2018/12/SHD-%C4%B0%C5%9F-%C3%A7i-Sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-ve-%C4%B0%C5%9F-%C3%BCvenli%C4%9Fi-Raporu_13.12.2018-2.pdf. Erişim:13.06.2018 saat 23:13.

Interaction between Cds Premiums and Sell Transactions of Foreign Investors

Cds Primleri ve Yabancı Yatırımcıların Satım Yönlü İşlemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Özge BOLAMAN AVCI, Aydın Menderes University, Turkey, ozge.bolaman.avci@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-5119-4624

Abstract: As a result of the financial liberalization experienced within the last century, researchers have started to question the effect of foreign investor transactions on emerging economies. Capital outflows experienced in emerging economies during crises are argued to support the view of Stiglitz (2002), who perceive capital account liberalization as the most important factor leading to financial crises. This creates motivation to analyze the factors which affect foreign investor transactions. In this study, the interaction between SELL transactions of foreign investors and CDS premiums, which could be used as a proxy for sovereign credit risk, will be examined. The results of the study offers supportive evidence for a bidirectional causality relationship between variables.

Keywords: Foreign Investors, CDS Premiums, Sovereign Credit Risk, Crises, Emerging markets

JEL Classification: D53, F36, G01

Öz: Geçtiğimiz asırda yaşanan finansal liberalleşmeyle beraber araştırmacılar yabancı yatırımcı işlemlerinin gelişmekte olan ekonomilere olan etkisini sorgulamaya başlamıştır. Kriz dönemlerinde gelişmekte olan ülkelerde gözlenen sermaye çıkışları sermayenin liberalleşmesinin finansal krizlere neden olan en önemli faktör olduğunu düşünen Stiglitz (2002)'in görüşünü desteklemektedir. Durum böyle olunca yabancı yatırımcı işlemlerini etkileyen faktörleri belirlemek önem kazanmıştır. Bu çalışmada yabancı yatırımcıların satım yönlü işlemleriyle ülke kredi riskinin bir göstergesi olarak kullanılan CDS primleri arasında ilişki incelenecektir. Çalışmanın sonunda değişkenler arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Yatırımcı, CDS Primleri, Ülke Kredi Riski, Krizler, Gelişmekte olan Piyasalar

JEL Sınıflandırması: D53, F36, G01

1. Introduction

Financial liberalization has lead researchers to question the effect of foreign investors on emerging economies. Capital outflows that are experienced during crises support the view of Stiglitz (2002) who perceive capital account liberalization as the most important factor that leads to financial crises. In this study the interaction between SELL transactions of foreign investors and CDS premiums, which could be used as a proxy for sovereign credit risk, will be examined. This study is novel in nature as it is one of the rare studies which employs use of sovereign CDS premiums rather than sovereign credit ratings as risk indicator. Research topic is noteworthy to study especially for emerging economies like Turkey where foreigners' stock market participation is high. In emerging economies sovereign credit risk increases are generally followed by capital outflows. These outflows lead stock market to plunge which could also cause sovereign CDS premium to increase further. In Turkey 65% of total market

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 13 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 4 Şubat / February 2020

capitalization of stock market is owned by foreign investors (based on the report of stock market trends that is issued by Central Securities Depository of Turkey). With such a high share, foreign investors have a directing role on stock market which makes Turkish stock market more fragile.

Why do foreign investors participate in emerging markets? Foreign investors aim to reduce their portfolio risk through international diversification. Although it depends on risk tendency of foreign investors; (under the assumption that they are risk-averse) they are expected to prefer countries where there is no political or economic uncertainty. Legislation protecting rights of foreign investors and tax procedures are further topics to consider for foreign investors. If this is the case, foreign investors need a proxy for sovereign credit risk in making investment decisions.

Credit risk is a risk of loss due to borrower's default on a loan. In CDS contracts, protection buyer pays a periodic fee (premium) in order to get a payment by protection seller in the case of a default event (Alper, Forni and Gerard, 2012). Since this study looks from the perspective of sovereign credit risk, by "default event" a failure to pay, moratorium or restructuring is referred. Failure to pay means failure of a country in paying principle or interest of any debt instrument. In restructuring country changes principle, interest payments, currency or maturity of its debt obligations due to deterioration in financial conditions. Moratorium refers to legal delay of debt payments by an insolvent country. Market price of premium quoted in percent of notional amount is defined as CDS spread. CDS spread, which is perceived as a measure of sovereign credit risk and used in the recent literature, increases as credibility of country deteriorates. Unlike credit ratings of rating agencies that are updated infrequently CDS spreads are valued daily based on demand and supply of a specific CDS contract in the market and by this way reflects current market conditions.

Investors could buy a CDS contract without purchasing bond issued by reference entity. Such investors bets on the creditability of reference entity and expect credit quality of reference entity to deteriorate. As credit quality worsens, investors profit from the increase of value of "insurance" of debt instrument. This type of CDS is referred as "naked" CDS. The speculative use of sovereign CDSs has generated multiple arguments criticizing the sovereign CDS markets. These arguments assert that speculators in the CDS market may cause borrowing costs of countries to increase by widening CDS spreads. In spite of those criticisms Baker and Filbeck (2015) state that CDS spreads are more timely and dynamic compared to sovereign credit ratings. According to the authors, CDS spreads (albeit noisy) provide important information

about shifts in credit risk. When the failure of rating agencies in Asia crisis and in the collapse of Lehman Brothers is taken into account, CDS spreads are better proxies in measurement of credit risk. CDS premiums will be used as a proxy for sovereign credit risk during this study.

Although financial liberalization does not constitute the main topic of this study, it is essential for understanding the relationship examined under the analysis. Financial liberalization process has begun in 1980s in Turkey. After then foreign investor participation has increased year by year. When market capitalization is taken into account, foreign investor transactions constitute % 65 of Borsa Istanbul for the period January 2019-June 2019. Such a high share could be an indicator of the fragility of the Turkish stock market. If foreign investors take position based on sovereign CDS premium of Turkey, any event (whether or not it is political, financial or economic) which lead an increase in CDS of Turkey will cause foreign investors to get out of Turkish stock market. Such a capital flight may cause the crisis to become more intense.

2. Literature Review

The current existing literature has addressed the interaction between Foreign Direct Investment and sovereign credit ratings. There are only a few studies which uses sovereign CDS premiums as a proxy of sovereign credit risk. Moreover existing literature generally focuses on Foreign Direct Investment rather than portfolio investments. This study aims to fulfill the gap in the literature by addressing the interaction between CDS premiums and SELL transactions of foreign investors.

Gande and Parsley (2004) has conducted a study which examines the interaction between sovereign credit ratings and international portfolio flows by using data of 85 countries for the period 1996-2002. Findings indicate that sovereign downgrades are strongly associated with capital outflows; nonetheless sovereign rating improvements do not generate an important change in equity flows.

Biglaiser et al (2008) have asked if sovereign credit rating changes affect portfolio flows. Based on findings portfolio investors are more likely to select countries facing economic challenges due to risk premium they offer. Moreover it is concluded that credit ratings have significant positive signaling effect on countries which take large equity inflows.

According to İnkizlerli and Ülkü (2010), who have studied the impact of political risk on foreigner's trading by using data of Turkey, there is a moderate effect of political risk on foreign investor transactions. Foreign investors tend to respond political risk downgrades immediately,

nonetheless they react political risk upgrades slowly. Based on that study effect of political risk changes is priced within contemporaneous month.

Körner and Trautwein (2013) have investigated the role of sovereign credit ratings in transnationalization of finance. Authors have associated higher portfolio investment flows with higher credit ratings. Another paper authored by Emara and El Said (2015) separated capital flows into two as FDI and portfolio investment. Based on empirical results sovereign ratings have a statistically significant impact on both FDI and portfolio investment capital flows.

Emara (2015) has investigated how sovereign rating changes affect different types of capital flows to emerging markets by using GMM. Based on this study sovereign ratings affect emerging markets' access to international capital markets. Empirical results indicate that impact of sovereign credit rating on foreign direct investment increases with financial crisis, nevertheless this is not the case for portfolio investments.

Cai et al (2016) investigated the relationship between sovereign credit ratings and FDI flows by using data of 31 OECD donor countries to 72 recipient countries over the period 1985-2012. Findings are summarized under three sections: Firstly sovereign credit ratings are important drivers of FDI flows. Secondly OECD/non-OECD recipient countries receives high FDI inflow when its credit rating is high/low. Finally countries have more FDI inflows when their geographic region has higher average credit rating compared to other regions.

Kanlı and Aydoğmuş (2017) investigated the effect of country risk factors on foreign direct investments. This study is essential since it uses not only sovereign credit ratings but also sovereign CDS premiums as indicator of risk. Based on this study FDI is affected negatively in developing markets as CDS premiums increase; nonetheless FDI does not change significantly in developed markets as CDS premiums increase.

A more recent study which is written by Swamy and Narayanamurthy (2018) who has attempted to find the factors that drive capital flows into BRICS economies. According to authors, who have employed data of 1995-2015, sovereign credit ratings are one of the main drivers of capital flows.

3. Methodology

In the empirical part the interaction between Sovereign CDS premiums and SELL transactions of foreign investors will be investigated econometrically. Data used includes the period of 2002Q1-2018Q3. Data of CDS is obtained from Bloomberg Data terminal, whereas data of foreign investor transactions is taken from Finnet. Logarithmic series are used for all variables. In the empirical analysis firstly traditional ADF unit root test is applied.

Table 1. Results of ADF Unit Root Test

	ADF	
	Level	First Difference
ln cds	η_{μ} -3.297110** [-2.906923]	-
	η_{τ} -2.916573 [-3.480463]	-5.148385** [-3.486509]
ln sell	η_{μ} -2.280825 [-2.906910]	-10.17391** [-2.906923]
	η_{τ} -2.856399 [-3.479367]	-10.24114** [-3.480463]

** denote rejection of null hypothesis at 5%

According to Table1, ln sell variable have unit root. Nonetheless ln cds variable have unit root at %5 only when trend is taken into account. In the next section Toda Yamamoto test will be applied. Toda and Yamamoto (1995) have stated that Wald hypothesis testing which is implemented by adding maximum of order of integration (d_{max}) to determined lag length (k) in standard VAR model has X^2 distribution. It is advantageous since it could be used both in cointegrated series and non-cointegrated series. In application of this test firstly VAR($k + d_{max}$) model is estimated. After then the MWALD test is implemented to first k coefficients and causality is examined. In our model determined lag number is 6, whereas max order of integration (d_{max}) is one. Firstly VAR (7) will be predicted, after then restrictions will be put on first six coefficients. Findings are reported under Table 2.

Table 2. Toda Yamamoto Granger Non-causality test results

Null Hypothesis	Chi-square	Probability	Conclusion
LNCDS does not cause LNSELL	18.96844	0.0042	Reject Ho
LNSELL does not cause LNCDS	17.75504	0.0069	Reject Ho

According to Table 2 there is a bidirectional causality relationship between variables. Foreign investors perceive sovereign CDS premiums as an indicator of risk and make SELL decisions by following sovereign CDSs. Capital outflows which stem from CDS premium increase will cause a plunge in stock market. Stock market decline will cause sovereign CDS premium to increase further. As it is discussed above since foreign investors have %65 of Turkish stock market in terms of market capitalization, such an outflow could generate a crisis or could cause crisis to become worsen. From another perspective sales of foreign investors could also affect transactions of domestic investors which could create a panic in stock market. This could also create an increase in sovereign CDS premium.

4. Conclusion

With the financial liberalization, crises have become more visible. After that time some authors have asserted that foreign investor transactions cause emerging economies to experience financial crises. In this study the interaction between sovereign CDS premiums and SELL transactions of foreign investors is examined. Study uses data of Turkey where % 65 of stock market capitalization is owned by foreign investors and financial crises are frequently experienced. At the end of the study a bidirectional causality relationship is found between variables. This could be evaluated as: Foreign investors perceive sovereign CDS premiums as a factor indicating risk and make sales based on them. Furthermore sales of foreign investors could generate a panic in stock market and may cause sovereign CDS premium to increase further. In further studies same relationship could be investigated by taking both SELL transactions and BUY transactions of foreign investors. Moreover the interaction between transactions of domestic investors and transactions of foreign investors could be investigated. By this way existence of herding behavior between investors could be questioned.

REFERENCES

- Alper, Emre, Forni, Lorenzo and Gerard, Marc.2012. "Pricing of Sovereign Credit Risk: Evidence From Advanced Economies during Financial Crisis". *IMF Working Paper*.
- Baker, Kent and Filbeck, Greg, 2015.*Investment Risk Management*, New York: Oxford University Press
- Biglaiser, Glen, Hicks,Brian And Huggins, Caitlin. 2008. "Sovereign Bonds Ratings and Democratic Advantage Portfolio Investment In The Developing World". *Comparative Political Studies*, 41(8), 1092-1116.
- Cai, Peilin, Kim, Suk-Joong and Gan, Quan.2016. "The Effect of the sovereign credit rating on Foreign Direct Investment". *15th World Business Research Conference*, 1–34.
- Emara, Noha and El Said, Ayah.2015. "Revisiting Sovereign Ratings, Capital Flows and Financial Contagion in Emerging Markets". *World Economic Research Institute*, 1(2), 3-22,
- Gande, Amar and Parsley, David.2004. Sovereign credit ratings and international portfolio flows, retrieved October 10, 2019, From: <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2004/ecbimf/pdf/parsle.pdf>, (2004)
- İkizlerli, D. And Ülkü, N.2011. Political Risk and Foreigner's Trading: Evidence from an Emerging Stock Market, *Emerging Market Finance and Trade*. 48(3), 106-121.
- Körner, Finn Marten and Trautwein, Hans-Michael.2014."Sovereign Credit Ratings and the Transnationalization of Finance – Evidence from a Gravity Model of Portfolio Investment" *Economics Discussion Papers*" retrieved October 20, 2019, from <https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.5018%2Feconomics-ejournal.ja.2015-9>
- Stiglitz, Joseph, 2002. *Globalization and Discontents*, New York: W.W.Norton&Company.Inc
- Swamy, Vighneswara and Narayanamurthy, Vijayakumar.2018. "What drives the capital flows into BRICS economies?", *The World Economy*, 41(2), 519-549.

APPENDIX

CHECK FOR STABILITY CONDITION

Root	Modulus
0.903864	0.903864
0.880970	0.880970
-0.859587	0.859587
0.016204 - 0.855830i	0.855984
0.016204 + 0.855830i	0.855984
0.659677 - 0.520792i	0.840474
0.659677 + 0.520792i	0.840474
-0.643946 - 0.521898i	0.828881
-0.643946 + 0.521898i	0.828881
-0.062109 - 0.586552i	0.589831
-0.062109 + 0.586552i	0.589831
0.111780 - 0.556657i	0.567769
0.111780 + 0.556657i	0.567769
0.270486	0.270486

No root lies outside the unit circle.

VAR satisfies the stability condition.

CHECK FOR AUTOCORRELATION

Lags	LM-Stat	Prob
1	6.059791	0.1947
2	4.277454	0.3698
3	2.285257	0.6835
4	6.639052	0.1562
5	2.153483	0.7076
6	4.129064	0.3888
7	5.512867	0.2386
8	5.359316	0.2524
9	3.101378	0.5410
10	4.630199	0.3274
11	6.019063	0.1977
12	2.727543	0.6044

Probs from chi-square with 4 df.

Türkiye’de Döviz Kurundaki Değişimlerin İthal Girdi Maliyeti Üzerinden Üretici Fiyatlara Etkisi¹

Effect of Changes in Exchange Rate on Producer Prices through Imported Input Cost

Özcan KARAHAN, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Türkiye, okarahan@bandirma.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-1179-2125

Ali Selçuk GENCÜR, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Türkiye, agencur@bandirma.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-8957-6783

Öz: Uluslararası sermaye hareketlerinin hızla artması ile birlikte döviz kurları gelişmekte olan ülkelerde fiyat seviyesini etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Öyle ki, bu süreçte döviz kurundaki dalgalanmalar ithal edilen girdi maliyetleri üzerinde oluşturduğu etkiler yolu ile yurt içi fiyat seviyesinde ciddi istikrarsızlıklara yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde üretim sürecinde kullanılan sermaye ve ara mallarının büyük bir kısmı yurt dışından ithal edilmektedir. Böylece kur değişimleri hızla yurt içindeki üretim malları fiyatlarına yansyarak fiyat istikrarını hedefleyen merkez bankası politikalarının etkinliğini azaltmaktadır. Literatürde kur geçişkenliği sürecine ilişkin yapılan bu tespitler araştırmamız kapsamında Türkiye ekonomisi örneğinden hareketle analiz edilmiştir. Bu çerçevede kur değişimlerinin üretim malı fiyatları üzerinde yarattığı etkiler aylık veriler kullanılarak 2006 ile 2017 yılları arasındaki dönem için incelenmiştir. Ampirik yöntem olarak Etki-Tepki Fonksiyonu (Impulse Response Function) ve Varyans Ayırıştırması (Variance Decomposition) tekniklerini içeren VAR (Vector Autoregression) modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, kur değişimlerinin ithal girdi maliyetleri üzerinden üretim malları fiyatlarını etkilediğini göstermiştir. Bu durum Türkiye’de uygulanmakta olan Enflasyon Hedeflemeli Para Politikasının başarısını olumsuz yönde etkileyecek çok önemli riskler yaratmaktadır. Bunun için Türkiye’de para politikası uygulamaları belirlenirken döviz kurundaki değişimleri kontrol edebilecek şekilde tasarlanmasına büyük bir ihtiyaç vardır.

Anahtar Sözcükler: Döviz Kuru, Fiyatlar Genel Seviyesi, Türkiye, VAR Modeli

JEL Sınıflandırması: F31, E31, C22

Abstract: With the increase in international capital movements, exchange rates have become an important factor affecting the price level in developing countries. In this process, the changes in the exchange rate cause serious instability in the price level through the effects on imported input costs. Imported capital and intermediary goods in developing countries are the most important inputs of the production goods process. Therefore, exchange rate changes are rapidly reflected in the prices of domestic production goods, thus reducing the effectiveness of central bank policies aiming price stability. In the literature, these determinations made regarding the exchange rate pass-through process have been investigated departing from the example of our research within the scope of Turkey's economy. In this context, the effects of exchange rate changes on prices of production goods were analysed for the

¹ Bu çalışmada, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda, Prof. Dr. Özcan Karahan danışmanlığında Ali Selçuk Gencür tarafından yürütülen “Türkiye’de Döviz Kuru Geçişkenliği” başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 25 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 4 Şubat / February 2020

period between 2006 and 2017 by using monthly data. As an empirical method, Vector Autoregression (VAR) method including Impulse Response Function and Variance Decomposition techniques were used. The results show that exchange rate changes affect the prices of production goods over imported input costs. This situation created major risks that will adversely affect the success of the Inflation-Targeted Monetary Policy being implemented in Turkey. Therefore, there is a great need to control the changes in the exchange rate while designing monetary policy instruments in Turkey.

Keywords: Exchange Rate, General Price Level, Turkey, VAR Model

JEL Classification: F31, E31, C22

1. Giriş

Ekonomik globalleşmenin hızla artması ile birlikte uluslararası sermaye hareketlerinin hacmi büyük boyutlara ulaşmıştır. Böylece uluslararası sermaye hareketlerinin yarattığı dış şoklara karşı ülke ekonomileri aşırı duyarlı hale gelmiştir. Öyle ki, günümüzde birçok makroekonomik göstergenin oluşumunda küresel düzeydeki değişimler önemli derecede rol oynamaktadır. Bu süreçte döviz kurlarındaki değişimler ülkelerin iç ekonomik gelişmelerini etkileyen önemli bir dinamik olarak ortaya çıkmıştır. Döviz kurundaki değişimler özellikle fiyat seviyesinde önemli dalgalanmalara neden olabilmektedir. Döviz kuru seviyesindeki değişimler çeşitli kanallarla ülkedeki fiyat düzeyini etkileyebilmektedir. “Döviz Kuru Geçişkenliği” (Exchange Rate Pass-through) kavramı ile ifade edilen bu süreç enflasyonun dinamiklerini açıklamak için oluşturulan modellerde çok önemli bir yer bulmuştur.

Yukarıda belirlendiği şekilde kur seviyesindeki dalgalanmalar fiyatları etkileyen önemli bir faktör haline dönüşürken, bu durum hiç şüphesiz fiyat istikrarını hedefleyen merkez bankalarının para politikası uygulamalarını da yakından etkilemiştir. Özellikle merkez bankalarının son dönemde uyguladıkları enflasyonla mücadele politikaları döviz kurlarında yaşanan değişimlere oldukça duyarlı olmaya başlamıştır. Gerçekten de enflasyon hedeflemeli para rejiminin uygulandığı ülkelerde kur geçişkenliği olgusunun büyük önem kazandığı görülmektedir. Öyle ki, ampirik çalışmaların büyük bir bölümü döviz kuru geçişkenliğinin derecesi ile enflasyon hedeflemeli istikrar programının etkinliği arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bunun sonucunda döviz kurlarındaki değişimlerin fiyatlara geçişkenliğinin büyük olduğu ülkelerde enflasyon hedeflemeli istikrar programının uygulamasında güçlükler yaşanmaya başlamıştır.

Türkiye uzunca bir süre sabit döviz kuru sistemine dayalı olarak para politikası stratejisini tercih etmiştir. Ancak, 2001 yılından sonra örtük biçimde, 2006 yılından itibaren ise açık bir şekilde Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Programı uygulanmaya başlamıştır. Böylece, enflasyon oranının kontrol altında tutulması dolayısı ile fiyat istikrarı temel hedef olarak seçilmiştir.

Ayrıca bu amaç çerçevesinde faiz oranları önemli bir politika aracı olarak kullanılırken döviz kuru ise serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Buna göre faiz oranları ile toplam talep kontrol altına alınarak fiyatlar genel seviyesi yönetilmeye çalışılmıştır. Ancak döviz kuru geçişkenliğinin yüksek olduğu durumlarda serbest dalgalanmaya bırakılan kur hareketleri fiyatlar genel seviyesinde büyük istikrarsızlıklar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Böylece kur geçişkenliği olgusu Türkiye’de Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Programı’nın etkin bir biçimde uygulanmasını engelleyecek önemli bir risk yaratma potansiyeline sahiptir.

Yukarıda ortaya konan tespitlerden hareketle, çalışmamızın amacı Türkiye’de yaşanan kur geçişkenliği sürecini analiz ederek uygulanmakta olan Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Politikalarının etkinliğine ilişkin yarattığı riski belirlemektir. Bu çerçevede kur değişimlerinin ithal girdi maliyetleri yolu ile fiyatlar genel seviyesi üzerinde yarattığı etkiler 2006 ile 2017 yılları arasındaki dönem için Vektör Otoregresif (Vector Autoregressive -VAR) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, özellikle 2006 tarihinden itibaren açık bir biçimde uygulanan, Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Programı’nın etkinliğine ilişkin çok önemli çıkarımlar yapmamıza imkân vermiştir. Çalışmada kur değişimlerinin fiyatlar genel seviyesi üzerinde, ithal girdi maliyetleri yolu ile yarattığı etki açıkça ortaya konmuştur. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’ nın (TCMB) Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Programını uygularken karşı karşıya kaldığı riskleri yönetmek için uygulaması gereken politikalara ilişkin çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Böylece araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve buna dayalı olarak geliştirilen önerilerle TCMB’nin Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Programı çerçevesinde gerçekleştirdiği politikaların etkinleştirilmesine katkı sunulması hedeflenmektedir.

2. Literatür Araştırması

Döviz kurundaki değişimlerin yurt içi fiyatlarda artış yaratarak enflasyona yol açma süreci iktisat literatüründe “Döviz Kuru Geçişkenliği” (Exchange Rate Pass-through) kavramı ile ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi bu kavram ulusal paranın yabancı paralar ile değişim oranında meydana gelen bir dalgalanmanın yurtiçi enflasyon oranı üzerinde yarattığı etkilere işaret etmektedir. Literatür incelendiğinde bu sürecin dinamiklerini anlamaya yönelik birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar sonucunda, kullanılan veri ve ekonometrik yöntemlerdeki farklılık nedeni ile kur geçişkenliğinin derecesine ilişkin değişik bulguların elde edildiği de görülmektedir. Ayrıca araştırma yapılan ülkelerde uygulanan iktisat politikalarındaki farklılıkların ortaya çıkardığı değişimlerde kur geçişkenliği derecesinin belirlenmesinde farklı sonuçların bulunmasına yol açabilmektedir. Bu bölümde literatürde elde edilen söz konusu sonuçlar gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke koşulları çerçevesinde yapılan

çalışmalar bağlamında ortaya konmuştur. Ayrıca bu bölümün son kısmında Türkiye'ye yönelik çalışmalarda gözden geçirilmiştir.

Kur geçişkenliği sürecini araştırmaya yönelik gerçekleştirilen ilk çalışmalarda kurlardaki dalgalanmaların dış ticaret fiyatları üzerinde yarattığı etkiler daha çok ele alınmıştır. Böylece döviz kuru geçişkenliği süreci, döviz kurundaki bir birimlik değişimin ithal ürünlerin ulusal para cinsinden yurt içindeki satış fiyatlarında yol açtığı dalgalanma ile ortaya konmuştur. Daha sonra ise kur geçişkenliğinin ifade ettiği süreç daha geniş bir çerçevede ele alınarak dış ticaret fiyatlarındaki değişimin hem üretici ve hem de tüketici fiyatlar genel seviyesi üzerinde yarattığı etkiler bağlamında incelenmiştir. Başka bir ifade ile literatürde ilk çalışmalar döviz kuru değişim oranının ithalat fiyatlarına yaptığı etkiler çerçevesinde incelenirken daha sonra üretici ve tüketici fiyatları üzerinde oluşturduğu etkiler modele katılarak analiz daha da geliştirilmiştir. Buna göre kur değişimlerinin yurt içi fiyatlara etkisi çerçevesinde bir kısım çalışma yurt içi Tüketici Fiyat Endeksini (TÜFE) esas alırken diğer bir grup çalışma ise daha doğrudan etkileri yansıttığı için yurt içi Üretici Fiyat Endeksini (ÜFE) esas almıştır.

Literatür incelendiğinde gelişmiş ülkeler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar da döviz kuru geçişkenliği sürecinin dinamiklerine ilişkin önemli bazı tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Campa ve Goldberg (2002) kurlardan yurt içi fiyatlara geçiş etkisini 25 OECD ülkesi üzerinde 1975 ile 1999 yılları arasındaki dönem için analiz etmiştir. Bulgular kısa dönemde kur değişimlerinden fiyatlara geçiş etkisinin uzun döneme göre düşük olduğunu göstermiştir. Ancak uzun dönemde kur geçişkenliği artsa da tam bir kur geçişkenliğinden söz etmek mümkün değildir. Bailliu ve Fujii (2004) döviz kuru değişimlerinin yurt içi fiyatlara geçiş etkisini 11 sanayileşmiş ülke için 1977 ve 2001 yıllarına ait verileri kullanarak panel analiz yöntemi ile tahmin etmiştir. Sonuçlar ithalat, üretici ve tüketici fiyat indekslerine döviz kuru geçiş etkisinin zaman içinde azaldığını göstermiştir. Bu bulguların ortaya çıkmasında ilgili ülkelerde uygulanan para politikasının sebep olduğu düşük enflasyon ortamının büyük rol oynadığı belirlenmiştir. An (2006) Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kanada, İtalya, İngiltere, Finlandiya, İsveç ve İspanya'dan oluşan 8 ülkede kur geçişkenliği sürecini VAR yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada 1976 ile 2005 yılları arasındaki aylık verilerden yararlanılmıştır. Sonuçlar kur geçişkenlik etkisinin gerek büyüklük gerekse hız bazında zaman içinde zayıfladığını belirlenmiştir. Son dönemde Liu ve Liu (2014) Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Çin ekonomilerinde kur değişimlerinin tüketici fiyatları üzerindeki asimetric etkilerini incelemiştir. Bu çerçevede Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model) kullanılarak 1994 ile 2010 yılları arasındaki veriler analiz edilmiştir. Bulgular hiçbir ülkede kur

değişimlerinin yurt içi fiyatlara tam olarak yansımadığını göstermiştir. Kiliç (2016) Almanya, Birleşik Krallık, Kanada, Almanya, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 1975 ile 2009 yılları arasındaki çeyreklik verilerden yararlanarak kur geçişkenliği sürecini araştırmıştır. Elde edilen veriler kur değişimleri ile fiyat değişimleri arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yoğunlaşan çalışmalarda da kur geçişkenliği sürecinin büyüklüğü ve zaman içinde gelişimine ilişkin önemli tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, dış kaynaklara bağımlılık olgusu, iktisat politikalarının yarattığı etkiler ve zaman içinde yaşanan yapısal dönüşümlerde bu ülkelerde kur değişimlerinin yurt içi fiyat seviyesine geçiş derecesini etkileyebilmektedir. Barhoumi (2006) döviz kurunun ithalat fiyatlarına geçiş etkisini geliştirmekte olan yirmi dört ülkeden oluşan bir grup üzerinde analiz etmiştir. Analiz dönemi 1980 ve 2003 yılları arasındaki süreci kapsamıştır. Modeldeki değişkenler nominal döviz kuru, rakip ürün fiyatları, ihracatçı maliyetleri ve talep koşullarını belirleyen göstergelerden oluşmuştur. Bulgular özellikle uzun dönemde kurlardaki değişimin fiyatlar üzerine önemli derece de yansıdığını göstermiştir. Duasa (2009) reel döviz kur seviyesindeki değişimlerin ithalat ve ihracat fiyatları üzerindeki etkisini Malezya ekonomisi için araştırmıştır. Dışa açık küçük bir ekonomi olarak kur şoklarına Malezya ekonomisinin aşırı duyarlı olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme modeli kullanılarak (VECM) 1999 ile 2006 yılları arasındaki aylık verilerden yararlanılmıştır. Ampirik sonuçlar reel döviz kurundaki değişimlerin ithal ve ihraç fiyatlarını büyük oranda etkileyerek yurt içi fiyat seviyesine yansıdığını göstermiştir. Öte yandan, Beirne ve Bijsterbosch (2011) merkezi ve doğu Avrupa'da bulunan yedi ülkede kur geçişkenliği sürecini analiz etmişlerdir. Çalışmada VAR ve VECM Modelleri kullanılarak 1995 ile 2008 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Tüketici fiyatları, üretici fiyatları, petrol fiyatları, nominal kur değerleri ve endüstriyel üretim göstergeleri değişken olarak kullanılmıştır. Bulgular kur geçişkenliği sürecinin farklı oranlarda da olsa yaşandığını ortaya koymuştur. Ülkeler arasında kur geçişkenliğinin dercesine ilişkin yaşanan farklılıkların ise ülkelerde izlenen farklı döviz kuru rejiminden kaynaklandığı belirlenmiştir. Jimborean (2013) merkezi ve doğu Avrupa'da bulunan on ülkede kur seviyesindeki değişimlerin fiyatlar üzerine etkisini analiz etmiştir. Çalışmada dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve bu şekilde 1996 ile 2011 yılları arasındaki çeyreklik verilerden yararlanılmıştır. Kur değişimlerinin en büyük etkiyi önce ithal fiyatları üzerinde daha sonra da üretici ve tüketici fiyatları üzerinde oluşturduğu belirlenmiştir. Son olarak Shaikh ve Hussain (2015) döviz kuru geçişkenliği sürecini Pakistan ekonomisi için 2005 ile 2011 yılları arasındaki dönemde yer alan aylık verileri

kullanarak VAR yöntemi ile analiz etmişlerdir. Ampirik bulgular kur geçişkenliğinin üretici fiyatlarına daha yüksek, tüketici fiyatlarına ise daha düşük derecede yansındığını göstermiştir

Döviz kuru geçişkenliğinin analizine ilişkin olarak Türkiye ekonomisi üzerinde de önemli sayıda çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Değişik yöntemler kullanılarak farklı dönemlere ilişkin yapılan bu çalışmalarda genel olarak kur geçişkenliğinin varlığı tespit edilmiştir. Işık ve Işık (2004) Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon değişkenleri arasında eşbütünleşik bir durum olup olmadığını araştırmışlardır. Bunun için 1982 ile 2003 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler analiz edilmiştir. Ekonometrik yöntem olarak Johansen Çoklu Eşbütünleşme Yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçları döviz kuru ile enflasyon arasında uzun dönemli bir etkileşim olduğunu göstermiştir. Özçiçek (2007) Türkiye’de kur değişimlerinin toptan ve tüketici fiyatları üzerine etkisini incelemiştir. Bunun için 1982 ile 2002 yılları arasındaki aylık veriler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak VAR modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye’de yaşanan yüksek kur geçişkenliğinin özellikle 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerden kaynaklandığı bulunmuştur. Peker ve Görmüş (2008) Türkiye’de döviz kurunun enflasyonist etkilerini 1987 ile 2006 dönemi içinde VAR yöntemini kullanarak incelemiştir. Sonuçlar Türkiye’de fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan değişmelerin döviz kuru hareketlerine oldukça duyarlı olduğunu ortaya koymuştur.

Son dönemde Türkiye üzerine gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili olarak, Dedeoğlu ve Kaya (2014) döviz kuru geçişkenliği sürecini 1995 ile 2012 yılları arasındaki aylık veriler için VAR yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Sonuçlar kur geçişkenliğinin tüketici fiyatları yerine daha çok üretici fiyatları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca Türkiye’nin enflasyon hedeflemeli istikrar programına geçmesi ile birlikte kurların fiyatlar üzerindeki etkisinin hızla azaldığını göstermiştir. Ergin (2015) Türkiye’de döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile 2005 ile 2014 dönemleri içindeki aylık verileri kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda döviz kurunun enflasyon üzerinde yarattığı etkinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kur değişimlerinin ağırlıklı olarak ithalat fiyatları kanalı ile gerçekleştiği ortaya konmuştur. Son olarak Karahan (2017) kurlardaki değişimin tüketici fiyatları üzerinde yarattığı etkiyi Türkiye’de enflasyon hedeflemeli rejimin açık bir biçimde uygulanmaya başlandığı 2006 öncesi ve sonrasında analiz etmiştir. Bunun için 1995 ve 2000 ile 2006 ve 2014 yılları arasındaki aylık verileri Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model) çerçevesinde incelemiştir. Sonuçlar Türkiye’de 2006 yılından itibaren açık bir biçimde uygulanmış olan

enflasyon hedeflemeli para programının kur geçişkenliğinin hem hızını hem de derecesini düşürdüğünü göstermiştir.

3. Veri ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmamızda döviz kuru geçişkenliği süreci, kur değişimlerinin ithal girdi fiyatları üzerinden üretici fiyatlarına etkisi bağlamında, tahmin edilmiştir. Bu çerçevede nominal kur seviyesi, genel ithalat birim değer endeksi ve genel üretici fiyat endeksi verileri kullanılmıştır. Dış Ticarete kullanılan para birimleri içinde en çok kullanılan ABD doları ve Avrupa para birimi Euro olduğu için, Nominal kur (NKUR), aylık ortalama nominal efektif ABD Doları / Türk Lirası kuru ile nominal efektif Euro / Türk Lirası kurunun aritmetik ortalaması hesaplanarak elde edilmiştir. Genel İthalat Birim Değer Endeksi değişkeni (PMGEN), ithalat fiyatlarını temsil etmesi amacıyla kullanılmıştır. Kur geçişkenliği mekanizmasının işleyişini tespit edebilmek için TL cinsinden hesaplanmıştır. Genel Üretici Fiyat Endeksi (UFEGEN) değişkeni, yerel fiyatları temsil etmesi amacıyla kullanılmıştır. Her iki endeks değeri için 2010 yıllı temel yıl olarak ele alınmıştır. Nominal kur verisi Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na ait Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden elde edilmiştir. Diğer veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun veri tabanından sağlanmıştır. Sözü edilen bütün değişkenler logaritmaları alınarak analize katılmıştır.

Araştırmada kur (NKUR) değişimlerinin genel ithalat birim değer endeksi (PMGEN) üzerinden tüketici fiyat endeksini (UFEGEN) nasıl etkilediği araştırılmıştır. Her ne kadar kullanılan ampirik yöntemde bir nedensellik kısıtı ortaya konmasa dahi değişkenler arasındaki ilişkinin aşağıda belirlendiği şekilde gerçekleşmesi beklenmektedir.

$$NKUR \uparrow \rightarrow PMGEN \uparrow \rightarrow UFEGEN \uparrow \quad (1)$$

Ampirik analiz yöntemi olarak Sims (1980) tarafından ortaya konan Vektör Otoregresif (Vector Autoregressive -VAR) yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen Etki-Tepki Fonksiyonu (Impulse-Response Function) ve Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu yaklaşımda oluşturulan VAR modelinin tahmin edilmesi sonucu elde edilen artıkların iki farklı teknikle analiz edilmesiyle söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin niteliği hakkında yorumlar yapılmaktadır. Buna göre, Etki-Tepki Analizi çerçevesinde tahmin edilen VAR modeli hata terimi değerlerindeki bir birimlik değişikliğin modeldeki diğer değişkenlerin hata terim değerlerindeki tepkileri üzerinden

değerlendirilmektedir. Öte yandan, Varyans Ayrıştırması tekniğinde ise veri bir zaman aralığında değişkenlerden birinin hata teriminde meydana gelen bir şok nedeniyle diğer değişkenin hata terimindeki yüzde değişimler ortaya konarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Sonuçta bu teknikler sayesinde model içindeki değişkenler arasındaki bağlantılar her hangi bir teorik kısıtlmaya tabi tutulmadan analiz edilerek, söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya konmaktadır.

Yukarıda belirlenen ampirik metodoloji çerçevesinde tahmin edilen ekonometrik model aşağıdaki gibi belirlenebilir.

$$NKUR_t = E_{t-1} [NKUR_t] + \varepsilon_t^{NKUR} \quad (2)$$

$$PMGEN_t = E_{t-1} [PMGEN_t] + \alpha_1 \varepsilon_t^{NKUR} + \varepsilon_t^{PMGEN} \quad (3)$$

$$UFEGEN_t = E_{t-1} [UFEGEN_t] + \delta_1 \varepsilon_t^{NKUR} + \delta_2 \varepsilon_t^{PMGEN} + \delta_3 \varepsilon_t^{UFEGEN} \quad (4)$$

Eşitliklerde ε_t^{NKUR} nominal döviz kuru şokunu, ε_t^{PMGEN} genel ithalat birim değer endeksinde oluşan şoku, ε_t^{UFEGEN} ise genel üretici fiyat endeksi şokunu temsil etmektedir.

4. Ampirik Sonuçlar

Araştırma kapsamında ampirik analiz yapılabilmesi için verilerin durağanlıklarının birim kök testler ile belirlenmesi oldukça önemlidir. Bunu için çalışımızda kullanılan Nominal Kur (NKUR), Genel İthalat Birim Değer Endeksi (PMGEN) ve Genel Üretici Fiyat Endeksi (UFEGEN) değişkenlerinin durağanlıkları sırası ile Dickey and Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) ve Phillips-Perron (Phillips Perron–PP) birim kök testi uygulanarak belirlenmiştir. Buna göre elde edilen birim kök test sonuçları Tablo 1’ de sunulmuştur. Görüldüğü gibi bütün değişkenlerin, logaritmaları alındıktan sonra, düzey değerinde durağan olmadığı dolayısıyla birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Ancak bütün değişkenlerin logaritmik değerlerinin birinci farkı alınarak birim kök testi uygulandığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları görülmüştür.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Seviye	1. Fark	Seviye	1. Fark
NKUR	-2.2011	-9.1444*	-1.7834	-8.9439*
UFEGEN	-2.8095	-7.3514*	-2.8796	-7,2672*
PMGEN	-2.2631	-9.5677*	-2.8387	-9.5990*

Not: * simgesi %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

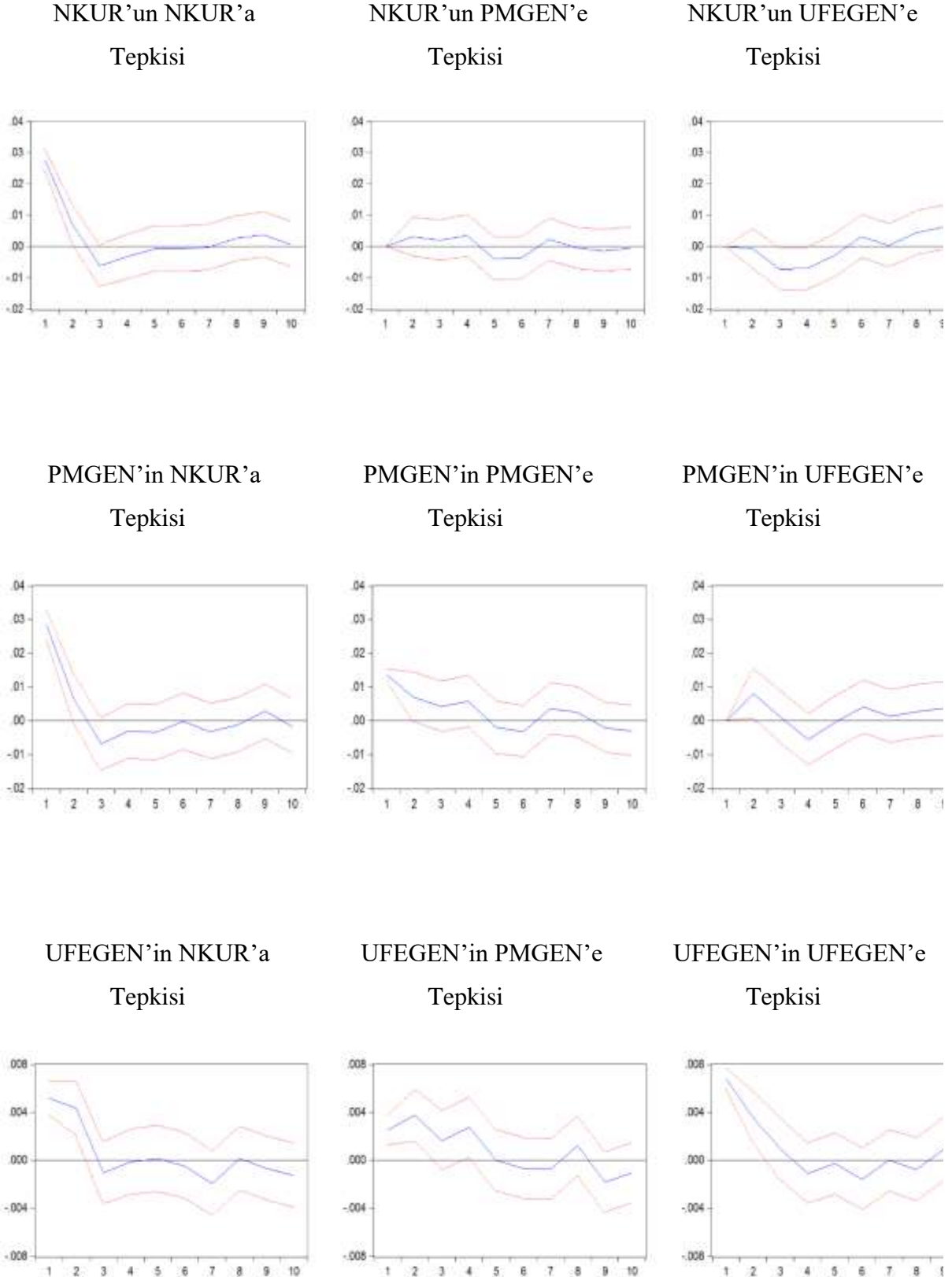
Değişkenlerin aynı derecede durağan oldukları belirlendikten sonra VAR modeli çerçevesinde analizin gerçekleştirilebilmesi için uygun gecikme uzunluklarının bulunması gerekmektedir. Çeşitli bilgi kriterlerine göre belirlenmiş uygun gecikme sayısı Tablo 2’de gösterilmiştir. FPE ve AIC’nin gösterdiği 3, SC’nin ve HQ’nin gösterdiği 1 gecikme sayıları modelde test edildiğinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunuyla karşılaşmıştır. Olabilirlik Oranı LR Test Kriterinin gösterdiği 12 gecikme sayısı model için uygun gecikme uzunluğu olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Modelin Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Sayısının Analizi

Gecikme	Log L	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1061.952	NA	1.91e-11	-16.16721	-16.10137	-16.14046
1	1093.427	61.02804	1.36e-11	-16.51034	16.24697*	16.40332*
2	1107.417	26.48467	1.26e-11	-16.58652	-16.12561	-16.39924
3	1121.788	26.54808	1.16e-11*	16.66852*	-16.01008	-16.40097
4	1128.321	11.76822	1.20e-11	-16.63085	-15.77488	-16.28303
5	1134.735	11.26156	1.25e-11	-16.59137	-15.53787	-16.16329
6	1143.913	15.69379	1.25e-11	-16.59409	-15.34305	-16.08574

7	1149.704	9.636215	1.32e-11	-16.54509	-15.09652	-15.95647
8	1162.031	19.94987	1.26e-11	-16.59589	-14.94979	-15.92701
9	1164.536	3.938715	1.40e-11	-16.49673	-14.65309	-15.74758
10	1171.869	11.19633	1.45e-11	-16.47129	-14.43012	-15.64187
11	1181.951	14.92940	1.44e-11	-16.48779	-14.24909	-15.57811
12	1193.503	16.57941*	1.40e-11	-16.52677	-14.09053	-15.53682

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra bu gecikme uzunluğuna göre tahmin edilen VAR modeli çerçevesinde Etki-Tepki analizi yapılmıştır. Buna göre modelimizin elde edilen Etki Tepki Fonksiyon Grafikleri Şekil 1’de gösterilmiştir. Kur’un (NKUR) hem genel ithalat birim değer endeksi (PMGEN) hem de genel üretici fiyat endeksine (UFEGEN) karşı verdiği tepkiler, sıfır çizgisi ile belirlenen güven aralığının içinde kaldığı için, istatistiksel olarak anlamsızdır. Öte yandan PMGEN’in NKUR şokuna karşın ilk iki dönem pozitif tepki verdiği görülmektedir. UFEGEN şokuna karşı verdiği tepki ise istatistiki olarak anlamsızdır. UFEGEN, NKUR şokuna karşı ilk dönem pozitif tepki verirken, PMGEN şokuna karşı da aynı şekilde ikinci döneme kadar pozitif tepki vermektedir. Bu durum kur değişimlerinin hem doğrudan hem de modelimizde belirlendiği şekilde ithalat birim değer endeksi üzerinden genel üretici fiyat endeksini etkilediğini göstermektedir. Böylece, etki tepki fonksiyonlarına ait grafikler incelendiğinde, döviz kurunda meydana gelen değişmelerin üretici fiyatlarına ithalat birim değer endeksi üzerinden yansımaları sürecinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile ithal girdi maliyetleri üzerinden döviz kuru geçişkenliği kanalının işlediği belirlenmektedir.

Şekil 1. Etki Tepki Fonksiyonları Grafiği

Çalışma kapsamında oluşturulan VAR modeli çerçevesinde Varyans Ayrıştırması analizi de yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. NKUR'daki değişimler incelendiğinde, ilk ay

%100' oranıyla başlayarak onuncu aya kadar gelişen süreçte % 78,64 oranına kadar gerilese de kur seviyesindeki değişimlerin daha çok kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Buna göre NKUR'un en dışsal değişken olduğunu sonucuna varılabilir. Öte yandan PMGEN'deki değişimlere bakıldığında en belirleyici etki NKUR tarafından gelmektedir. PMGEN birinci ayda % 81.41'nin onuncu ayda ise % 66.97 oranında NKUR tarafından belirlenmektedir. Böylece NKUR'un PMGEN üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. UFEGEN'inde meydana gelen değişimler incelendiğinde ise süreç içerisinde % 33'lük bir ortalama oran ile NKUR'un büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmektedir. Öte yandan süreç içerisinde UFEGEN üzerinde hem NKUR hem de PMGEN'in etkisinin olduğu görülmektedir. NKUR'un etkisi birinci ayda % 33.70 oranı ile başlayıp onuncu ayda % 33.77 seviyesine ulaşmaktadır. PMGEN'nin etkisinin de zaman içinde artarak önemli bir seviyeye ulaşmaktadır. Buna göre PMGEN'in birinci ayda % 8.11' olan etki oranı onuncu ayda % 24,15 seviyesine ulaşmaktadır. Buna göre kurdan başlayarak ithal fiyatları kanalıyla üretici fiyatları üzerinde yaratılan etkiye ilişkin belirgin bir kanıt bulunmuştur. Böylece, tıpkı etki tepki fonksiyonu analizinde olduğu gibi, varyans ayrıştırması analizi de ampirik model çerçevesinde belirlenen ithal girdi maliyetleri üzerinden döviz kuru geçişkenliğinin Türkiye'de işlediğini göstermektedir.

Tablo 3. Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları

Döviz Kurunun Varyans Ayrıştırması (NKUR)				
Dönem	Standart Hata	NKUR	PMGEN	TUFEGEN
1	0.027573	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.028713	98.74177	1.213163	0.045066
3	0.030296	92.80842	1.549229	5.642350
4	0.031471	87.06476	2.675392	10.25985
5	0.031851	85.06382	4.097832	10.83835
6	0.032223	83.15983	5.252295	11.58788
7	0.032305	82.74116	5.718115	11.54073

8	0.032714	81.35584	5.592684	13.05148
9	0.033544	78.66028	5.475545	15.86418
10	0.033554	78.64533	5.491309	15.86337
Genel İthalat Birim Değer İndeksi Varyans Ayrıştırması (PMGEN)				
Dönem	Standart Hata	NKUR	PMGEN	UFEGEN
1	0.031463	81.41429	18.58571	0.000000
2	0.033841	74.24616	20.20724	5.546599
3	0.034807	74.07971	20.60600	5.314289
4	0.035847	70.58232	21.96019	7.457494
5	0.036073	70.64074	21.98373	7.375539
6	0.036436	69.24387	22.31441	8.441719
7	0.036778	68.70706	22.86865	8.424294
8	0.036988	68.05098	23.06004	8.888979
9	0.037338	67.35152	22.93481	9.713674
10	0.037509	66.97338	23.38100	9.645619
Genel ÜFE İndeksinin Varyans Ayrıştırması (UFEGEN)				
Dönem	Standart Hata	NKUR	PMGEN	UFEGEN
1	0.008936	33.70220	8.115708	58.18209
2	0.011202	36.38863	16.35070	47.26067
3	0.011411	35.90436	17.85984	46.23580

4	0.011788	33.65763	22.19054	44.15182
5	0.011792	33.64846	22.17389	44.17765
6	0.011927	33.06467	22.01592	44.91942
7	0.012106	34.65132	21.74949	43.59919
8	0.012194	34.16900	22.44622	43.38478
9	0.012384	33.44221	23.95143	42.60636
10	0.012512	33.77895	24.15403	42.06703

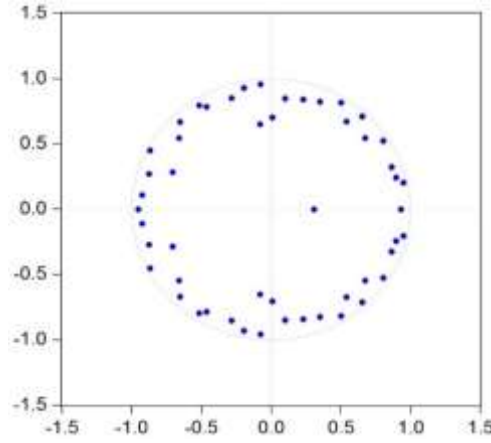
Buraya kadar elde edilen ampirik sonuçların güvenilirliği ancak kullanılan modelin bazı ekonometrik testler ile sınanması yolu ile sağlanabilir. Bu çerçevede ilk olarak değişkenlerin hata terimlerinin sabit varyansa sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Tahmin edilen modelin hata terimlerinde değişen varyans olup olmadığının tespit edilmesi için White Değişen Varyans testi uygulanmıştır. White testi kapsamında otokorelasyonun yokluğunu iddia eden sıfır hipotezine karşı var olduğunu iddia eden alternatif hipotez test edilmektedir. Tablo 4'deki White Testi sonuçlarına bakıldığında olasılık değerinin %5'ten büyük olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilemez. Bu durumda hata teriminde değişen varyans yoktur. Hata terimleri sabit varyanslıdır ve VAR modelinin koşullarından olan sabit varyanslı olma koşulu sağlanmıştır.

Tablo 4. White Testi Değişen Varyans Analizi Sonuçları

Ki-Kare	df	Olasılık
608.8595	612	0.5282

Tahmin edilen VAR modelinden elde edilen sonuçlarının güvenilir olabilmesi için, aynı zamanda modele ait karakteristik polinom köklerinin birim çember içerisinde yer alıp almadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Polinom köklerinin hepsi birim çemberin içinde olması durumunda VAR modelinin istikrarlı ve durağan olduğu varsayımı sağlanmış olmaktadır. Karakteristik polinom kökleri grafiği Şekil 2'de gösterilmiştir. Buradan görüldüğü

gibi karakteristik polinom kökleri birim çemberin içinde yer almaktadır. Dolayısı ile bu durum modelin istikrarlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun için kullanılan ampirik modelden tahmin elde edilen etki tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması sonuçları güvenilirdir.

Şekil 2. Karakteristik Polinom Kökleri Grafiği

Son olarak tahmin edilen modele ait hata terimi varsayımlarından otokorelasyon olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu varsayımın sağlanıp sağlanmadığı LM testi ile belirlenebilmektedir. LM testi çerçevesinde otokorelasyonun yokluğunu iddia eden sıfır hipotezine karşı var olduğunu iddia eden alternatif hipotez sınanmaktadır. Buna göre gerçekleştirilen modele ait otokorelasyon testi sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur. Tablodaki bütün olasılık değerleri %5 den büyüktür. Böylece H_0 Hipotezi reddedilemez. Bu durumda elde edilen sonuçlar hata teriminde otokorelasyonun olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Lagrange Çarpın Testi Otokorelasyon Analizi Sonuçları

Gecikme	LM istatistiği	Olasılık
1	3.761527	0.9264
2	7.338617	0.6019
3	9.07841	0.4301
4	13.68088	0.1341
5	11.22347	0.2607

6	11.26478	0.258
7	16.38504	0.0593
8	8.617692	0.4733
9	8.661553	0.4691
10	6.386118	0.7007
11	7.388028	0.5968
12	3.843311	0.9214

5. Sonuç

Türkiye de fiyat istikrarını sağlamak amacı ile 2006 yılından itibaren açık bir biçimde Enflasyon Hedeflemeli Para Programı uygulanmaktadır. Bu program çerçevesinde, döviz kuru serbest dalgalanmaya bırakılarak, sadece faiz politikası toplam talebi kontrol etmek için kullanılmaktadır. Böylece, kur geçişkenliği olgusundaki gelişmeler Türkiye’de uygulanan enflasyon hedeflemeli politikaların etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda döviz kuru geçişkenliği süreci analiz edilerek uygulanmakta olan Enflasyon Hedeflemeli İstikrar Politikalarının etkinliğine ilişkin yarattığı riskler araştırılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’de 2006 ile 2017 yılları arasındaki dönem için, kur değişimlerinin ithal girdi maliyetleri yolu ile üretici fiyatları üzerinde yarattığı etkiler, VAR yöntemi kullanılarak, analiz edilmiştir. Sonuçlar Türkiye de kur değişimlerinin ithal ürün değerini dalgalandırarak doğrudan Üretici Fiyat Endeksi üzerinde etki yarattığını göstermektedir. Bu durum Türkiye’de gerçekleştirilen ithalatın büyük kısmının ara ve sermaye malına dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkedeki üretim yapısının dış ara ve sermaye malına bağımlı olması kur değişimlerinin ithalat birim değer endeksi üzerinden Üretici Fiyat Endeksini etkilemesine yol açmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular Türkiye’de yaşanan enflasyonun dinamikleri ve Merkez Bankası tarafından uygulanan para politikasının etkinliği açısından önemli çıkarımlar ortaya koymaktadır. Buna göre Türkiye’de üretim yapısının dış girdiye bağımlı olması kurdaki değişimlerin üretim maliyetleri yolu ile enflasyon üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasına neden olmaktadır. Bu yüzden, öncelikli olarak uygulanacak yapısal politikalar ile üretim yapısının ithal girdiye bağımlılığı azaltılmalıdır. Öte yandan, Türkiye’de Merkez Bankasının

kurları tamamı ile serbest dalgalanmaya bırakarak fiyat istikrarını sağlaması mümkün değildir. Başka bir ifade ile merkez bankası toplam talebi kontrol altına almak için sadece politika faizini kullanarak kur değişimlerine kayıtsız kalmamalıdır. Politika yapıcılar, enflasyon hedeflemeli para politikası çerçevesinde kullandıkları uygulama seti içerisinde mutlaka döviz kurundaki meydana gelecek değişimleri kontrol altına alacak araçlara sahip olmalıdır. Bu bağlamda, özellikle kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerindeki hızlı değişimin yaratacağı döviz kuru dalgalanmalarının kontrol edilmesi, yurt içi fiyat istikrarının sağlanması için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- An, L. 2006. "Exchange Rate Pass-Through: Evidence Based on Vector Autoregression with Sign Restrictions". University Library of Munich, Germany, *MPRA Paper*, No: 527.
- Barhoumi, K. 2006. "Differences in Long Run Exchange Rate Pass-Through into Import Prices in Developing Countries: An Empirical Investigation". *Economic Modelling*, 23(6), 926-951.
- Bailliu, J., & Fujii, E. 2004. "Exchange Rate Pass-Through and the Inflation Environment in Industrialized Countries: An Empirical Investigation". *Bank of Canada Banque du Canada Working Paper*, No: 2004-21.
- Beirne, J., & Bijsterbosch, M. 2011. "Exchange Rate Pass-Through in Central and Eastern European EU Member States". *Journal of Policy Modelling*, 33(2), 241-254.
- Campa J. M. & Goldberg L. S. 2002. "Exchange Rate Pass-Through into Import Prices: A Macro or Micro Phenomenon?" *NBER Working Paper*, No: 8934.
- Dedeoglu, D & Kaya, H. 2014. "The Evolution of Exchange Rate Pass-Through in Turkey: Does Inflation Targeting Matters? *Afro Eurasian Studies Journal*, 3(1), 26-33.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. 1981. "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Duasa, J. 2009. "Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Import and Export: An Empirical Analysis". *Journal of Economic Cooperation and Development*. 30(3), 99-114.
- Ergin, A. 2015. "Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği". *Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(3), 13-29.
- Işık, N. Acar, D. & Işık, H. 2004. "Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 325-340.
- Jimborean, R. 2013. "The Exchange Rate Pass-Through in the New EU Member States". *Economic Systems*, 37, 302-329.
- Karahan, Ö. 2017. "Exchange Rate Pass-Through in Turkey before and After the Adoption of Inflation Targeting Regime". *Financial Assets and Investing*, 8(2), 37-48.
- Kiliç R. 2016. "Regime-dependent Exchange-Rate Pass-Through to Import Prices". *International Review of Economics and Finance*, 41, 295-308.
- Liu, Y. & Liu, J. (2014). "Asymmetric Effects of Exchange Rate Pass-Through: An Empirical Analysis among China, the United States and Japan". *Computer Modelling & New Technologies*, 18(7), 204-211.
- Özçiçek, Ö. 2007. "Türkiye'de Ekonomik Krizler Ve Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 71 – 80.
- Peker, O. & Görmüş, Ş. 2008. "Türkiye'de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 187-202.
- Phillips, P. C., & Perron, P. 1988. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75, 335-346.
- Shaikh, F.A., & Hussain, S.M. 2015. "Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Evidence from Pakistan". *Journal of Management Research*, 2(1), 22-35.
- Sims, C.A. 1980. "Macroeconomics and Reality". *Econometrica*, (48), 1- 48.

Türkiye’de Çevre Vergilerinin Çevresel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme¹

An Evaluation on The Environmental Impact of Environmental Taxes in Turkey

Şaban ERTEKİN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye, saban.ertekin@adu.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-3438-3196

Mehmet Metin DAM, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye, metindam@hotmail.com

Orcid No: 0000-0003-3980-7832

Öz: 21. yüzyılda çevre kirliliği ve küresel ısınma yoksulluk, açlık, terör, salgın hastalıklar gibi en önemli sorunlardan birisidir. Artık global bir sorun olarak kabul edilen çevre kirliliğinin temelinde sanayileşme ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak artan enerji ihtiyacı ve buna bağlı olarak artan fosil yakıt tüketimi, nüfus artış hızı, kentleşme gibi olgular yatmaktadır. Çevre sorunlarının ortaya çıkardığı negatif dışsallıkların ortadan kaldırılması veya insan ve çevre sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin minimize edilmesi için ulusal ve uluslararası ölçekte farklı mücadele yöntemleri benimsenmiştir. Türk Vergi Sistemi içerisinde çevre kirliliği ile mücadele de kapsamında yürürlüğe konulan ilk ve tek yürürlüğe konulan vergi Çevre Temizlik Vergisidir. Plastik Poşet Vergisi de yine bu kapsamda değerlendirilmelidir. Doğrudan çevresel bir vergi olmamakla birlikte, Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi ise yine tarife, oran, muafiyet ve istisnalar açısından çevresel katkılar sağladığından diğer çevresel vergiler olarak kabul edilmektedir. Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan çevre vergilerinin istenilen düzeyde çevresel etkiye sahip olamadıkları görülmektedir. Bu sebeple çevre kirliliği ile mücadele kapsamında diğer mali ya da piyasa araçları ile birlikte çevre vergileride etkin olarak kullanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sorunları, Çevre Vergileri, Çevre Temizlik Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi

JEL Kodları: F64, H23, P48

Abstract: In the 21st century, environmental pollution and global warming is one of the most important problems such as poverty, hunger, terror and epidemic diseases. On the basis of environmental pollution, which is now accepted as a global problem, phenomena such as increasing energy demand due to industrialization and technological development and increasing fossil fuel consumption, population growth rate, and urbanization are the underlying factors. Different methods of struggle have been adopted at national and international scale in order to eliminate negative externalities caused by environmental problems or to minimize the negative effects on human and environmental health. The first and only tax introduced in the Turkish Tax System within the scope of combating environmental pollution is the Environmental Cleaning Tax. Plastic Bag Tax should also be evaluated in this context. Although it is not a direct environmental tax, Motor Vehicle Tax and Special Consumption Tax are also considered as other environmental taxes since it provides environmental contributions in terms of tariff, rate, exemption and exceptions. It is seen that the environmental taxes included in the Turkish Tax System do not have

¹ Bu çalışma 1-3 Kasım 2019 tarihinden “3rd International Eurefe Congress” kongresinde sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 5 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 20 Şubat / February 2020

the desired level of environmental impact. For this reason, environmental taxes should be used effectively together with other financial or market instruments within the scope of the fight against environmental pollution.

Keywords: Environmental Problems, Environmental Taxes, Environmental Cleaning Tax, Motor Vehicles Tax

JEL Codes: F64, H23, P48

1. Giriş

Sanayi devrimi ile birlikte artan sanayileşme ve ekonomik büyüme hırsı, doğal kaynakların hızla tüketilmesine özellikle fosil yakıt kullanımının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Fosil yakıt kullanımının yaygınlaşması ise sera gazı emisyonlarının artması, küresel ısınma ve kuraklık gibi bir dizi çevresel sorunları veya çevre kirliliğini beraberinde getirmiştir. Çevre kirliliği kavramı genel olarak insanların ve doğadaki diğer tüm canlıların sağlığını ve ekolojik dengeyi bozulacak her türlü olumsuz etkiyi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Çevre kirliliğinin insan ve diğer canlılar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler 21. Yüzyılın ikinci yarısında büyük bir artış seyri izleyerek insan ve diğer canlıların yaşamlarının tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Ancak insanların söz konusu tehditleri fark etmesi oldukça yeni ve önemli bir konudur. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren çevre kirliliği endişe verici boyutlara ulaşarak dünya gündemine oturmuş ve bireyler için terör, yoksulluk, kuraklık gibi ivedilikle çözülmesi gereken bölgesel ve küresel nitelikteki sorun görünümünü almıştır.

Nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme gibi nedenlerle çevresel değerlerin erozyona uğraması, ekolojik dengenin bozulması ve çevre kirliliğinin artması ülkeleri çevrenin korunması konusunda birtakım önlemler almaya zorlamıştır. Alınan önlemlerin bir kısmı ulusal ölçekte kalırken, bazıları ise uluslararası düzeydedir. Çevre kirliliği ile uluslararası düzeyde yapılan mücadeleler ile Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslar arası kuruluşlar aracılığıyla yapılan faaliyetler kastedilmektedir. Uluslararası düzeyde çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadele kapsamında yapılan ilk faaliyet 1972 yılında Stockholm’de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Çevre Konferansıdır. Bu konferansta nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, artan fosil yakıt tüketimi, üretim ve tüketim teknolojilerindeki değişimin ortaya çıkardığı çevre ve çevre kirliliği, ilk kez uluslararası ölçekte tartışılmıştır. Konferans sonucunda çevre kirliliğinin tüm ülkeler tarafından tüm insanlığı tehdit eden küresel bir sorun olduğu ve çevre kirliliği ile birlikte küresel düzeyde mücadele edilmesine karar verilmiştir. İnsan ve Çevresi için Hareket Planı adıyla sunulan eylem planında bireylerin ve diğer canlıların sağlıklı bir çevrede yaşam hakkının olduğunu ve bu konudaki devletlerin yükümlükleri kamuoyuna deklare edilmiştir. Rio Konferansı 1983, Johannesburg Zirvesi 2002, BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 2012 ve 1987 Montreal Protokolü, 1992 İklim

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1996 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 1997 Kyoto Protokolü çevrenin korunmasına dönük diğer önemli toplantı ve sözleşmelerdir.

Ulusal düzeyde çevre kirliliği ile mücadele kapsamında piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisi tarafından farklı araç ve yöntemler kullanılmaktadır. Çevre vergileri, harçlar, vergi farklılaştırılması, sübvansiyonlar, geri dönüşüm, kirletme hakları ile yasal ve kurumsal standartlar kamu kesimi tarafından çevre kirliliği ile mücadelede kullanılan araçlardır. Karbon vergileri, enerji vergileri, ulaştırma vergileri, katı atık vergileri, ürün temelli vergiler, ambalaj vergileri her ülkede farklı şekillerde ve oranlarda uygulanan başlıca çevre vergileridir. Çevre vergileri ile üretici ve tüketicilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ve sosyal maliyet olarak kabul edilen negatif dışsallıkların içselleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu vergi türü ile çevre kirliliğine sebep olan mükelleflere salınacak çevre vergisi ile çevreye zararlı ekonomik faaliyetlerin azaltılması ve çevreye duyarlı üretim tekniklerinin geliştirmeleri öngörülmektedir.

Türkiye’de ise çevre kirliliği ile mücadelede çevre vergilerinin bir politika aracı olarak kullanılması oldukça yeni bir konudur. Doğrudan çevre kirliliği mücadele maksadıyla yürürlüğe giren ilk vergi Çevre Temizlik Vergisi’dir. 2019 yılı başında yürürlüğe giren Geri Kazanım Katılım Payı ödenmesine ilişkin düzenleme ise yine çevre kirliliği ile doğrudan mücadele kapsamında yürürlüğe giren düzenlemelerdir. Özel Tüketim Vergisi ve Motorlu Taşıtlar Vergisi ise çevre kirliliği mücadelede dolaylı katkı sağlayan diğer vergilerdir. Ancak söz konusu vergilerin çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi konusunda başarılı olduklarını söylemek güçtür.

2. Çevre Vergisi Kavramı ve Gelişimi

Küresel ısınma nedeniyle ortaya çıkan iklim değişikliği ve kuraklık son yıllardaki en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Küresel ısınmanın en önemli kaynaklarından birisi kabul edilen CO2 emisyonları, insan üretim faaliyetlerinden dolayı özellikle kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtların aşırı tüketimi, elektrik üretimindeki yaygın kullanımı ve taşımacılık faaliyetleri gibi nedenlerden dolayı çarpıcı bir şekilde artmıştır(Alam, 2014: 36). Bu artış sonrasında ortaya çıkan çevre kirliliği insan ve diğer canlılar için ana maliyet olarak kabul edilmiş ve çevre politikaları belirlenirken insan davranışının artan maliyetleriyle doğal çevremize karşı mücadele etmek için tasarlanmıştır. Bu doğrultuda insan davranışlarını değiştirmek için en yaygın ve etkin ekonomik teşvik yöntemlerinden birisi vergilendirme(Groosman, 1999: 539).

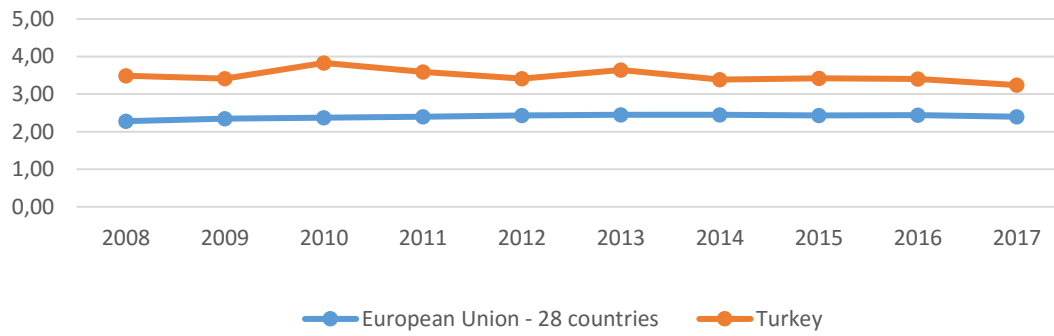
Vergiler klasik anlamda kamu giderlerinin finansmanı, diğer bir ifade ile mali amaçlar için tahsil edilmektedir. Ancak bugün çevre vergilerinde olduğu gibi mali amacın dışında farklı amaçlar için de başvurulmaktadır. Çevre vergileri çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribinin önlenmesi, çevresel bozulmaların giderilmesi, çevrenin iyileştirilmesi ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla gerçek ve tüzel kişilerden tek taraflı ve karşılıksız olarak kamu idareleri tarafından tahsil edilen parasal değerlerdir. Ancak uygulamada konusu çevrenin korunması olan zorunlu ve tamamen karşılıksız olan ödemelerle birlikte kimi harç ve resim ödemeleri de çevre vergisi olarak ifade edilmektedir. Çevre vergilerinde temel amaç çevrenin korunması ve aynı zamanda ortaya çıkan çevre kirliliğinin zararlı etkilerinin minimize edilmesidir. Kirleten öder prensibi gereği çevre vergileri ile çevre kirliliğinin ortaya çıkarmış olduğu çevresel maliyetlerin yani negatif dışsallığın içselleştirilmesi hedeflenmektedir (Reyhan, 2014: 113).

Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin sebep olduğu zararların minimize edilmesi amacıyla uygulamaya konulan çevre vergilerinin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir(Ferhatoğlu,2003: 2-3).

- Çevre vergileri çevreye zararlı mal, hizmet ve faaliyetlerin maliyetini artırır.
- Çevre vergileri üretici ve tüketici birimleri çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirir.
- Üretici birimleri yeni üretim teknikleri geliştirmeye yönlendirerek teknolojik gelişmeye katkıda bulunur.
- Vergi gelirleri artırılırken, işgücü ve sermaye üzerindeki vergi yükünün azalmasıyla ekonomiye olumlu katkılarda bulunur.

Kirliliğin vergilendirilmesinin teoride 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaygın olarak tartışılmasına rağmen uygulanması oldukça yenidir. Çevre vergileri ile ilgili uygulamalar daha çok gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır(Tanrıvermiş,1997: 3). Eurostat'a göre Enerji, Ulaştırma, Kirlilik ve Doğal Kaynaklardan tahsil edilen dört tür çevre vergisi bulunmaktadır. AB'de enerji vergileri daha çok karbon vergileri olarak değerlendirilmiş, taşımacılıkta kullanılan en önemli enerji kaynakları ise benzin ve motorin olarak sıralanmıştır. Kirlilik vergileri; kirli su, katı atık ve diğer kirletici emisyon kaynakları üzerinden alınırken, doğal kaynak vergileri ise, daha çok değerli maden ve petrolün çıkartıldığı sahanın kira bedeli üzerinden alınmaktadır(Reyhan,2014: 114).

Şekil 1’de AB ve Türkiye’nin çevre vergilerinin karşılaştırmalı seyri görülmektedir. AB ülkelerinde Çevre vergilerinin GSMH’ye oranı %2.28 ile %2.44 arasında gerçekleşmiştir. Şekil 1’de görüleceği üzere aynı dönemlerde Türkiye’de çevre vergilerinin GSMH oranı ise %3.49 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise %3.89 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2017 yılında AB ülkelerinde çevre vergilerinin GSMH’ye oranının en düşük olduğu ülke %1.64 ile İzlanda iken en yüksek orana sahip ülke %3.99 ile Danimarka’dır. Çevre vergilerinin GSMH içerisindeki payının AB ortalamasının çok üzerinde olmasına rağmen, çevrenin korunmasına dönük harcamaların daha düşük olması, Türkiye’de çevre vergilerinin daha çok mali amaçlarla uygulandığı sonucunu doğurmaktadır.

Şekil 1. Türkiye ve AB’de Çevre Vergilerinin Gelişimi

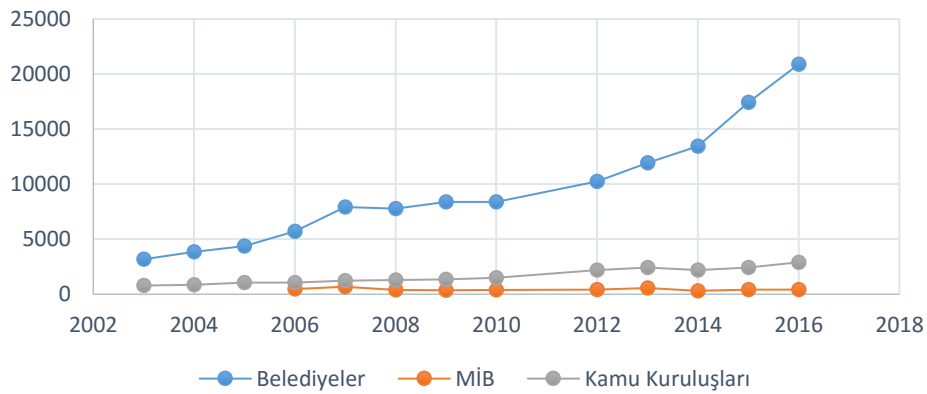
Kaynak: European Statistics (2017), <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (ET:25.12.2018).

3. Türkiye’de Çevre Kirliliği ile Mücadele

AB ve diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizde çevre kirliliği ile mücadele kapsamında kullanılan mali araçlar oldukça sınırlı düzeydedir. Çevre Temizlik Vergisi ve 2019 yılında yürürlüğe giren *Geri Kazanım Katılım Payı* dışında doğrudan çevrenin korunmasına dönük bir vergi bulunmamaktadır. AB uygulamalarında Plastik Poşet Vergisi olarak bilinen Geri Kazanım Katılım Payının ise vergi olup olmadığı konusu tartışılmaktadır. Söz konusu vergilerin dışında konusu ve yapısı itibarıyla çevrenin korunmasına dolaylı katkı sağlayan çevresel vergiler bulunmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de Avrupa Birliği ya da OECD ülkelerindeki şekliyle çevre vergilerinin uygulama alanı bulunmadığı söylenebilir. AB ülkelerindeki çevre vergileri, üzerine kondukları mal ve hizmetlerin maliyetini arttırarak üretici ya da tüketici birimleri çevreye zararlı olmayan faaliyetlere yönlendirirken aynı zamanda teknolojik gelişmeyi de sağlamaktadır (Ferhatoğlu, 2003: 5). Ancak AB ölçeğinde olmamakla birlikte özellikle 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de de çevre kirliliği ile mücadele konusunda

gerek idari ve hukuki ve gerekse ekonomik ve mali anlamda bir dizi politikaların uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Çevre kirliliği ile mücadele kapsamında vergiler gibi kamu kesimi tarafından çevre kirliliğini önlemeye yönelik olarak yapılan kamu harcamaları da çevre politikası kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli mali araçlardandır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, çevre konusunda faaliyetlerde bulunan merkezi kamu kuruluşları, il özel idareleri ve nüfusu 5000'nin üzerinde olan belediyeler çevresel harcamalar yapmakta ve bu harcamalar su hizmetlerinden atık su yönetimi hizmetlerine, toprak ve yeraltı suyunu koruma hizmetlerinden gürültü ve vibrasyonun azaltılmasına kadar birçok çevresel alanda kamu harcamaları gerçekleştirilmektedir (Biyar ve Gök, 2014: 292). Şekil 2'de görüldüğü üzere Türkiye'de çevrenin korunmasına dönük kamusal harcamalar içerisinde belediyelerin belirgin bir üstünlüğü göze çarpmaktadır. Özellikle son yıllarda belediye idarelerinin çevrenin korunması konusunda yüklenmiş olduğu görev ve fonksiyonların etkisi olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Türkiye'de Çevre Harcamalarının Kamu Kurumlarına Göre Dağılımı (milyon)

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019(ET.14.08.2019).

Çevrenin korunmasına dönük harcamaların türleri itibariyle incelendiğinde Tablo 1'de görüleceği üzere 2018 yılında 38.234.000 TL harcama yapıldığı ve yapılan harcamaların atık ve atık su yönetimi için harcandığı görülmektedir. 2013-2018 yılları arasında toplam çevrenin korunmasına dönük harcama tutarlarında %79'luk önemli bir artış gözlenmektedir. Ancak çevrenin radyasyona karşı koruma ile özellikle Ar-Ge için yapılan harcamaların sınırlı düzeyde kalması dikkat çekmektedir. Yine Şekil 1'de görüldüğü gibi çevre vergilerinin GSMH oranı %3.24 iken, çevrenin korunmasına dönük harcamaların çok düşük kalması çevre vergilerinin çevrenin korunmasından öte mali amaçlar için tahsil edildiğine işaret etmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Çevre Koruma Harcama İstatistikleri (Bin TL)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
TOPLAM	21 372	24 514	25 536	27 605	34 371	38 234
Dış ortam havasını ve iklimi koruma	338	339	341	363	571	761
Atık su yönetimi	8 128	9 378	9 428	10 389	12 011	13 581
Atık yönetimi	10 803	12 401	12 875	13 218	16 851	18 139
Toprak, yeraltı suyunun korunması	565	630	723	935	1 207	1 381
Gürültü ve vibrasyonun azaltılması	11	11	12	12	15	16
Biyolojik çeşitliliğin korunması	912	1 054	1 300	1 624	2 279	2 610
Radyasyona karşı koruma	4	5	5	6	7	8
Araştırma ve geliştirme	83	101	124	162	214	247
Diğer çevre koruma harcamaları	522	591	725	893 381	1 212	1 467

Kaynak: TÜİK, Çevre Harcama İstatistikleri,

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019 (ET.14.08.2019).

3.1. Çevre Kirliliği ile Mücadelenin Hukuki Temelleri

Türkiye’de çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadelede temel dayanak normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan Anayasa’dır. Anayasasının Sağlık, Çevre ve Konut Hakkı başlıklı 56. Maddesinde herkesin sağlıklı bir çevrede yaşam hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı maddenin devamında ise çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi hem bireylere ve hem de devlete görev olarak atfedilerek, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşaması anayasal bir hak statüsüne dönüştürülmüştür.

Çevrenin korunmasına dönük tek yasal düzenleme anayasa değildir. Anayasa uygun olarak yürürlüğe giren 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3.7.2005 tarih ve 5393 sayılı

Belediye Kanunu, 10.07.2004 tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 26.5.1981 tarih ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 21.7.1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 3.5.1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunu, 24.4.1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 31.08.1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanununda çevrenin korunmasına dönük hükümler bulunmaktadır.

Çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadelede kapsamında ayrıntılı düzenlemeler Çevre Kanunu'nda yer almaktadır. Kanunun 1. maddesinde bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlanmasının amaç olarak belirtilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin dışında X. Kalkınma Planında Çevrenin Korunması için Ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte, toplumun çevre duyarlılığı ve bilincinin artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca yaşanılabilir mekanlar ve sürdürülebilir bir çevre için çevresel kalitenin korunması, gelecek nesillerin refah ve mutluluğunu azaltmayacak bir kalkınma ve mekânsal gelişme yaklaşımının benimsenmesi amaç olarak belirtilmiştir (Çağlar ve Acar,2013: 12). Ayrıca çevrenin korunmasında konusunda Türkiye'nin de taraf olduğu birçok uluslararası sözleşme bulunmaktadır.

3.2. Türkiye'de Çevre Vergileri

Türkiye'de çevre sorunları ile mücadelede vergilerin bir politika aracı olarak kullanılması çok yeni bir konudur. Ancak çevre sorunları ile mücadelede çevre vergilerinin uygulamaya konulması çok yeni olsa da, toplam vergi gelirleri içerisindeki çevre vergilerinin payı AB ve OECD ülkelerinin oldukça üzerinde olduğu dikkat çekicidir. Türkiye'de toplam vergi gelirlerinin bir yüzdesi olarak veya Şekil 1'de görüldüğü gibi çevre vergilerinin GSYH'ye oranı olarak AB ortalamasının oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak bunun altında yatan asıl neden ise Türkiye'de özellikle petrol ve doğal gaz gibi kaynaklardan alınan yüksek oranlı enerji vergileridir. Çevre vergisi adı altında uygulanan bu vergilerin gerçek anlamda üretici ya da tüketicilerin çevreye duyarlı davranmaya ve çevrenin korunmasına yönlendiren ve bu anlamda çevrenin kirlenmesini azaltan etkilere sahip bir vergi olduğu söylenemez(Özdemir, 2009 :28). Ülkemizdeki bu vergilerin uygulanmasında çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadeleden ziyade, kamusal gelir amacının ön plana çıktığı görülmektedir.

Türk Vergi Sisteminde doğrudan çevreyi korumaya dönük ilk ve tek vergi Belediye Gelirleri Kanununda yapılan değişiklikle yürürlüğe giren vergi *Çevre Temizlik Vergisi*'dir. Bir vergi olmamakla birlikte 2019 yılında Plastik Poşet kullanımını azaltmak amacıyla uygulamaya konulan *Geri Kazanım Katılım Payı*' da bu kapsamda değerlendirilebilir. Doğrudan çevre

kirliliğini önlemeye dönük olarak yürürlüğe girmeseler de, Petrol ve Petrol Ürünleri ile Motorlu Taşıtlardan Alınan *Özel Tüketim vergisi* ile *Motorlu Taşıtlar Vergisi* Türkiye'deki diğer Çevre Vergileri olarak kabul edilmektedir. Türk Vergi Sisteminde önemli bir yere sahip olan Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisinde ise çevre kirliliği ile mücadele öngören doğrudan bir düzenleme bulunmayıp, sadece bir takım muafiyet ve istisnalar ile dolaylı yollarla çevre kirliliği ile mücadeleye katkı sağlandığı görülmektedir.

Türkiye'de çevre vergileri içerisindeki en yüksek olduğu pay petrol ve petrol ürünlerinden alınan enerji vergileri ve ulaştırma vergileridir. Tablo 2'de görüldüğü gibi 2008-2017 yılları arasında enerji vergilerinin yaklaşık % 65-70'ini oluştururken, ulaştırma vergileri ise aynı dönemde yaklaşık %27-33'lük bir kısmını oluşturmaktadır. Yine Tablo 2'de kaynak vergileri ile kirlilik vergilerinin çok düşük bir paya sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Türkiye'de Çevresel Vergilerin Gelişimi (Milyon TL)

Yıl	Toplam	Enerji Vergileri	Ulaştırma Vergileri	Kaynak Vergileri	Kirlilik Vergileri
2008	34 740	24 570	9 716	349	104
2009	34 112	25 632	8 053	338	89
2010	44 465	32 447	11 478	423	117
2011	50 037	34 470	14 813	586	169
2012	53 555	37 058	15 577	746	173
2013	65 932	46 511	18 475	858	88
2014	69 288	47 085	21 120	987	96
2015	80 054	52 519	26 630	822	83
2016	88 712	57 918	29 762	943	89
2017	100 513	65 341	33 836	1 177	159

Kaynak: TÜİK, Çevre Harcama İstatistikleri,

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019 (ET.14.08.2019).

3.2.1. Çevre Temizlik Vergisi

Günlük yaşamda Çöp Vergisi olarak bilinen Çevre Temizlik Vergisi Türkiye'de çevre kirliliği ile doğrudan mücadele için yürürlüğü konulan ilk vergidir. Ancak Çevre Temizlik Vergisi yapısı ve tarifesi itibarıyla çevre kirliliğini önlemekten oldukça uzaktır. Türkiye'de Çevre Temizlik Vergisi 2003 yılında uygulamaya konulmuştur. 26.05.1981 tarih ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda 2003 yılında yapılan değişiklikle Belediyeler tarafından tarh ve tahsil edilmek üzere uygulamaya konulmuştur. Kanunun mükerrer 44. Maddesinde belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden

yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar çevre temizlik vergisine tabi olduğu ifade edilmiştir.

Çevre Temizlik Vergisinin mükellefiyet belediye sınırları ve mücavir alanlardaki binaları kullanan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlananlardır. Yani binanın maliki dışında üçüncü kişiler yani kiracılar tarafından kullanıldığı durumlarda mükellef binayı kullanan kiracılarıdır. Mükellefiyet binanın kullanımı ile başlamakta olup konut ve işyerlerinde farklı oranlar uygulanmaktadır. Konutların vergilendirilmesinde, kullandıkları konuta ait su aboneliği bulunanlar, çevre temizlik vergisinin de mükellefi olup, adlarına su bedeli ile birlikte tahakkuk edecek çevre temizlik vergisini de ödemekle yükümlü bulunmaktadır(Öz ve Kutbay,2016: 256). Konutlara ait Çevre Temizlik Vergisi konutların tüketmiş oldukları su tüketim miktarları göz önünde bulundurularak 2019 yılı için metreküp başına büyükşehir belediyelerinde 39 Kuruş, diğer belediyelerde ise 29 Kuruş olarak hesaplanarak tahsil edilmektedir. Su tüketim miktarları üzerinden hesaplanan Çevre Temizlik Vergileri, su faturaları ile bile tahakkuk ettirilerek su bedelleri ile birlikte ilgili belediyelere ödenmektedir. İşyeri ve diğer şekillerde kullanılan binaların yani gayri sıhhi müesseselerin çevreyi daha fazla kirletme olasılıklarına karşı çevre temizlik vergisi daha yüksek olarak belirlenmiştir. Söz konusu binalara ait vergi tutarları belirlenirken binalar 7 grup ve 5 dereceye ayrılarak büyükşehir ve diğer belediyelerde farklı tutarlar tespit edilmiştir. Tablo 3’de 2019 yılında Belediye sınırları içerisinde uygulanacak olan Bina grupları ve dereceleri görülmektedir.

Tablo 3. 2019 Yılı Bina Dereceleri ve Yıllık Vergi Tutarları (TL)

Bina Grupları	1. Derece	2. Derece	3. Derece	4. Derece	5. Derece
1. Grup	3500	2700	2200	1900	1690
2. Grup	2200	1690	1300	1100	980
3. Grup	1690	1100	980	700	550
4. Grup	700	550	400	350	270
5. Grup	400	350	240	230	190
6. Grup	230	190	120	110	84
7. Grup	84	65	45	39	29

Çevre Temizlik Vergisi Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde ve konut dışında kullanılan binalar için Tablo 3’de belirtilen tutarlar %25 artırılarak uygulanmaktadır. Buna göre

Çevre Temizlik Vergisi büyükşehir belediyesi dışındaki işyerleri için tarifede belirtildiği şekliyle binalar yedi grup ve beş dereceye ayrılarak 29 TL-3500 TL, büyükşehir belediyelerinde ise 36 TL- 4375 TL aralığında tahsil edilmektedir.

Çevre Temizlik Vergisi doğrudan çevre kirliliği ile mücadele amacıyla yürürlüğe konulsa da bu amacı etkin olarak yerine getirdiği söylenemez. Verginin konusu, tarifesi ve mükellefi açısından çevre kirliliğini önlemede oldukça uzak olduğu, yerel yönetimlere gelir sağlama yani mali amacın ön planda olduğu söylenebilir. Çevre Temizlik Vergisi'nin çevreyi korumaya yönelik etkisinin az olması ve yıllık artış oranının yetersiz kalması, verginin yönlendirici ve gelir getirici bir politika aracı olma özelliğini azaltmaktadır(Üyümez,2016: 433).

Genel ve katma bütçeli idareler, il özel idareleri, belediyeler, köyler, bunların kuracakları birlikler, darülaceze ve benzeri kuruluşlar ve üniversiteler tarafından münhasıran hizmetlerinde kullanılan binalar, Kızılay Genel Merkez, KYK öğrenci yurtları, umuma açık ibadet yerleri Çevre Temizlik Vergisinde muaf tutulmuştur. Önemli miktarda su tüketilen ve atık üretilen kurumların muafiyeti, çevre temizlik vergisinin etkinliğini ve başarısını önemli derecede azaltacaktır. Ayrıca çevre temizlik vergisi binalarda sadece tüketilen su miktarına dayanılarak hesaplandığı için diğer katı atıkların azaltılmasına bir etki etmemektedir. Çevre Temizlik Vergisinin yerel yönetimlere gelir sağlama konusunda etkili olduğu kabul edilse de çevre kirliliğinin azaltılması, atık miktarının azaltılması ve toplanan atıkların bertaraf edilmesi konusunda başarılı olamayacağı görülmektedir. Genel veriler itibariyle değerlendirildiğinde, Çevre Temizlik Vergisinden elde edilen gelir, atıkların toplama ve bertaraf maliyetinin %30'undan azını karşıladığı görülmektedir(Çitil ve Kınacı,2011: 35). Bu sebepten dolayı Çevre Temizlik Vergisinin çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadelede çok etkin bir araç olduğunu söylemek oldukça güçtür.

3.2.2. Geri Kazanım Katılım Payı

Naylon poşet olarak ifade edilen ve petrolün kullanılmasından sonra ikincil bir ürün olarak elde edilen, hafif, ucuz, elastik olması nedeniyle günlük alışverişlerde yaygın olarak kullanılan plastik poşetler çevre kirliliğinin önemli kaynaklarından birisidir. Plastik poşetler çevreye özellikle tüm dünyada tarıma onarılmaz zararlar vermektedir(Jalil vd,2013: 9). Söz konusu plastik poşetlerin insan ve diğer canlılar için en önemli zararı kanserojen olması ve doğada atıklardan farklı olarak doğada çok geç (yaklaşık800-1000 yılda) yok olmasından ileri gelmektedir. Özellikle çok küçük parçacıklara bölünerek toprağa, suya ve özellikle besin zincirine karışan plastik poşetler tüm canlılar için tehlike oluşturmaktadır. Ancak insanoğlunun

bu tehlikelerin farkına varması oldukça yeni bir konudur. Bugün dünyada yılda yaklaşık 500 milyar ile 1 trilyon arasında plastik poşet tüketildiği tahmin edilmektedir(Roach, 2003: 1). Bu sebeple devletler plastik poşet kullanımını azaltmak için bazen plastik poşet kullanımını yasaklama, bazen de vergilendirme veya ücretlendirme yöntemlerini kullanmaktadırlar.

Poşet vergilerinin ilk uygulamalarına 1992 yılında Danimarka'da başlanmıştır. Daha sonra İrlanda'da 2002 yılı mart ayına kadar marketlerde ücretsiz olarak verilen poşetlere, tüketici davranışlarını etkileyerek plastik poşet kullanımının azaltılması amacıyla plastik poşet vergisi getirilmiştir. İrlanda'da 2002 yılından itibaren market müşterilerine ücretsiz olarak verilen plastik poşetlerin 0.15 Euro ücretle satılmaya başlanmasıyla birlikte plastik poşet kullanımı %90 oranında azalmıştır. Söz konusu vergiye olan muhalefete rağmen İrlanda ve Danimarka'da süpermarket ve diğer perakendeciler yeniden kullanılabilir çanta satışlarını artırırken 50 milyon Euro'da tasarruf sağlamışlardır(Akullianvd, 2006: 6). Plastik poşet tüketimini azaltmak ve deniz çöpüne potansiyel katkısını azaltmak amacıyla Portekiz'de de Şubat 2015'te bir plastik torba vergisi uygulanmıştır. Plastik poşet vergisi uygulamasını izleyen 4. ayın sonunda poşet vergisi algısı üzerine yapılan analiz sonucunda plastik poşet kullanımında %74'lük bir azalma görülürken, yeniden kullanılabilir poşetlerde ise % 61 artış olduğu gözlemlenmiştir(Martinhovd, 2017: 5). Özellikle son yirmi yıl içerisinde plastik poşet vergisi birçok ülkede uygulanır hale gelmiştir.

Türkiye'de ise Plastik Poşet Vergisi uygulamasına 10.12.2018 tarih ve 30621 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununa dayanılarak 2019 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. İlgili kanunda kaynakların etkin ve verimli kullanılması ve plastik poşet kullanımından kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla poşetlerin satış noktalarında kullanıcı veya tüketicilere her yıl 25 Kuruştan az olmamak üzere ücret karşılığı verilmesi öngörülmüştür. Literatürde plastik poşet vergisi olarak ifade edilen çevre vergisi ülkemizde Geri Kazanım Katılım Payı ismiyle uygulanmaktadır. Geri Kazanım Katılım Payı faaliyet türüne bakılmaksızın uzaktan satışlarda dahil olmak üzere toptan veya perakende olarak satışının yapıldığı bakkal, market, kantin, pastane, züccaciye, kafe gibi tüm satış noktalarını kapsamaktadır. Ancak Geri Kazanım Katılım Payı ödemelerine ilişkin çıkarılan uygulama esaslarında Türkiye'de plastik poşetlerin ücretlendirilmesindeki temel amacın yasaklamak olmadığı, belli oranda sınırlamak olduğu belirtilmiştir. Buna göre kişi başına kullanılan 440 adet olan plastik poşet sayısını 2019 sonunda 90 adet/kişi ve 2025 yılının sonunda ise 40 adet/kişiye düşürerek AB standartlarını yakalamaktır.

Ancak Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslarına ilişkin yapılan düzenlemede sebze, meyve, peynir, zeytin gibi açıkta satışa sunulan ve çift kat kalınlığı 15 mikronun altında ve 500*350 mm çapından küçük poşetler istisna edilmiştir. Söz konusu düzenleme ile istisnanın daha çok açık pazar yerlerinde yapılan satışları kapsadığı görülmektedir. Pazar yerlerinde kullanılan poşet sayıları göz önünde bulundurulduğunda söz konusu istisnanın, poşet kullanımının azaltılması amacının önünde önemli bir engel gibi görünmektedir. Aynı şekilde canlı su hayvanları ile yumrulu ve tohumlu bitkilerin satışında verilen poşetler, kargo poşetleri, kuru temizleme ve hizmet sunan işletmeler ile eczanelerde çift kat kalınlığı 15 mikron ve altında, 200*350 mm çapından küçük olan ve ilaç satışı esnasında kullanılan plastik poşetler ücretlendirilmeyerek istisna kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Çevreye önemli zararlar vermesine rağmen istisnanın kapsamının çok geniş düzenlenmesi, geri kazanım katılım payı yada plastik poşet vergisini çevre kirliliği ile mücadelede olumsuz etkileyecektir.

Uygulamada satış noktaları plastik poşetleri 25 Kuruşa (%18 KDV dâhil) satacaklardır. Ancak bu satıştan elde ettikleri gelirin satılan plastik poşet adedi başına 15 Kuruşluk kısmını geri kazanım katılım payı olarak beyan edip, bağlı buldukları vergi dairesine ödemek zorundadırlar. Geriye kalan 10 Kuruş plastik poşetin maliyeti (vergi, alış bedeli vb.) olarak muhasebeleştirilecek ve 10 Kuruştan daha aşağı bir bedele mal olmuşsa aradaki farkın da yine beyan edilerek bağlı olunan vergi dairesine yatırılması gerekmektedir (Kısacık, 2019: 190). Söz konusu mükellefiyetleri yerine getirmeyenlere 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında idari işlem tesis edilecektir.

Kişi başına kullanılan plastik poşet kullanımının azaltılması amacıyla yürürlüğe konulan geri kazanım katılım payı ödenmesi çevrenin korunması adına son derece önemli ve gerekli uygulamadır. Ancak insan ve çevre sağlığı için önemli bir tehdit unsuru olan plastiklerde sadece plastik poşetlerin ücretlendirmesi şeklindeki uygulama başarı şansını azaltmaktadır. İnsan ve çevre sağlığının korunması adına özellikle yukarıda belirtilen istisnaların kapsamı daraltılarak geri dönüşümü teşvik edilmelidir. Geri Kazanım Katılım Payı uygulamasına ülkemizde henüz yeni başladığı için uygulama sonuçlarına dönük analiz yapılamamaktadır. Teorik olarak uygulamaya konulan yeni bir vergi yada mükellefiyette beklenen başarının elde edilmesi ülkenin gelişmişlik düzeyi, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, vergi ahlakı gibi değişkenlerle birlikte mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışları ve vergiye karşı uyumları ile yakından ilişkilidir. Nüfusu yaklaşık 82 milyon ve yıllık plastik poşet tüketiminin 400 adet/kişi olduğu ülkemizde geri dönüşüm katılım payı hatırı sayılır bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak

uygulamanın kamuya gelir sağlama veya işletmelere kazanç sağlamaya dönük olduğu yönünde mükellef nezdinde oluşabilecek bir algı uygulamayı başarısız etkileyecektir.

3.2.3. Motorlu Taşıtlar Vergisi

Çevre vergilerinin bazıları (çevre temizlik vergisi, geri kazanım katılım payı gibi) çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadeleye doğrudan katkı sağlarken, bazı vergiler ise mali amacının yanında çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadeleye dolaylı katkı sağlamaktadır. Gelişmiş veya gelişmekte olan bazı ülkelerde farklı şekillerde uygulanan Motorlu Taşıtlar Vergileri, motorlu taşıt kullanımı ve yakıt tüketiminin azaltılması yoluyla çevrenin korunmasına dolaylı katkı sağlamaktadır(Morran ve Nellor,1994: 9).

Motorlu taşıt araçları, uçaklar ve lokomotiflerde kullanılan benzin, mazot ve jet yakıtı türünden yakıtlar, hava kirliliğine dolayısıyla çevre kirliliğine yol açan en önemli unsurlardan birisi olup, yapılan araştırmalarda, dünyada motorlu taşıtların her yıl yaydığı karbondioksit (CO₂) miktarının ortalama 900 milyon ton civarında olduğu belirtilmektedir(Üstün,2012: 163). Günümüzde karbon emisyonlarının en önemli kaynağı enerji üretimi ve ikinci olarak ulaşım sektöründeki gelişime bağlı olarak artan motorlu araçlardır. AB’de enerji sektörünün ardından ulaştırma sektörü %24 ile en büyük emisyon kaynağı ve bu emisyonun %94’lük kısmı ise karayolu taşımacılığında oluşmaktadır. Türkiye’de ise benzer şekilde karbon emisyonlarının %16,5’lik kısmı ulaştırma sektöründe ve bunun %88’i karayolu taşımacılığında meydana gelmektedir(Yalçın,2013: 148).

Motorlu Taşıtlar Vergisi Türk vergi sisteminde servet üzerinden alınan bir vergi olup, servetin tamamını değil de sadece servetin belirli bir unsurunu vergilendirdiği için özel servet vergisi olarak kabul edilmektedir(Polat ve Eser,2014: 271). Çünkü vergiler adalet ilkesi gereği ödeme gücüne göre alınmakta ve bir motorlu araca sahip olunması ise ödeme gücünün olduğuna karine oluşturmaktadır. Ancak AB ve OECD ülkelerinde motorlu taşıtların bir servet unsuru olmasının ötesinde, CO₂ temelli olarak düzenlenecek olan motorlu taşıtlar vergisinin çevre kirliliğinin önlenmesinde çok önemli bir yönlendirici etkisi olacağı düşünülmektedir(Yalçın,2013: 149). Bu sebeple AB ülkelerinin birçoğundamotorlu taşıtlar vergisi çevre kirliliği ile mücadelede etkin bir araç olarak kullanılmaktadır.

Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisi 23.02.1963 tarih ve 197 sayılı kanunla yürürlüğe giren özel bir servet vergisi olup 2004 yılında ve 5035 sayı ile yapılan değişikliklerle çevre vergisi niteliği kazandırılmıştır. Motorlu Taşıtlar Vergisinin konusu trafik siciline kayıt ve tescili zorunlu olan otobüs, kamyon, otomobil gibi motorlu kara taşıtları ile Sivil Havacılık Genel

Müdürlüğüne kayıt ve tescil edilmiş olan uçak, helikopter gibi motorlu araçlardır. Vergi ise motorlu taşıtların yaşları ile birlikte, cinsi, motor silindir hacmi, oturma yeri, azami toplam ve azami kalkış ağırlığına göre hesaplanmaktadır (Sarılı, 2015: 353). Yani motorlu taşıtlar yaymış oldukları emisyon yerine, taşıtların yaşı, silindir hacmi, ağırlığı gibi bir takım spesifik özelliklerine göre motorlu taşıtlar vergisi hesaplanmaktadır. Bu sebeple Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin çevre kirliliği ile mücadelede etkili bir araç olduğunu söylemek güçtür. Motorlu Taşıtlar Vergisi çevre kirliliği ile mücadeleye dolaylı yünden sağlamış olduğu katkılardan dolayı çevresel vergiler içerisinde değerlendirilmiştir.

Sağlıklı bir çevrede yaşamak herkesin anayasal bir hakkı iken, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi herkesin ve özellikle devletin anayasal görevidir. Bu sebeple vergilendirme yetkisinin kullanımında çevrenin korunması göz önünde bulundurulması gereken ilkelereindir. Ancak motorlu taşıtlar vergisinin yapısı, konusu, oranı, muafiyet ve istisnaları incelendiğinde çevrenin korunması ilkesinin geri planda kaldığı görülmektedir. Bilindiği üzere motorlu araçların akaryakıt tüketimleri sonucunda ortaya çıkan karbondioksit önemli bir emisyon kaynağıdır. Çevre vergilerinin temel felsefesine göre daha fazla emisyon yayan ve kirliliğe sebep olan araçların daha yüksek oranda vergilendirilmesi gerekmektedir. Zira taşıtların yaşı arttıkça vergi miktarı düşmektedir. Oysa literatürde ifade edildiği üzere çevreyi kirleten motorlu taşıtların daha fazla vergilendirilmesi çevre kirliliğini azaltmada bir araç olarak kullanılmaktadır(Biyan ve Gök,2014:302). Oysa Motorlu Taşıtlar Vergisinin tarife yapısı incelendiğinde araçların yaşı arttıkça yani eskidikçe daha az vergi ödendiği görülmektedir. Bu tarife yapısının çevre üzerinde olumlu bir etkisi olamayacağı hususu tartışılmaktadır. Çünkü yaşı artan ya da eskiyen araçlarda kullanılan eski teknoloji nedeniyle yakıt tüketimi artmakta ve daha fazla emisyon yaymaktadırlar. Bu sebeple daha fazla vergi ödemesi gereken araçların daha düşük vergi ödemeleri çevrenin korunmasına bir katkı sağlamamaktadır. Tarifinin bu şekilde düzenlenmesinin temelinde ise motorlu taşıtlar vergisinin özel bir servet vergisi olmasından, yani eskiyen araçların değerinde meydana gelen düşüşlerin servette meydana gelen azalma olarak kabul edilmesinden ileri gelmektedir.2003 yılında yapılan düzenleme ile araçların yaşı ile birlikte motor silindir hacimleri de tarifede değerlendirilmeye alınmıştır. Buna göre tarifede araçların motor silindir hacimleri büyüdükçe ödenecek vergi miktarı artırılmaktadır. Bu durum çevrenin korunması açısından önemli bir düzenlemedir. Çünkü daha büyük motor silindir hacmine sahip araçlar daha fazla emisyon yaymaktadırlar. Daha çok mali amaca hizmet eden motorlu taşıtlar vergisinin silindir hacmi

yüksek olan araçlardan daha yüksek oranda vergi alınması araçların kullanımı ve akaryakıt tüketiminin azaltılmasına sebep olarak çevresel etkiler yapabilecektir.

Motorlu taşıtlar vergisinin muafiyet ve istisnalar açısından incelendiğinde de çevresel amaçların yine geri planda kaldığı görülmektedir. Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanununda trafik veya sivil hava araçları siciline kendi adlarına kayıt ve tescil işlemlerini yaptıran gerçek ve tüzel kişiler vergi mükellefi olarak tanımlanmıştır. Oysa MTVK 3. maddesinde genel ve özel bütçeli idareler, sosyal güvenlik kurumları ile il özel idareleri, belediyeler, köy tüzel kişilikleri ile bunların üyesi oldukları mahalli idare birlikleri ve Türkiye Kızılay Derneği adına kayıt ve tescil edilen taşıtlar, TMSF devredilen bankalara ait araçlar, karşılıklı olmak şartı ile konsolosluk ve elçilik araçları yaymış oldukları emisyon miktarlarına bakılmaksızın vergiden istisna edilmişlerdir. Ayrıca tarifinin 3 sayılı listesindeki yat, kotra ve her türlü özel teknelerin önemli bir emisyon kaynağı olmalarına rağmen tarifeden çıkarılmıştır. Söz konusu muafiyet ve istisnalar toplu olarak değerlendirildiğinde motorlu taşıtlar vergisinin çevresel amaçlarının geri planda kaldığı, asıl amacının mali olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü bir araç trafik tescili yapıldıktan sonra hiç kullanılmasa da yani hiçbir emisyon yaymasa bile çevre temizlik vergisi ödemek zorundadır.

Motorlu Taşıtlar vergisinin toplam vergi toplam vergi gelirleri içerisinde payı giderek artmaktadır. Tablo 4’de görüldüğü üzere 2006 yılında 2.998.103 (Bin TL) olarak gerçekleşen motorlu taşıtlar vergisi, 2017 yılında 10.824.684 (Bin TL) olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu artış motorlu taşıt sayısındaki artış ile birlikte, motorlu taşıtlar vergisinin tahsil kolaylığı ve bu sebeple kayıp ve kaçakların minimize edilmesinden ileri geldiği söylenebilir.

3.2.4. Özel Tüketim Vergisi

Özel Tüketim Vergisi AB uyum çerçevesinde yürürlüğe giren ve kanunda sayılan lüks tüketim malları ile insan ve çevre sağlığına zarar veren malların imalat ve ithalatında alınan ve kamu gelirleri içerisinde çok önemli bir paya sahip harcama vergisidir. Özel Tüketim Vergisine mali amacın yanında başka amaçlar içinde başvurulabilmektedir. Örneğin gelir sağlama ile birlikte toplum için zararlı olduğu varsayılan malların tüketiminin kısıtlanması, vergi idaresine denetleme kolaylığı sağlanması, çevre kirliliğinin önlenmesi gibi nedenlerle de özel tüketim vergilerine başvurulmaktadır(Taylar,2010: 450). AB ülkelerinde daha çok çevrenin korunması, sağlık gibi sosyal fayda amaçlı kullanılan vergilerin Türkiye’de daha çok gelir elde etme aracı olarak kullanıldığı, talebi yüksek olan ihtiyaç mallarına konulan vergilerden anlaşılabilir(Yıldırım,2015 :250). Özel Tüketim Vergisi Kanununun gerekçesinde de

ifade edildiği gibi iyi tasarlanmış bir ÖTV ile kamusal gelir sağlamanın yanında enerji tasarrufundan taşımacılığa ve çevreye kadar çok geniş bir alanda tüketici tercihleri etkilenebilmektedir(Uzel,2017: 137).

Özel Tüketim Vergisi 01.08.2002 tarihinde 4760 sayılı kanun ile yürürlüğe giren bir harcama vergisidir. Çevrenin korunmasına dolaylı yollarla katkı sağlamaktadır. ÖTV'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Akaryakıt Tüketim Vergisi, Akaryakıt Fiyat İstikrar Payı, Taşıt Alım Vergisi, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu, Ek Taşıt Alım Vergisi gibi birçok vergi yürürlükten kalmıştır. Özel Tüketim Vergisi tütün ve tütün mamulleri ile alkollü içecekler gibi sağlığa zararlı maddeler ile petrol ve petrol ürünleri gibi çevre kirliliğine sebep olan malların üzerine konulacak vergi ile fiyatlarının yükseltilerek tüketiminin kısılarak negatif dışsallıkların içselleştirilmesine dolaylı katkı sağlamaktadır(Uzel,2017: 137).

4760 sayılı Özel Tüketim Vergisinin konusu birinci maddede dört farklı listede yer alan malların imalat veya ithalatıdır. Özel tüketim vergisi daha çok sürümü yüksek, vergilendirilmesi kolay ve talep esnekliği düşük sınırlı sayıda mallar üzerinden alınmaktadır. Özel Tüketim Vergisine tabi çevre ile ilgili olan mallar ise 1 sayılı listede yer alan petrol ve petrol ürünleri ile 2 sayılı listede yer alan motorlu taşıtlardır. 3 sayılı listede ise tütün mamulleri ile alkollü ve kolalı içecekler almaktadır. Kanunun I sayılı listenin A cetvelinde uçak benzini, kurşunsuz normal benzin, kurşunsuz süper benzin, kurşunlu süper benzin, kurşunlu normal benzin, doğal gaz, fueloil, yağlama yağları gibi petrol ve yağ ürünleri yer alırken, B cetvelinde ise benzol, solvent vernik, eter, incelticiler ve benzeri petrol ürünleri yer almaktadır. Ancak tarife yapısı incelendiğinde çevreye daha fazla zarar veren ürünlerden daha düşük miktarlarda vergi alındığı görülmektedir. Vergilendirmede yakıtın çevreye verdiği zarar (yayıdığı emisyon miktarı) değil, tüketim miktarı (kilogram/litre) esas alınmakta ve yakıtın türüne göre verginin oranı farklılık göstermektedir. Bu da ÖTV'nin çevresel amaçlar için değil, mali amaç için getirildiğini göstermektedir(Üyümez, 2016: 434). Örneğin çevreye daha az zarar veren 98 oktan kurşunsuz benzinin litresinde 2,4985 TL ÖTV alınırken, çevreye daha fazla zarar veren 95 oktan kurşunsuz benzinin litresinde ise 2,3765 TL ile daha düşük miktarda vergi alınmaktadır. Hatta her iki benzin türünden çevreye çok daha fazla zarar veren motorinin (dizel) litre başına ÖTV tutarı ise 1,7945 TL ile çok daha düşük miktarda tespit edilmiştir. Bu durum dizel araçların daha çok tercih edilmesi ve daha çok emisyon yayılımı sonucunu doğurmuştur(Biyan ve Gök, 2014:302).Ancak vergi nedeniyle artan akaryakıt fiyatları, araç kullanımını pahalılaştırarak araç kullanımı ve yakıt tüketiminin düşürecektir. Bu durum emisyon miktarını azalmasına ve dolaylı olarak çevreye pozitif katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde 2 sayılı listede

yer alan binek otomobillerde aracın değeri ile birlikte motor silindir hacmine göre özel tüketim vergisi hesaplanmaktadır. Tarifeye göre binek otomobillerde motor silindir hacmi büyüdükçe ödenecek özel tüketim vergisi ve aynı zamanda katma değer vergisi artmaktadır. Bu durum daha büyük motor silindir hacmine sahip binek otomobillerin talebini düşürmekte ve düşük silindir hacimli araçların tercih edilerek çevreye dolaylı katkı sağlamaktadır.

Özel Tüketim Vergisi tarifesinde yer alan otobüs, minibüs ve midibüs gibi daha büyük motor silindir hacmine sahip araçların binek otomobillerde daha düşük oranda vergilendirilmesi özel tüketim vergisinin çevresel amacını geri plana atmaktadır. Ayrıca önemli bir emisyon kaynağı olmasına rağmen 18 Gros tonilatoyu geçmeyen gezinti gemileri ile yatların, kotraların, teknelerin ve gezinti gemilerinden ÖTV hesaplanmaması hem çevrenin korunması hem de vergi adaleti açısından olumsuz etki yaratacaktır. Aynı şekilde özel tüketim vergisi kanununda yer alan muafiyet ve istisnalarda çevrenin korunmasına olumsuz etki ettiği söylenebilir.

Tablo 4. Türkiye’de Yıllar Göre Bazı Çevresel Vergi Tahsilatları (Bin TL)

<i>Yıllar</i>	<i>MTV</i>	<i>ÖTV</i>	<i>Petrol Doğalgaz Ürünleri</i>	<i>Motorlu Taşıtlar</i>	<i>Alkollü İçkiler</i>	<i>Tütün Mamulleri</i>
2006	2 998 103	36 926 175	20 550 743	4 138 481	1 897 552	8 918 380
2007	3 520 835	39 110 505	22 051 751	4 293 326	1 889 360	9 646 527
2008	3 943 972	41 831 723	23 941 458	3 804 892	1 986 817	10 888 211
2009	4 495 724	43 619 794	25 524 959	3 352 689	2 134 395	11 546 093
2010	5 033 145	57 285 121	31 697 176	6 192 786	2 868 288	14 784 461
2011	6 003 994	64 188 786	33 572 623	8 567 837	3 856 415	15 850 168
2012	6 716 446	71 705 544	35 934 622	8 408 972	4 642 864	19 975 803
2013	7 353 299	85 461 561	45 158 151	10 564 665	5 196 165	21 326 764

2014	7 786 841	91 095 043	45 628 139	12 850 802	5 888 632	23 024 332
2015	8 948 684	105 922 766	50 829 553	17 026 579	6 797 293	26 968 709
2016	9 986 415	120 401 507	56 296 381	18 872 615	7 903 644	32 235 133
2017	10 824 684	138 328 315	63 602 587	22 017 408	10 012 631	37 426 818

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Bütçe Gerçekleşme İstatistikleri,

<https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri> (ET: 12.06.2019).

Türkiye’de yıllara göre bütçe gelirleri içerisinde özel tüketim vergisinin gelişimi incelendiğinde AB uygulamalarından farklı olarak çevre üzerindeki etkisinin ötesinde çok önemli kamusal gelir olarak göze çarpmaktadır. Yani Türkiye’de Özel Tüketim Vergisinin uygulama sonuçları mali yönünü ön plana çıkarmaktadır. Tablo 4’de görüldüğü 2006 yılında 36.926.175 (milyon) TL olan ÖTV tahsilat tutarı, 2017 yılında 138.328.315 (milyon) TL olarak gerçekleşerek 12 yılda yaklaşık dört kat kadar artış göstermiştir. Bu artışta en büyük payın Petrol ve petrol ürünlerinde olduğu, bu ürünlerde de çevresel amacın ikinci planda kaldığı görülmektedir.

3.2.5. Diğer Vergiler

Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi kapsamı ve toplam vergi gelirleri içerisinde payı bakımından Türk Vergi Sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu vergilerinde konusu, vergi yapısı, oranları ve mükellefi açısından incelendiğinde mali amaçlarının yanında ekonomik ve sosyal amaçlara sahip olduğu görülecektir. Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisi Kanunlarında çevrenin korunması veya çevre kirliliğinin önlenmesine dair önemli bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak gelir vergisinde para ve vergi cezalarının indirilemeyecek gider olması çevre ile ilgili kesilen para cezalarını da kapsamaktadır. Yine kamu yararına çalışan dernek ve vakıflara yapılan yardımların gider olarak kabul edildiği aynı kapsamda çevrenin korunması konusunda faaliyette bulunan benzer derneklere yapılan bağış ve yardımlarda indirim konusu edilebilmektedir. Kısaca Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alan Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin çevrenin korunması ile ilgili doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır.

4. Sonuç

Günümüzde terör, kuraklık, açlık ve yoksulluk, gelir ve kaynak dağılımındaki adaletsizlik gibi artan çevre kirliliği de insanlığın ve dünyamızın geleceğini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı gibi nedenlerle hava, toprak ve su gibi çevresel unsurların hızla kirlenmesi bireyleri ve ülkeleri ulusal ve uluslararası ölçekte önlem almaya zorlamıştır. Özellikle daha çok ekonomik büyüme için ihtiyaç duyulan enerjinin fosil yakıtlarla karşılanması artan çevre kirliliğini tetiklemiştir. Artık ulusal sınırlarını aşan ölçekteki çevresel sorunlarla mücadele için, özellikle 1970'lerden sonra Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar aracılığıyla global nitelikte çevre politikaları geliştirilmiş ve birtakım önlemler alınmıştır. Çevre kirliliğinin artık tüm insanlık için hatta diğer canlılar ve gelecek kuşaklar için büyük bir sorun olduğu kabul edilmektedir.

Çevre kirliliğinin üretici veya tüketiciler ile diğer canlılar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkilerin minimize edilmesi amacıyla, kamu kesimi tarafından vergi, harç, teşvik, sübvansiyon, cezalandırma gibi farklı araçlar kullanılarak ulusal ölçekte çevre kirliliği ile mücadele edilmektedir. Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin minimize edilmesi amacıyla kullanılan en önemli araçlardan birisi çevre vergileridir. Çevre vergilerinin özellikle çevre kirliliğine sebep olan kişilerden yani kirlitene ödettilmesi açısından son derece adildir. Teorik temelleri 1920'lere dayanan ve A.Pigou tarafından literatüre kazandırılan çevre vergileri her ülkede kirliliğe sebep unsurlar ile ekonomik ve mali yapı göz önünde bulundurularak farklı isim ve şekillerde uygulanmıştır.

Türkiye'de Çevre Temizlik Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi başlıca çevre vergileri olarak kabul edilmektedir. 2019 yılı başında yürürlüğe giren Plastik Poşet Vergisi mevzuattaki ismiyle Geri Kazanım Katılım Payı ise çevre kirliliği ile mücadele de önemli bir mali araç olmakla birlikte vergi olup olmadığı tartışılmaktadır. Çevre Temizlik Vergisi ve Geri Kazanım Katılım Payları çevrenin korunması ve çevre kirliliği ile mücadeleye doğrudan katkı sağlarken, Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi dolaylı şekillerde çevrenin korunmasına katkı sağlayan çevresel vergilerdir.

Çevresel vergilerin etkinliği ve başarısı daha çok kirliliğe sebep olan unsurların azaltılması ve elde edilen vergi gelirlerinin de bu yönde harcanmasına bağlıdır. Türkiye'de çevrenin korunması devlete atfedilen anayasal bir görev olmasına rağmen çevre vergilerinin bu konuda etkin bir araç olarak kullanıldığını söylemek zordur. Çevre vergilerinin daha çok gelir elde etme amacına hizmet etmektedir. Çevre vergilerinde elde edilen gelirin vergi gelirleri ve GSMH

içerisinde payındaki artış ile AB ve OECD ortalamasının çok üzerinde olması bu savı doğrulamaktadır. Ancak çevre vergilerinin asıl konuluş amacının çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin minimize edilmesi olduğu hususunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Türkiye’de çevre vergileri içerisinde en büyük pay petrol ürünleri ve motorlu taşıtlardan alınan özel tüketim vergisine aittir. Ancak petrol ve petrol ürünleri ile motorlu taşıtların vergilendirilmelerinde kirlilik ve emisyon miktarı yerine, tarifeye göre tüketilen yakıt miktarı üzerinde vergi hesaplanmaktadır. Bu durum ÖTV gelir elde etme amacını ön plana çıkarmaktadır. Aynı şekilde ÖTVK 1 sayılı listede yer alan fueloil, dizel, kurşunlu/kurşunsuz benzin gibi petrol ürünlerinde çevreye en çok zarar veren yakıtların daha yüksek oran veya miktarlarda vergilendirilmesi beklenirken bu koşula uyulmadığı görülmektedir. Motorlu taşıtlar vergisinde de benzer bir durum söz konusu olup, yaşı büyük ya da eski araçların daha fazla emisyon yayacağından hareketle çevrenin korunması adına daha yüksek oranda vergilendirilmesi gerekir. Oysa tam tersi bir uygulama söz konusu olup, yeni araçlar daha yüksek tutarlarda vergi ödemektedir. Çevre Temizlik Vergisi ve Geri Kazanım Katılım Payı uygulamasında da verginin konusu, kapsamı, mükellefi, muafiyet ve istisnaları birlikte değerlendirildiğinde çevrenin korunması yerine vergilerin mali amacının ön plana çıktığı görülmektedir. Yani Türkiye’de çevre vergilerinin, çevrenin korunması, çevre kirliliğini önlenmesi, gelecek kuşaklar için yaşanılabilir bir çevre bırakılması hedefinden uzak olduğu görünmektedir. Çevre sorunlarının çözümünde çevre vergileri ile birlikte diğer mali araçlar uyumlu bir şekilde kullanılmalıdır. Hepsinde öteye bireylere çevre konusunda farkındalık yaratılarak gönüllü uyumları sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akullian, A., Karp, C., Austin, K., & Durbin, D. 2006. Plastic Bag Externalities And Policy in Rhode Island, *Brown Policy Review*.
- Biyan, Ö. ve Gök, M. 2014. "Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2): 281-310.
- Çağlar, E. ve Acar, O. (2013). Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirmesi, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*.
- Çitil, E., Kınacı, C., ve Kayalica, Ö. 2011. Katı Atık Yönetiminde Ekonomik Araçların Kullanımı ve Çevre Temizlik Vergisi. *İTÜ Dergisi*, 9(6).
- Çitil, E. Kınacı C. ve Kayalica, Ö. 2011. "Katı Atık Yönetiminde Ekonomik Araçların Kullanımı ve Çevre Temizlik Vergisi", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 9(6): 28-36.
- European Statistics 2018. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (ET:25.12.2018).
- Ferhatoglu, E. 2003. "Avrupa Birliği'nde Ortak Çevre politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri", e-yaklaşım/Ekim:2003/sayı 3 <http://www.yaklasim.com.tr/emrahfettahoglu/pdf> Erişim Tarihi:13.08.2019.
- Groosman, B. 1999. Pollution Tax. *Encyclopedia Of Law and Economics*, 2500, 539-568.
- Jalil, M. A., Mian, M. N., & Rahman, M. K. 2013. "Using Plastic Bags And Its Damaging Impact on Environment and Agriculture: An Alternative Proposal", *International Journal of Learning & Development*, 3(4): 1-14.
- Kısacık, H. 2019. Depozito Ve Plastik Poşet Ücreti Uygulamaları: Muhasebe Süreci. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(3): 183-199.
- Martinho, G., Balaia, N., & Pires, A. 2017. "The Portuguese Plastic Carrier Bag Tax: The Effects On Consumers' Behavior", *Wastemanagement*, 61: 3-12.
- McMorran, R., & Nellor, D. 1994. "Tax Policy and the Environment: Theory and Practice", *IMF Working Paper*, No:94/106.
- Öz, E. ve Kutbay, H. 2016. "Ekolojik Vergileme: Seçilmiş Bazı Dünya Ülkeleri ile Türkiye Verilerinin Karşılaştırılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1): 247-272.
- Özdemir, B. 2009. "Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri", *Maliye Dergisi*, 156: 1-36.
- Polat, S., ve Eser, L. 2014. "Motorlu Taşıtlar Vergisinde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2): 269-289.
- Reyhan, A. S. 2014. "Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1):110-120.
- Roach, J. 2003. Are Plastic Grocery Bags Sacking The Enviroment?, *National Geographic News*, September 2.
- Sarıllı M.A. 2015. *Türk Vergi Sistemi*, Hermes Matbaası, Ankara.
- Tanrıvermiş, H. 1997. "Çevre Kirliliğinin Vergilendirilmesi: İlkeler, Uygulamaları ve Türkiye Açısından Genel Değerlendirme", *Ekonomik Yaklaşım*, 8(27): 303-328.
- Taylar, Y. 2010. "Vergi Teorisi Açısından Özel Tüketim Vergileri ve Türk Özel Tüketim Vergisi Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (Özel Sayı): 435-467.
- Uzel, Ç. 2017. Çevresel Sorunları Önleme Kapsamında Kullanılan Vergi Politikası Ve Türkiye'de Güncel Durumun Analizi, *TC Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Üstün, Ü. S. 2012. "Motorlu Taşıtların Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik Adil Olarak Düzenlenmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (1): 153-190.
- Üyümez, M. E. 2016. "Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: AB ve Türkiye Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3):427-440.
- Yalçın, A. Z. 2013. "Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27 (2): 141-158.
- Yıldırım, A. E. 2015. "Avrupa Birliği ve Türk Vergi Sistemlerinde Özel Tüketim Vergisi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1): 219-252.

Kümelenme Potansiyelinin Belirlenmesi: TR32 Bölgesi İmalat Sektörlerinde Bir Uygulama

Determination of Clustering Potential: An Application in Manufacturing Sector of TR32 Region

Zekiye ÇAMLICA, Aydın Menderes Üniversitesi, Türkiye, zcamlica@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-8901-8394

Hüseyin ŞENKAYAS, Aydın Menderes Üniversitesi, Türkiye, senkayas@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-9533-9853

Öz: Bölgesel kalkınma, belli bir coğrafi alanın gelişmişlik düzeyini arttıracak sosyo-ekonomik faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır. Günümüz koşullarında ülkelerin zaman zaman karşı karşıya kaldıkları ekonomik daralma ve darboğazlardan korunmasının en önemli yolunun katma değerli ürünlerin içsel kaynaklara dayalı olarak üretilmesi olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımdan doğan kümelenme kavramı tüm dünyada kabul görmüş, Türkiye'de son dönem kalkınma stratejileri içinde kendine önemli ölçüde yer bulmuştur. Bölgesel kalkınmanın en güçlü araçlarından biri olan kümelenme, aralarında dikey ve yatay ilişki ve işbirliği ağları bulunan işletmeler ile Kamu Kurumları, Ticaret ve Sanayi Odaları, Sivil Toplum Kuruluşları gibi destek kuruluşları ve Üniversiteler, Ar-Ge Merkezleri gibi eğitim ve araştırma kurumlarının sektör ve coğrafi konum bazında yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. Bölge ekonomisine katkıda bulunması yanında sektörel gelişme ve işletme performansı açısından çok yönlü faydalar sağlayan kümelenme pek çok kaynaktan teşvik edilmektedir. Bu kapsamda dünyada ve ülkemizde yürütülmüş ve yürütülmekte olan birçok proje bulunmaktadır. Kümelenmenin geliştirilmesi için yürütülecek faaliyetlerin amacına ulaşabilmesi için öncelikle bölgedeki kümelenme potansiyeli yüksek sektörlerin doğru seçilmiş olması gerekir. Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsayan TR32 bölgesinde kümelenme faaliyetleri için uygun olabilecek sektörlerin belirlenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. İmalat sektörlerini esas alan çalışmada istihdam verileri kullanılarak uygulanan analizlerle öncelikle sektörel yoğunlaşmalar saptanmış, sonrasında sektörlerin rekabet gücü irdelenmiştir. Sektörel yoğunlaşmaların saptanmasında Location Quotient (Bölgesel Yoğunlaşma), rekabet gücü yüksek sektörlerin belirlenmesinde ise Shift Share (Değişim Payı) analizlerinden faydalanılmıştır. Belli bir dönem içinde bölgedeki sektörel yoğunlaşmalarda meydana gelen değişimin büyüklüğü ve yönü dikkate alınarak yapılan değerlendirme ile sektörlerin doğru konumlandırılabilmesi mümkün olmaktadır. Araştırma bulguları doğrultusunda TR32 bölgesi illerinde kümelenme faaliyetleri için uygun bulunan sektörler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Kümelenme, TR32 Bölgesi, Location Quotient, Shift Share

JEL Sınıflandırması: O25, R12, R58

Abstract: Regional development covers all socio-economic activities that will increase the level of development of a certain geographical area. In today's conditions, the most important way of protecting countries from the economic contraction and bottlenecks they face from time to time is to produce value-added products based on

Makale Geçmişi / Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 11 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 30 Mart / March 2020

internal resources. The clustering concept arising from this approach is recognized throughout the world and has been involved significantly in the last term development strategy in Turkey. Clustering, that is one of the most powerful tools of regional development, can be defined as the sectoral and geographical concentration of enterprises and institutions (Public Institutions, Chambers of Commerce and Industry, Non-Governmental Organizations and educational and research institutions such as Universities and R&D Centers) which have vertical, horizontal relations and cooperation networks. In addition to contributing to the regional economy, the clustering, which provides multifarious benefits in terms of sectoral development and business performance, is encouraged from many sources. Within this scope, there are many projects carried out in the world and in our country. In order to achieve the purpose of the activities for the development of the cluster, the sectors with high clustering potential in the region must be selected correctly. The main objective of this study is to identify the sectors that may be suitable for clustering activities in the TR32 region covering Aydın, Denizli and Muğla. In this study, which is based on manufacturing sectors, sectoral concentrations were determined firstly with the analyzes applied using employment data and then the competitiveness of the sectors was examined. Location Quotient was used to determine sectoral concentrations and Shift Share analyzes were used to identify highly competitive sectors. It is possible to determine the sectors correctly by taking into consideration the magnitude and direction of the change in the sectoral concentrations in the region within a certain period. In the light of the findings of the research, sectors which are suitable for clustering activities in TR32 region provinces have been proposed.

Keywords: Regional Development, Clustering, TR32 Region, Location Quotient, Shift Share

JEL Classification: O25, R12, R58

1. Giriş

Kalkınma geçmişten bugüne ulusların temel önceliklerinden olmayı sürdürmektedir. Kendi kaynaklarını kullanarak yarattıkları ekonomik büyümenin gelişmişlik düzeyi ve toplumsal refah üzerindeki olumlu etkileri ülkelerin varlık ve bütünlüğünün korunmasındaki temel unsurlardandır. Kalkınmanın bölgesel dinamikler doğrultusunda planlanması gereği “Bölgesel Kalkınma” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bölgesel Kalkınma belli bir coğrafi alandaki gelişmişlik düzeyini arttırıcı tüm sosyo-ekonomik faaliyetler bölgesel kalkınma kapsamında değerlendirilebilir. Bu bağlamda, bölge ekonomisine katkıda bulunması yanında sektörel gelişme ve işletme performansı açısından çok yönlü faydalar sağlayan “Kümelenme” bölgesel kalkınmada kullanılan en güçlü araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kümelenme yaklaşımı, dünya genelindeki pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de benimsenmekte ve kümelenme faaliyetleri çeşitli kaynaklardan teşvik edilmektedir. Kümelenme desteklerinin amacına ulaşabilmesi için faaliyetlerin yürütüleceği alanların seçimi büyük önem taşımakta, faaliyetlerin doğru planlanabilmesi için öncelikle ilgili bölgelerde kümelenme potansiyeli yüksek sektörlerinin belirlenmesine yönelik sağlıklı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizdeki kümelenme çalışmalarında henüz tatmin edici düzeylere

ulaşılamamış olması konuyla ilgili araştırmaların önemini ve bu araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Konuyu Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsayan TR32 bölgesi açısından ele alan bu çalışma, bölge illerinde kümelenmeye uygun sektörlerin belirlenmesini ve bu bağlamda bölge illeri için planlanması muhtemel kümelenme çalışmalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeveye yer verilmiş, uygulama kısmında ise bölge illerinin kümelenme potansiyeli, imalat sektörleri esas alınarak analiz edilmiştir. İstihdam verileri kullanılarak uygulanan analizlerle sektörel yoğunlaşmalar ve sektörlerin rekabet gücü ortaya konmuş, araştırma bulguları doğrultusunda TR32 bölgesi illerinde kümelenme faaliyetleri için uygun olabilecek sektörler belirlenmiş ve önerilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

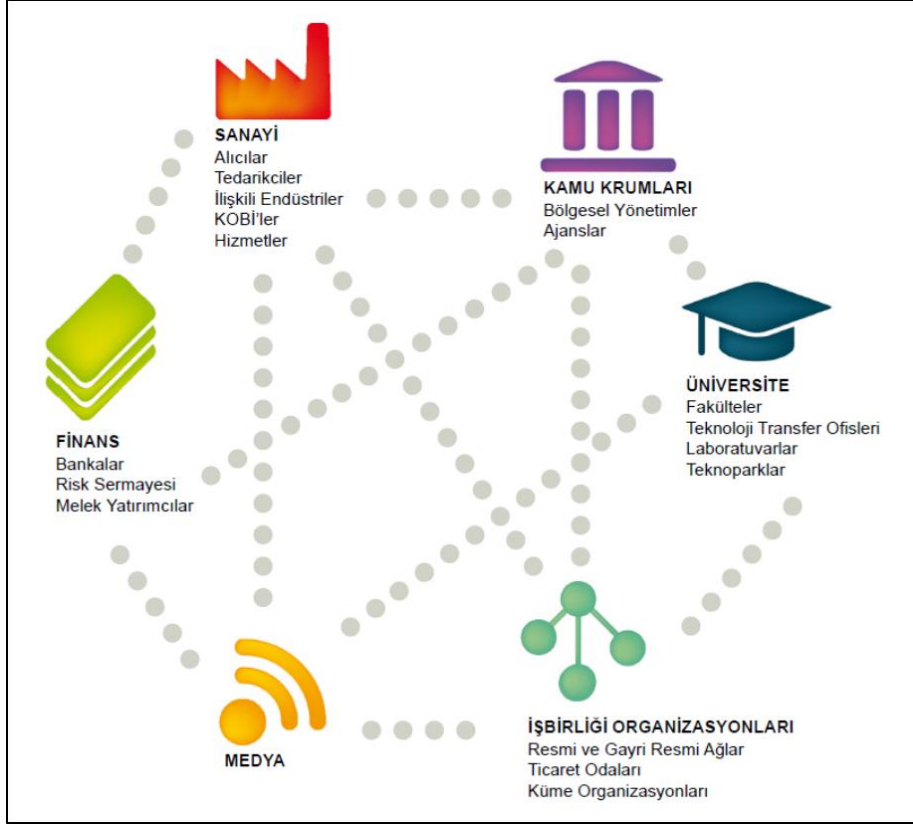
2.1. Bölgesel Kalkınma ve Kümelenme

Ülkelerin varlıklarını sürdürebilmesi ve toplumsal refahın sağlanabilmesinde ekonomik büyüme ve kalkınma önemli bir role sahiptir. Kalkınma, ülke ekonomisindeki sürekli ve sağlıklı büyümenin doğurduğu milli gelir artışının ekonomi ve sosyo-kültürel yapı üzerindeki olumlu etkilerini kapsayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Ülkenin var olan kaynak ve olanaklarının verimli ve etkili biçimde kullanılması kalkınmanın sağlanabilmesindeki temel ilkedir (Arslan, 2005, s. 276). Kalkınma, devlet, iş dünyası ve vatandaşların ortak çabaları ile gerçekleştirilebilir. Ancak, sağlıklı kalkınmadan söz edebilmek için elde edilen faydalardan tüm paydaşların ortak pay alabilmesi sağlanmalıdır.

Kalkınma bölge bazında ele alındığında “bölgesel kalkınma” kavramı ortaya çıkmaktadır. Kalkınmanın bölgelerin özellikleri, ağırlıklı sektörleri, ihtiyaç ve olanakları değerlendirilerek bölgeler özelinde planlanması faaliyetlerin daha etkili bir biçimde yürütülmesine ve geliştirilmesine olanak vermektedir.

Bölgesel Kalkınma araçlarının en önemlilerinden biri olan Kümelenme, belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşmış, ortak bir sektör için faaliyet gösteren, aralarında bağlantı ve ilişki ağları bulunan firma, kurum ve kuruluşların oluşturduğu endüstriyel yapıyı ifade etmek için kullanılır. Kümelenme, bölgesel ve ulusal rekabet avantajı yaratmak, ekonomik ve sosyal açıdan bölgesel gelişime katkı yapmak, iş birliği, bilgi birikimi, sosyal kapital ve inovasyonu geliştirerek işletmelerin performansını arttırmak gibi yönleriyle öne çıkan bir modeldir.

Kümelenmeler, aynı zamanda hem rekabet ve hem de işbirliği içinde bulunan, belirli alanlarda birbirine bağlı şirketler, uzman tedarikçiler, hizmet sağlayıcılar, ilgili sektörlerdeki firmalar ve bağlantılı kurumlardan (örneğin, üniversiteler, standart kurumları ve ticaret birlikleri) oluşan coğrafi yoğunlaşmalardır (Porter, 2011, s. 243). Şekil 1’de başlıca küme elemanları ve aralarındaki ilişkiler görülmektedir.

Şekil 1. Küme Elemanları

Kaynak: (Sölvell, 2009, s. 16)

Kümelenmenin işletmeler açısından sağladığı başlıca yararlar üretim faktörlerinin temininde maliyet avantajı kazandırması, işgücü ve ürün kalitesini, verimliliği, ihracatı ve satışları arttırması, teşvik almayı kolaylaştırması, Ar-Ge ve yenilik çalışmaları için destekler sunması olarak sayılabilir (Anokhin vd. 2019, s. 105). Bölge için sağladığı yararlar ise; bölgenin yatırımcılar için cazip hale gelmesi, yeni iş ve girişim sayısının artması, bölge ekonomisi ve rekabet gücünün gelişmesi, istihdamın artması olarak sıralanabilir. Ayrıca Üniversite-sanayi iş birliğini desteklenmesiyle Ar-Ge ve yenilik çalışmaları güçlenirken bilgi, yenilik ve teknolojiler hızla yayılır, eğitim ve danışmanlık faaliyetleri gelişmektedir (İAOSB, 2017), (Roberts & Enright, 2004, s. 99-100).

Kümeler genellikle doğal süreçte kendiliğinden oluşsalar da potansiyellerinin saptanarak gelişimlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Bölge ekonomisine sağladıkları faydalar nedeniyle günümüzde kümelenmeler oluşumu devlet tarafından teşvik edilen bir bölgesel kalkınma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kümelenme Girişimleri, iş kümesinin gelişimini mevcut aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyerek ve/veya iş birliği potansiyelini güçlendirerek arttırmayı hedefleyen organize çabaları ifade etmektedir (Ketels, Lindqvist, & Sölvell, 2006, s. 9). Dünyanın farklı bölgelerinde pek çok başarılı kümelenme örneği bulunmaktadır. Kümelenme uygulamaları, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Batı, Orta ve Doğu Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Japonya dahil olmak üzere birçok ülkede başarıyla uygulanmış ve etkin sonuçlar alınmıştır (<http://www.smenetworking.gov.tr>, 2017).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de 90'lı yılların sonlarından itibaren kümelenme ile ilgili çalışmaların başladığı görülmektedir. Kümelenmenin teşvik edilmesi son dönem kalkınma planları içinde yer almış, Organize Sanayi Bölgelerinin kümelenme yaklaşımıyla ele alınması gündeme gelmiş, OSTİM ve İAOSB gibi OSB'ler içinde başarılı kümelenmeler gerçekleştirilmiştir (Karataş, 2006), (Kök, Duygulu, & Şimşek, 2010), (Erol & Yıldırım, 2013), (Demir & Dilek, 2016), (Şahin & Özudoğru 2019). Günümüze dek ulusal ve uluslararası pek çok farklı kurum ve kuruluşun işbirliği ile bir çok farklı proje ve faaliyet yürütülmüş ve desteklenmiş olmakla birlikte çalışmaların henüz yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir.

2.2. TR32 Bölgesinde Kümelenme Çalışmaları

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması uygulaması kapsamında Aydın (TR321), Denizli (TR322) ve Muğla (TR323) illerinden TR32 Düzey 2 Bölgesi oluşturulmuş ve Bölge ile ilgili faaliyetleri yürütmek üzere 2009 yılında Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) kurulmuştur. Tablo 1'de bölge illerine ait bazı temel göstergeler yer almaktadır.

Tablo 1. TR32 Bölgesine Ait Bazı Temel Göstergeler

<i>Gösterge</i>	<i>Aydın</i>	<i>Denizli</i>	<i>Muğla</i>
Yüzölçümü	8.116 km ²	11 868 km ²	12 974 km ²
Nüfus (2017)	1.080.839	1.018.735	938.751

Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (2013)	19. sıra	10. sıra	8. sıra
EDAM Rekabetçilik Endeksi (2016)	18	9	6
İhracat (\$) (2017)	702.007.432	2.677.119.184	448.289.793
İthalat (\$) (2017)	247.578.889	2.009.358.381	275.578.796
Orta-ileri Teknoloji Sektörlerin İhracat Payı (2012)	%52	%13	%19

Kaynak: (T.C.K.B., 2013), (EDAM, 2016), (URAK, 2016), (GEKA, 2018 a), (TÜİK, 2018)'den derlenmiştir.

GEKA, kuruluşundan itibaren bölgeyi kümelenme açısından değerlendiren çalışmaları da yürütmektedir. Bu kapsamda kurum tarafından 2011 yılında hazırlanan raporda Aydın için; “Gıda Ürünleri İmalatı” ve “Kömür ve Linyit Çıkartılması”, Denizli için; “Tekstil Ürünleri İmalatı”, “Giyim Eşyaları İmalatı”, “Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı” ve “Kara Taşımacılığı ve Boru Hattı Taşımacılığı”, Muğla için; “Balıkçılık ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği”, “Konaklama”, “Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı” ve “Bina İnşaatı” sektörleri kümelenme için uygun alanlar olarak belirlenmiştir (GEKA, 2011, s. 42-44).

T.C. Ekonomi Bakanlığı tarafından 2012 yılında hazırlanan Kümeler İçin Ortak Rekabet Alanları Stratejisi Raporu’nda ise bölge illeri için potansiyel kümeler şu şekilde sıralanmıştır (T.C.EB, 2012, s. 77-87); Aydın; Kuşadası Turizm Kümesi, Tarım Makinaları Üretim Kümesi, Gıda ve İçecek Ürünleri Kümesi, Çine Yatağan Feldspat Madenciliği Kümesi, Denizli; Enerji Kablosu Kümesi, Termal ve Sağlık Kümesi, Ev Tekstil Kümesi, Doğal Taş Kümesi, Yatağan Bıçakçılık Kümesi, Yeşilyuva Ayakkabıcılık Kümesi, Dericilik Kümesi, Serinhisar Kuruyemiş Kümesi, Muğla; Bodrum Yat İmalat Kümesi, Turizm Kümesi, Balıkçılık Kümesi.

Günümüze kadar olan süreçte Kümelenmeyle ilgili GEKA tarafından Doğrudan Faaliyet Desteği kapsamında desteklenmiş iki proje bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 2011 yılında Bodrum Ticaret Odası tarafından hazırlanan “Bodrum Yat İmalatı İş Kümesi Rotasını Çiziyor” isimli projedir (BODTO, 2012), (Bodrum Yat Kümesi, 2018), ikincisi ise; 2015 yılında MÜSİAD Denizli Şubesi tarafından hazırlanarak Denizli Ticaret Odası ortaklığı ile yürütülen “Kümelenmeye İlk Adım: Denizli Tekstil Sektörü Analizi” projesidir (MÜSİAD Denizli Şubesi, 2015), (DenizliTekstil.org, 2018).

Literatürde TR32 Bölgesi ve bölge illerinde kümelenmeyi konu alan bilimsel araştırma ve yayınlar tarandığında ağırlıklı olarak Denizli ilinin ve tekstil sektörünün ele alındığı görülmektedir Öz (2003) ve (2004), Eraydın ve Fingleton (2006), Kuştepeli ve Gülcan (2010), Gülcan vd. (2011), Erenler vd. (2011), Çakmak (2012), Özpençe (2013), Aydemir ve Soydaş (2014). Erkut (2011) Aydın ilindeki potansiyel kümelenme alanlarını araştırırken, Muğla ili için yapılmış bir çalışmaya rastlanamamıştır. Yakın dönemde yapılmış, üç yıldız analizini kullanan iki farklı çalışmada ise TR32 Bölgesinin kümelenme potansiyeli tüm sektörler (İyem vd., 2018) ve imalat sektörleri (Akar, 2018) ele alınarak incelenmiştir.

3. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın uygulama kısmında, eden imalat sektörleri esas alınarak ve bölgede yapılan önceki çalışmalardan farklı bir yaklaşım benimsenerek yapılan analizlerle TR32 Bölgesi illerindeki kümelenme potansiyeli değerlendirilmiştir. Kümelenme çalışmalarının planlanmasında sadece coğrafi yoğunluğu dikkate almak, yanlış seçim yapılmasına ve kümelenmenin bölgesel gelişime katkısının beklenenden düşük kalmasına sebep olabilir. Bu nedenle, bu bölümde yer alan analizler bölgede yoğunlaşmış sektörlerin belirlenmesinin yanında bu sektörler içinden rekabet gücü yüksek olanların saptanmasına olanak sağlayacak şekilde kurgulanmıştır.

3.1. Metodoloji

Çalışmada, SGK İstatistik Yıllıklarından (SGK, 2017) alınan İşyeri ve Sigortalı İstatistikleri'nden "Sigortalı Sayılarının Faaliyet Kolları ve İllere Göre Dağılımı" verilerinden yararlanılmış, TR32 Bölgesinde öne çıkan sektörlerin belirlenmesi Bölgesel Yoğunlaşma (Location Quotient - LQ), bölgesel yoğunlaşmanın fazla görüldüğü sektörler içerisinde rekabet gücü yüksek olabilecek sektörlerin belirlenmesi için ise Değişim Payı (Shift-Share) Analizi uygulanmıştır. Literatürde benzer yaklaşımı benimseyerek iki analizi bir arada kullanan çalışmalar mevcuttur (Kiser 1992), (Porter 2003), (Sambidi 2008), (Şenkayas, Çamlıca, & Akar, 2016).

3.1.1. Bölgesel Yoğunlaşma (Location Quotient-LQ) Analizi

Belirli bir sanayinin yerelleşme düzeyinin belirlenmesinde en önemli tekniklerden olup genellikle istihdam verileri kullanılarak uygulanır. LQ belirli bir dönemdeki değişimlerle ilgili analitik bilgi üreterek bölge endüstrilerine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlar (Kumral, 2004, s. 67). LQ aşağıdaki gibi (1) formüle edilebilir (Isserman, 1977, s. 34)

$LQ = \frac{E_{ib}/E_{tb}}{E_{iu}/E_{tu}}$	E_{ib} : <i>i sektörünün bölgedeki istihdamı</i>
	E_{tb} : <i>bölgedeki toplam istihdam</i>
	E_{iu} : <i>i sektörünün ülkedeki istihdamı</i>
	E_{tu} : <i>ülkedeki toplam istihdamı</i>

(1)

LQ değerinin 1'e eşit veya 1'den büyük olması sektörün bölgesel yoğunluğunun ülkedeki yoğunluğuna eşit veya ülkeye göre daha yoğun gerçekleştiğini gösterirken (Morrissey, 2014, s. 60), katsayının büyüklüğü oranında bölge için sürükleyici sektör olduğu yorumu yapılabilir (Bayraktutan, Tüylüoğlu, & Özbilgin, 2012, s. 64). Bölgesel endüstriler LQ'nun belirli bir zaman dilimindeki değişimi kullanılarak Tablo 2'deki gibi dört kategoriye ayrılabilir;

Tablo 2. LQ'daki Değişimlere Göre Sektörlerin Değerlendirilmesi

	<i>Temel Yıl</i>	<i>Sonraki Dönem</i>
<i>Yıldızlar</i>	(LQ > 1)	Daha yüksek
<i>Gelişenler</i>	(LQ < 1)	Daha yüksek
<i>Olgunlar</i>	(LQ > 1)	Daha düşük
<i>Dönüşenler</i>	(LQ < 1)	Daha düşük

Kaynak: (Sambidi,, 2008, s. 33-34)

3.1.2. Değişim Payı (Shift Share) Analizi;

Geleneksel olarak bölgesel kalkınmanın gelir, istihdam, katma değer gibi değişkenler kullanılarak değerlendirilmesini amaçlar. Shift Share bir bölgenin sektörel büyümesini üç bileşene ayırarak açıklar (Brox & Carvalho, 2008), Houston (1967). Belli bir endüstrinin, belli bir bölgede, belli bir zaman aralığında gerçekleşen büyümesi aşağıdaki (2), (3) ve (4) numaralı formüllerle hesaplanan edilen bu üç bileşenin toplamı ile ifade edilir (Jones, 2012, s. 1350), (Gardiner, Martin, Sunley, & Tyler, 2013).

Ulusal Büyüme Bileşeni: NS (National Share); Ulusal ekonominin etkisiyle gerçekleşen beklenen büyüme payıdır. (2)

$$NS = e_i^{t-1} \left(\frac{E^t}{E^{t-1}} - 1 \right)$$

Endüstri Karışımı Bileşeni: IM (Industrial Mix); Bölgenin mevcut endüstriyel yapısının bölgesel büyüme üzerindeki etkisini gösterir. (3)

$$IM = e_i^{t-1} \left(\frac{E_i^t}{E_i^{t-1}} - \frac{E^t}{E^{t-1}} \right)$$

Rekabet (Bölgesel Değişim) Bileşeni: RS (Regional Shift); Bölgenin dinamizm, çekicilik gibi özelliklerinden kaynaklı payını temsil eder. (4)

$$RS = e_i^{t-1} \left(\frac{e_i^t}{e_i^{t-1}} - \frac{E^t}{E^{t-1}} \right)$$

e_i^{t-1} = Temel yılda *i* endüstrisinin bölgedeki istihdamı E_i^t = Son yılda *i* sektörünün ülkedeki istihdamı

e_i^t = Son yılda *i* endüstrisinin bölgedeki istihdamı E^{t-1} = Temel yılda ülkenin toplam istihdamı

E_i^{t-1} = Temel yılda *i* sektörünün ülkedeki istihdamı E^t = Son yılda ülkenin toplam istihdamı

3.2. Bulgular

Bölge illerindeki imalat sektörlerinin 2010 ve 2015 yıllarına ait sektörel istihdam verileriyle hesaplanan yoğunlaşma katsayılarına göre sıralaması Tablo 3'te görülmektedir. Tablodak değerler, sektörlerin Tablo 2'ye göre konumlandırıldığı baloncuk grafikleri ile görselleştirilmiş ve izleyen bölümlerde, sektörlerin rekabet gücünü değerlendirmeye imkân veren değişim payı analizlerinin sonuçlarına ait grafiklerle birlikte, iller bazında sunulmuştur.

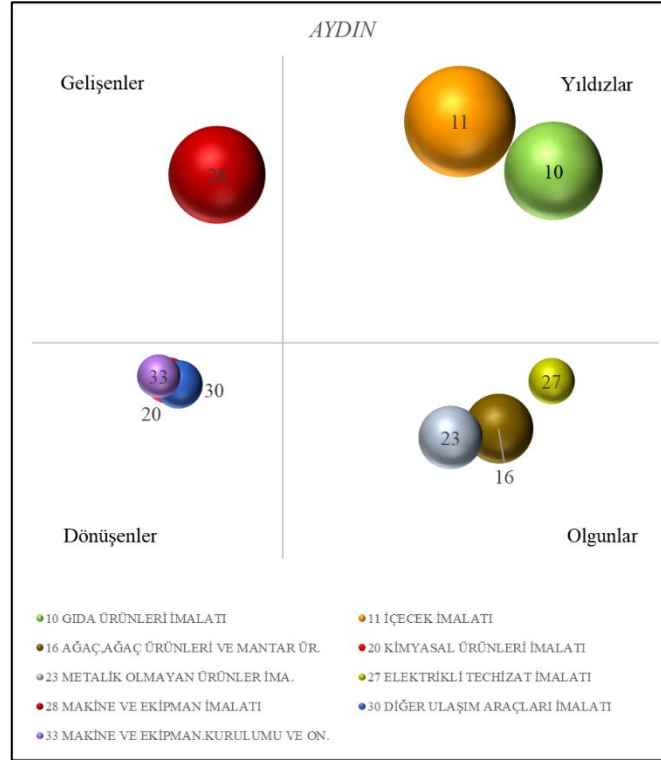
Tablo 3. TR32 Bölgesi İlleri İmalat sektörleri LQ sıralaması (2010-2015)

Sıra	AYDIN		DENİZLİ		MUĞLA	
	2010 Nace Kodu (LQ)	2015 Nace Kodu (LQ)	2010 Nace Kodu (LQ)	2015 Nace Kodu (LQ)	2010 Nace Kodu (LQ)	2015 Nace Kodu (LQ)
1	10 (2,16)	11 (3,08)	13 (5,86)	13 (6,41)	33 (1,85)	16 (1,66)
2	27 (2,15)	10 (2,39)	23 (2,84)	23 (3,03)	16 (1,66)	33 (1,37)

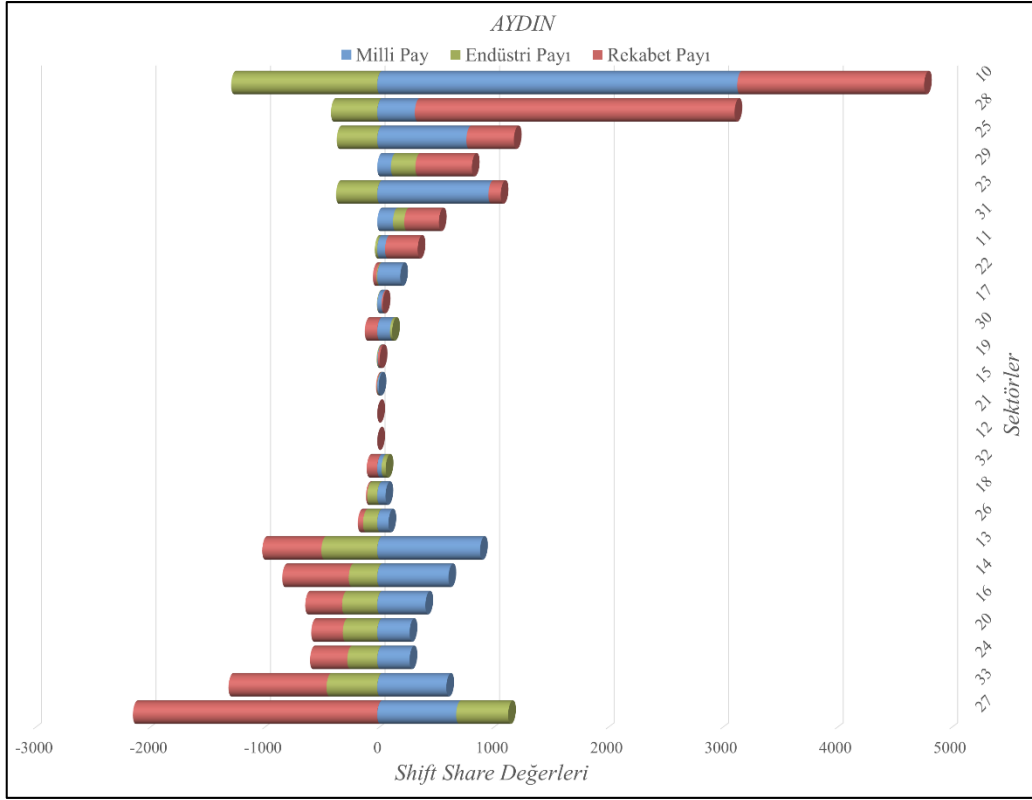
3	16 (1,73)	28 (2,34)	14 (1,85)	17 (1,53)	23 (1,35)	23 (1,37)
4	11 (1,42)	23 (1,32)	11 (1,82)	14 (1,45)	30 (1,31)	10 (0,83)
5	23 (1,34)	16 (1,19)	17 (1,42)	16 (1,16)	10 (0,67)	30 (0,83)
6	33 (0,99)	25 (0,66)	16 (1,27)	19 (1,09)	26 (0,62)	11 (0,72)
7	20 (0,91)	29 (0,60)	25 (1,06)	24 (0,93)	11 (0,57)	26 (0,33)
8	30 (0,83)	30 (0,58)	33 (0,90)	25 (0,91)	32 (0,36)	25 (0,33)
9	26 (0,65)	27 (0,53)	31 (0,69)	11 (0,89)	31 (0,32)	31 (0,32)
10	13 (0,62)	20 (0,52)	18 (0,57)	18 (0,76)	20 (0,32)	18 (0,27)
11	25 (0,59)	31 (0,50)	10 (0,54)	33 (0,70)	25 (0,30)	17 (0,25)
12	28 (0,52)	26 (0,49)	22 (0,52)	10 (0,69)	18 (0,28)	32 (0,21)
13	24 (0,48)	13 (0,47)	27 (0,51)	22 (0,60)	17 (0,27)	20 (0,15)
14	14 (0,39)	33 (0,46)	19 (0,44)	20 (0,60)	22 (0,11)	22 (0,10)
15	29 (0,36)	22 (0,31)	24 (0,39)	32 (0,59)	28 (0,09)	24 (0,08)
16	22 (0,34)	19 (0,31)	26 (0,39)	31 (0,58)	14 (0,06)	13 (0,08)
17	31 (0,34)	14 (0,26)	32 (0,37)	27 (0,57)	27 (0,05)	28 (0,05)
18	32 (0,30)	24 (0,25)	15 (0,35)	15 (0,36)	13 (0,05)	27 (0,04)
19	18 (0,27)	17 (0,25)	20 (0,28)	28 (0,35)	24 (0,05)	15 (0,03)
20	17 (0,24)	18 (0,24)	28 (0,12)	26 (0,24)	15 (0,03)	29 (0,02)
21	19 (0,12)	32 (0,13)	30 (0,05)	30 (0,06)	29 (0,02)	14 (0,02)
22	15 (0,06)	15 (0,05)	29 (0,02)	21 (0,05)	19 (0,01)	19 (0,01)
23	12 (0,00)	12 (0,00)	21 (0,02)	29 (0,02)	21 (0,01)	12 (0,00)
24	21 (0,00)	21 (0,00)	12 (0,00)	12 (0,00)	12 (0,00)	21 (0,00)

3.2.1. Aydın

Şekil 2 ve 3'teki grafiklere göre; Aydın ilinde, Gıda ve İçecek İmalatı sektörlerinin yıldız, Makine ve Ekipman İmalatı sektörü gelişen sektör olarak görünürken rekabetçilik açısından Makine ve Ekipman ile Gıda Ürünleri İmalatı sektörleri ağırlıkta olmak üzere, Motorlu Kara Taşıtı ve Römork, Fabrikasyon Metal Ürünler (Makine Teçhizat Hariç) ve Mobilya İmalatı güçlü sektörler olarak sıralanmaktadır.

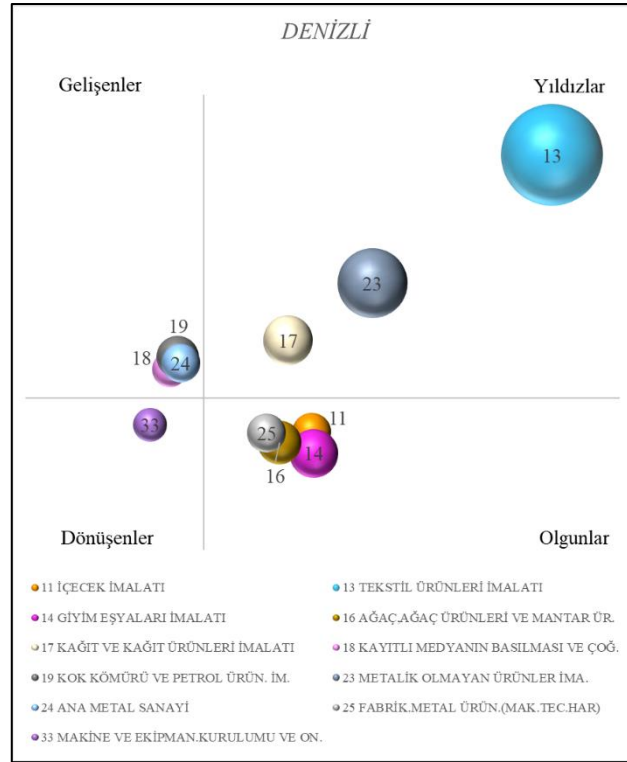
Şekil 2. Aydın İlinde İmalat Sektörlerinin Durumu

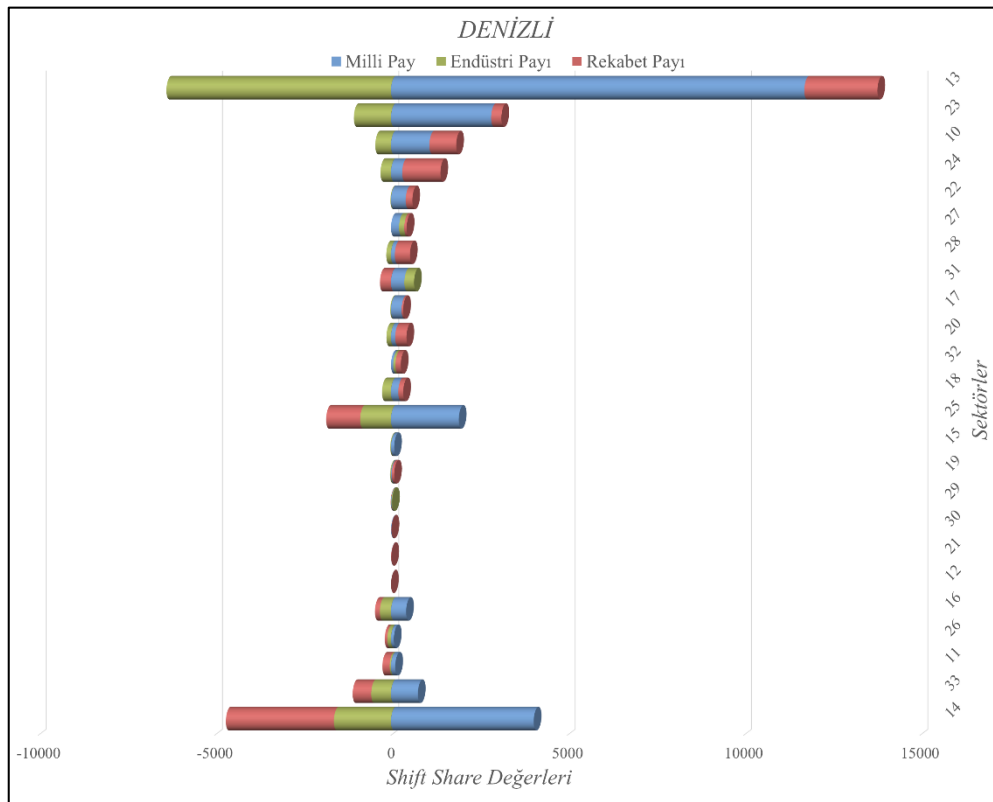
Şekil 3. Aydın İli İmalat Sektörlerinde Shift Share Paylarının Dağılımı

3.2.2. Denizli

Şekil 4 ve 5'te yer alan grafiklere göre; Denizli ilinde, Tekstil, Metalik Olmayan Ürünler, Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri İmalatı sektörlerinin yıldız, Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması, Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri İmalatı ve Ana Metal Sanayi sektörleri gelişen sektörlerdir. Rekabetçilikte ise sırasıyla Tekstil Ürünleri, Ana Metal Sanayi, Gıda Ürünleri, Makine ve Ekipman ile Kimyasal Ürünler imalatı sektörleri önde görünmektedir.

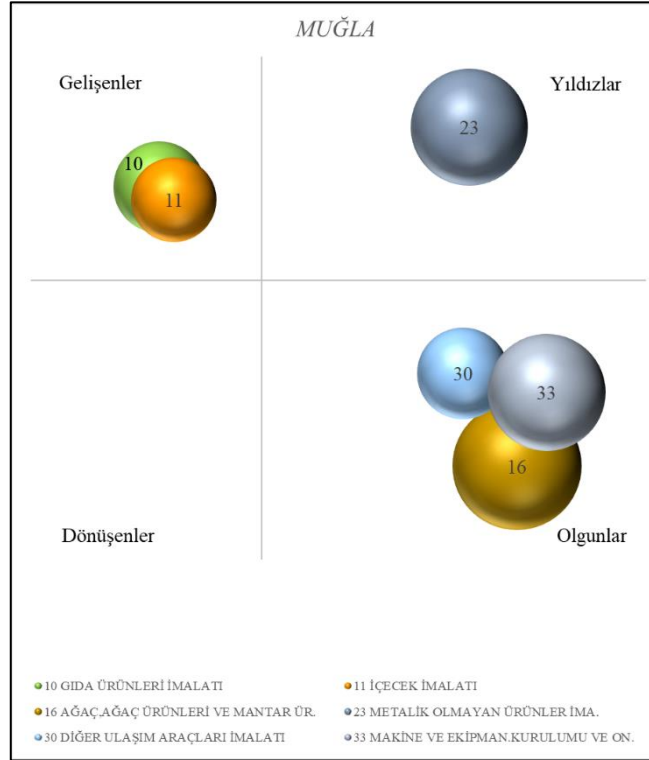
Şekil 4. Denizli İlinde İmalat Sektörlerinin Durumu

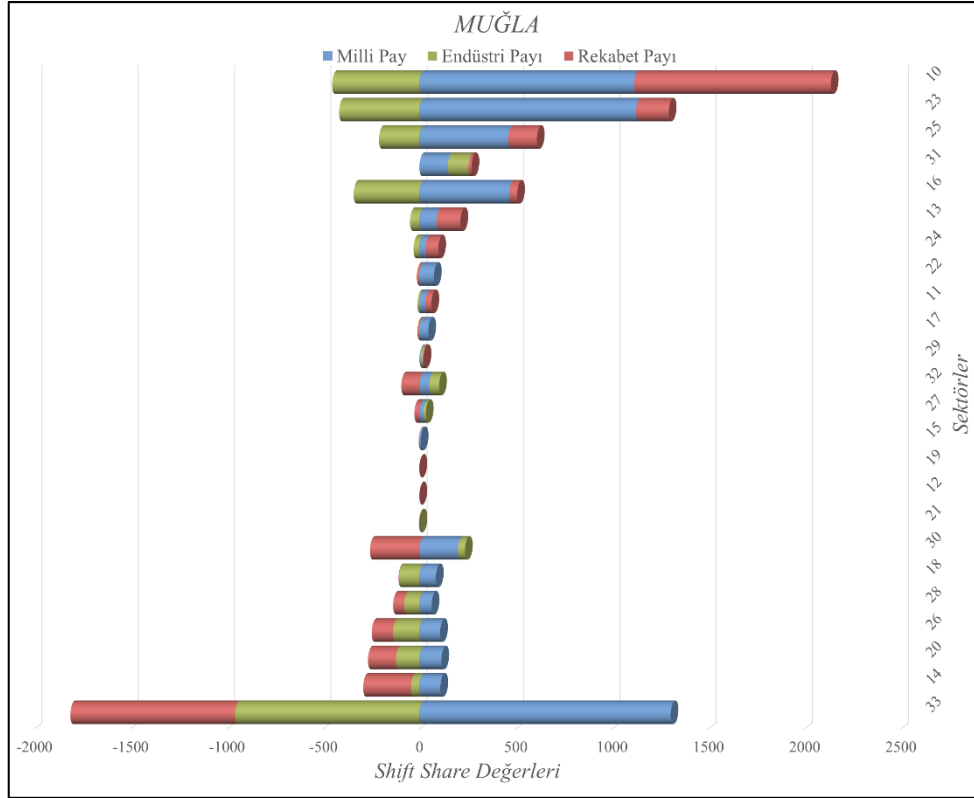
Şekil 5. Denizli İli İmalat Sektörlerinde Shift Share Paylarının Dağılımı

3.2.3. Muğla

Şekil 6 ve 7'deki grafikler incelendiğinde; Muğla ilinde, Metalik Olmayan Ürünler imalatı sektörü yıldız, Gıda ve İçecek İmalatı sektörleri yükselen sektörlerdir. Rekabet gücü açısından sektörler başta Gıda Ürünleri İmalatı olmak üzere Metalik Olmayan Ürünler, Fabrikasyon Metal Ürünler (Makine Teçhizat Hariç), Tekstil Ürünleri İmalatı ve Ana Metal Sanayi olarak sıralanmaktadır.

Şekil 6. Muğla İlde İmalat Sektörlerinin Durumu

Şekil 7. Muğla İli İmalat Sektörlerinde Shift Share Paylarının Dağılımı

4. Sonuç

Bölgede Kümelenme ile ilgili faaliyetlerin oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Denizli ve Muğla illerinde gerçekleştirilmiş bazı faaliyetler bulunmakla birlikte Aydın ilinde henüz başlatılmış herhangi bir girişim bulunmamaktadır. Bölge illerinde ilgili tarafların katılımı ve işbirliği ile kümelenme faaliyetlerinin en kısa zamanda başlatılması bölgenin kalkınması, ekonomik ve endüstriyel büyümesi için elzemdir.

Çalışmanın bulguları kümelenme çalışmalarının başlatılması için uygun olabilecek sektörleri işaret etmektedir. Bu bulgular doğrultusunda: Aydın ili için; Makine ve Ekipman İmalatı ve Gıda Ürünleri İmalatı, Denizli ili için; Tekstil Ürünleri İmalatı ve Ana Metal Sanayi, Muğla ili için: Gıda Ürünleri İmalatı ve Metalik Olmayan Ürünler İmalatı sektörleri kümelenme çalışmaları için öncelikli olarak önerilebilecek faaliyet kollarıdır.

Yoğunluk ve rekabetçilik önemli göstergeler olmakla birlikte kümelenme çalışmalarının yürütüleceği sektörlerin belirlenmesinde bölgesel, sektörel ve yerel dinamiklerin de dikkate alınması istenen amaçlara ulaşmada etkili olacaktır. Karar sürecinde firma sayıları ve büyüklükleri, ilgili meslek kuruluşlarının varlığı ve etkinliği, üniversite ile işbirliği olanakları,

yerel kaynaklardan faydalanma düzeyi, sektörün teknolojik boyutu gibi parametrelerin değerlendirilmesi ile daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Coğrafi yakınlık bağlamında sektörler ve firmalar düzeyinde mevcut ve potansiyel işbirliklerinin araştırılması ve desteklenmesi kümelerin başlatılması ve geliştirilmesi için bir itici güç unsuru olarak değerlendirilebilir. Üniversiteler ile diğer eğitim ve araştırma kuruluşlarının sürece dahil edilmesi mutlaka sağlanmalı, tüm paydaşlar arasında işbirliği ve bilgi değişimine dayalı ağlarının gelişimi teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akar, D. (2018). Güney Ege İmalat Sektöründe Kümelene Analizi. Güney Ege, 5(18), 4-7.
- Anokhin, S., Wincen, J., Parida, V., Chistyakova, N. ve Oghazi, P. (2019). "Industrial clusters, flagship enterprises and regional innovation", Entrepreneurship & Regional Development, 31(1-2), 104-118.
- Arslan, K. (2005). "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları". İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 275-294.
- Aydemir, B., ve Soydaş, M. (2014). Denizli İli Turizm Kümelene Potansiyeli. Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies, 1(2), 13-26.
- Bayraktutan, Y., Tüylüoğlu, Y.ve Özbilgin, M. (2012)." Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği". Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(3), 61-71.
- Bodrum Yat Kümesi. (2018), <http://bodrumyatkumesi.org> (02.02.2018).
- BODTO. (2012). "Bodrum Yat İmalatı İş Kümesi Rotasını Çiziyor Bodrum Yat İmalat Sektörü Envanter Raporu". Muğla: Bodrum Ticaret Odası.
- Brox, J.ve Carvalho, E. (2008). "A Demographically Augmented Shift-Share Employment Analysis: An Application to Canadian Employment Patterns", The Journal of Regional Analysis and Policy, 38(2), 56-66.
- Çakmak, G. (2012). The Interplay Of The Global And The Local: The Socio-Economic Development Of The Towel And Bathrobe Cluster Of Denizli. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Modern Türk Tarihi Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Demir, S.ve Dilek, A. (2016). "İzmir Endüstriyel Havalandırma İklimlendirme Soğutma (Ehis) Kümesinin Normatif Açından Analizi". Journal of Current Researches on Business and Economics, 6(1), 79-92.
- DenizliTekstil.org. (2018), <https://www.denizlitekstil.org/> (02.02.2018).
- EDAM. (2016). "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi", İstanbul: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi .
- Eraydın, A., ve Fingleton, B. (2006). Network Relations and Local Economic Development: Some Causes of Differentiated Network Structures and Intensities Among Turkish Industrial Firms. Environment and Planning A, 38, 1171-1186.
- Erenler, G., Alüftekin, N., Yüksel, Ö., Taş, A., ve Bayraktar, F. (2011). Denizli Tekstil Hazırgiyim Sektörü Bölgesel Yoğunlaşma (Kümelene) Göstergeleri. Endüstri Mühendisliği Dergisi, 23(2), 2-27.
- Erkut, F. (2011). Kümelene ve Aydın İlindeki Kümelene Potansiyeli Olan Alanlar. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Erol, D.ve Yıldırım, K. (2013). "Türkiye’de Kümelene Yaşam Döngüsü: OSTİM Medikal Sanayi Kümelene Örneği". Verimlilik Dergisi, 2013(2), 39-62.
- Gardiner, B., Martin, R., Sunley, P.ve Tyler, P. (2013). "Spatially unbalanced growth in the British economy". Journal of Economic Geography, 13, 889–928.
- GEKA. (2011). "TR32 Düzey II Bölgesi’nde Kümelene Yaklaşımı". Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- GEKA. (2018). TR 32 Bölgesi (Aydın-Denizli-Muğla) Sosyo-Ekonomik Göstergeleri. Denizli: T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- Gülcan, Y., Akgüngör, S., ve Kuştepe, Y. (2011). Knowledge Generation and Innovativeness in Turkish Textile Industry: Comparison of İstanbul and Denizli. European Planning Studies, 19(7), 1229-1243.
- İAOSB. (2017). "Kümelene Nedir?" <http://www.iaosb.org.tr>: <http://www.iaosb.org.tr/icerik/kumelenme/kumelenme-nedir> (30.11.2017)
- Isserman, A. (1977). "The Location Quotient Approach the Estimating Regional Economic Impacts". Journal of the American Institute of Planners, 43(1), 33-41.
- İyem, C., Öztürk, D., ve Yıldız, F. (2018). Clustering and Clustering Potential in TR 32 Regions Province. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 8(3), 336–345.
- Jones, P. S. (2012). "Job Creation and Regional Change Under New Labour: A Shift-Share Analysis. Environment and Planning", 44, 1348-1362.
- Karataş, N. (2006). "Firma Kümeleşme Eğilimleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma": İzmir
- Ketels, C., Lindqvist, G.ve Sölvell, Ö. (2006). "Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies". Stockholm: Center for Strategy and Competitiveness.
- Kiser, D. (1992). "A Location Quotient and Shift Share Analysis of Regional Economies in Texas" . Southwest Texas State University The Department of Political Science Masters of Public Administration. Texas: Southwest Texas State University.
- KOBİ İşbirliği ve Kümelene Projesi (2017), <http://www.smenetworking.gov.tr>. (2017, 12 6).
- Kök, R., Duygulu, E.ve Şimşek, N. (2010). "Türkiye’de Organize Sanayi Bölgelerinin Performans Değerlendirmesi ve Strateji Geliştirme (Alt Bölgeler Arası Karşılaştırma)". İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kumral, N. (2004)." Endüstriyel Yerelleşme: Türkiye NUTS 1 Bölgeleri Örneği". İktisat İşletme ve Finans, 19(215), 66-75.

- Kuştepelı, Y., ve Gülcan, Y. (2010). Türk Tekstil Kümelerindeki Bilgi Tabanı Farklılıklarının Ölçümü ve Yenilikçilik. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 57-76.
- Öz, Ö. (2003). Changing Patterns Of Competitive Advantage: The Towel/Bathrobe Cluster in Denizli (Turkey). Clusters, Industrial Districts and Firms: The Challenge of Globalisation Conference (12-13 Eylül 2003-Modena-İtalya). Modena.
- Öz, Ö. (2004). Clusters and Competitive Advantage: The Turkish Experience . New York: Palgrave Macmillan.
- Özpençe,, A. İ. (2013). Kümelenmenin Pozitif Dışsallıklara Etkisi: Denizli Örneği. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Doktora Tezi. Denizli.
- Morrissey, K. (2014). "Producing regional production multipliers for Irish marine sector policy: A location quotient approach". Ocean & Coastal Management(91), 58e64.
- MÜSİAD Denizli Şubesi. (2015). "Denizli Ev Tekstil Sektörü Analiz Raporu". Denizli: MÜSİAD Denizli Şubesi.
- Porter, M. (2003). "The Economic Performance of Regions". Regional Studies, 37(6-7), 549-578.
- Porter, M. (2011). "Rekabet Üzerine". (K. Tanrıyar, Çev.) İstanbul: Türkiye İhracatçılar Meclisi.
- Roberts, B.ve Enright, M. (2004). "Industry Cluster in Australia: Recent Trends and Prospect", European Planning Studies, 12(1), 99-121.
- Sambidi, P. (2008). "Regional Industry Cluster Analysis for the Gulf Coast Economic Development District". Houston: Gulf Coast Economic Development District Houston-Galveston Area Council.
- SGK. (2017, 08 15)." SGK İstatistik Yıllıkları". T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari adresinden alındı
- Sölvell, Ö. (2009). "Clusters: Balancing Evolutionary and Constructive Forces". Stockholm: Ivory Tower Publisher.
- Şahin, B. D., Özudoğru, H. (2019). "KOBİ'lerde Üretim ve Pazarlama Sorunları: Ostim Örneği", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(1), 320 - 333.
- Şenkayas, H., Çamlıca, Z.ve Akar, G. (2016). "TR32 Bölgesinde Endüstri 4.0 İçin Uygun Olabilecek Sektörlerin Araştırılması". Uluslararası Katılımlı 16. Üretim Araştırmaları Sempozyumu (12-14 Ekim 2016) Bildiri Kitabı (s. 1017-1022). İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Mühendisliği Bölümü.
- T.C.E.B. (2012). "Kümeler İçin Ortak Rekabet Alanları Stratejisi Raporu-KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi". Ankara: T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü. 12 18, 2017 tarihinde <http://www.smenetworking.gov.tr/userfiles/pdf/KOBİ-İşbirliğiveKümelenmeProjesi-OrtakRekabetAlanları%20Strateji%20Raporu.pdf> adresinden alındı
- T.C.K.B. (2013). "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)". Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- TÜİK (2018). "Bölgesel İstatistikler". Türkiye İstatistik Kurumu: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> (01.03.2018)
- URAK (2016). "İllerarası Rekabetçilik Endeksi". İstanbul: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği.